

TÉR GAZDASÁG EMBER

- ♦ KATITS ETELKA – MAGYARI KATINKA – VARGA ZSUZSANNA – BERANEK LÁSZLÓ | Egy magyarországi magánegészségügyi szolgáltató vállalat fenntartható gazdasági működésének pénzügyi vizsgálata II.
- ♦ SASNÉ GRÓSZ ANNAMÁRIA – LŐRINCZ KATALIN – CSAPÓ JÁNOS | Életminőség-alapú településminősítés a helyi lakosok véleménye alapján a Balaton partmenti településein
- ♦ BATA-BALOG AMADEA | A remigráció diskurzusa: a hazatérés mozgatórugóinak és fejleményeinek áttekintése – különös tekintettel a magyar nyelvű szakirodalomban
- ♦ HAJDÚ DÁVID | A felnőttképzés és a felnőttoktatás területi különbségei Magyarországon 2013 és 2019 között
- ♦ GYŐRI SZABÓ RÓBERT | A politikai katalanizmus első sikerei Katalóniában, a Mancomunitat
- ♦ RITA AMBRUS – KATALIN GRÓF | Importance of local taxes in the budget of Hungarian local governments – focusing on tourist tax
- ♦ ANDRÁS IGARI | Regional Differences of the Spread of the Coronavirus in Central Europe
- ♦ BALÁZS FERENCZI – FERENC LILIK | Fuzzy Signature Based Organization of Material Handling in Functional Production Systems
- ♦ CITY.HU FELHÍVÁS

TÉR – GAZDASÁG – EMBER

TÉR – GAZDASÁG – EMBER

Győr, 2021

*A Széchenyi István Egyetem
Kautz Gyula Gazdaságtudományi Karának
tudományos folyóirata*

*Megjelenik minden év márciusában, júniusában, szeptemberében és decemberében.
A decemberi szám angol nyelven.*

2021. IX. évfolyam 3-4. szám

Szerkesztőség
9026 Győr, Egyetem tér 1.

Főszerkesztő: Reisinger Adrienn
Főszerkesztő helyettes: Dernóczy-Polyák Adrienn
Nyelvi lektorálás: Borbély-Bailey, Natasha Fiona; Kowalchuk, John Paul
Szerkesztőségi titkár: Istenes Katalin

E-mail | tge.szerkesztoseg@gmail.com

A folyóiratban közlésre szánt tanulmányokat a fenti címre kérjük küldeni.
Kérjük a tanulmány beküldése előtt nézzék át a folyóirat honlapján (<https://tge.sze.hu>)
található formai és tartalmi követelményeket: <https://tge.sze.hu/szerzoknek>

Szerkesztőbizottság

Elnök: RECHNITZER JÁNOS

Tagok:

ABLONCZYNÉ MIHÁLYKA LÍVIA, BÁNFI TAMÁS, BARTA GYÖRGYI,
BENCSIK ANDREA, BORGULYA ÁGNES, DERNÓCZY-POLYÁK ADRIENN,
DUSEK TAMÁS, HAPP ÉVA, JÓZSA LÁSZLÓ, KATITS ETELKA, KOCZISZKY GYÖRGY,
KONCZOSNÉ SZOMBATHELYI MÁRTA, KOPPÁNY KRISZTIÁN,
KOVÁCS GÁBOR, KOVÁCS NORBERT, LENGYEL IMRE, LEHOTA JÓZSEF,
NOSZKAY ERZSÉBET, PAPP ILONA, PISKÓTI ISTVÁN, RECHNITZER JÁNOS,
REISINGER ADRIENN, REKETTYE GÁBOR, RÓBERT PÉTER,
SOMOGYI FERENC (alapító főszerkesztő), SZABÓ PÁL, SZALKA ÉVA,
SZIGETI CECÍLIA, SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI IRÉN, SZRETYKÓ GYÖRGY,
VERES ZOLTÁN, ZSOLNAI LÁSZLÓ

Felelős kiadó | Universitas-Győr Nonprofit KFT. ügyvezetője
Terjesztő | Universitas-Győr Nonprofit Kft.
Levélcím | 9026 Győr, Egyetem tér 1.
Nyomdai munkálatok | Palatia Nyomda

ISSN | 2064-1176

TARTALOM

MAGYAR NYELVŰ TANULMÁNYOK

- 11 KATITS ETELKA - MAGYARI KATINKA - VARGA ZSUZSANNA - BERANEK LÁSZLÓ | Egy magyarországi magánegészségügyi szolgáltató vállalat fenntartható gazdasági működésének pénzügyi vizsgálata II.
- 31 SASNÉ GRÓSZ ANNAMÁRIA - LŐRINCZ KATALIN - CSAPÓ JÁNOS | Életminőség-alapú településminősítés a helyi lakosok véleménye alapján a Balaton partmenti településein
- 49 BATA-BALOG AMADEA | A remigráció diskurzusa: a hazatérés mozgatórugóinak és fejleményeinek áttekintése - különös tekintettel a magyar nyelvű szakirodalomban
- 69 HAJDÚ DÁVID | A felnőttképzés és a felnőttoktatás területi különbségei Magyarországon 2013 és 2019 között

MÁSODKÖZLÉS

- 93 GYŐRI SZABÓ RÓBERT | A politikai katalanizmus első sikerei Katalóniában, a Mancomunitat

ANGOL NYELVŰ TANULMÁNYOK

- 113 RITA AMBRUS - KATALIN GRÓF | Importance of local taxes in the budget of Hungarian local governments - focusing on tourist tax
- 125 ANDRÁS IGARI | Regional Differences of the Spread of the Coronavirus in Central Europe
- 145 BALÁZS FERENCZI - FERENC LILIK | Fuzzy Signature Based Organization of Material Handling in Functional Production Systems

FELHÍVÁS

- 161 City.hu felhívás
- 163 SZERZŐK
- 167 AUTHORS
- 171 LEKTOROK
- 172 REVIEWERS

Tisztelt Olvasó!

A Tér-Gazdaság-Ember folyóirat 2021. évi összevont 3-4. számát tartja kezében az Olvasó. A kötet öt magyar nyelvű és három angol nyelvű tanulmányt tartalmaz.

Az első magyar tanulmány egy kétrészes elemzés második része (első része a 2021/1. számban jelent meg), mely egy magyarországi magánegészségügyi szolgáltató vállalat fenntartható gazdasági működését vizsgálja pénzügyi szempontból. A következő tanulmány a Balaton partmenti településeinek vizsgálja az életminőség-alapú településminősítést. A harmadik tanulmány a remigráció kérdéskörét, míg a negyedik tanulmány a felnőttképzés és a felnőttoktatás magyarországi területi különbségeit mutatja be. Az ötödik magyar tanulmány, mely a spanyol történelemben enged betekintést, másodközlésként jelenik meg.

Az angol nyelvű tanulmányok is változatos témákat mutatnak be. Az első tanulmány az idegenforgalmi adó fontosságára világít rá, a következő elemzés a koronavírus közép-európai terjedésének regionális egyenlőtlenségeit ismerteti, míg az utolsó írás egy kicsit az előző tanulmányoktól eltérő témát mutat be, a műhely rendszerű termelés anyagmozgatásának fuzzy szignatúra alapú szervezésének módját ismerhetjük meg egy konkrét vállalati példán keresztül.

Tartalmas olvasást kívánunk!

Győr, 2022. február 20.

Reisinger Adrienn főszerkesztő

Dernóczy-Polyák Adrienn főszerkesztő helyettes

Dear Readers,

You are holding the 3-4th issue in 2021 of the Tér-Gazdaság-Ember Journal. The issue consists of five Hungarian and three English papers.

The first study is the second part of a paper which illustrates the financial investigation of the sustainable economic operation of a private healthcare service company in Hungary. We continue with a paper related to life quality-based settlement qualification of the coastal settlements of Lake Balaton. The next study gives a description of remigration. The following paper gives an overview of regional differences between adult training and adult education in Hungary. The fifth paper which is a second edition gives insight into the Spanish history.

English papers offer also diverse topics. The first paper highlights the importance of tourist tax. The next study investigates the regional differences of the spread of the coronavirus in Central Europe. Then we present a slightly different topic: fuzzy signature based organization of material handling in functional production systems.

Győr, 20 February 2022

Adrienn Reisinger Editor in Chief
Adrienn Dernóczy-Polyák Vice Editor

MAGYAR NYELVŰ TANULMÁNYOK

Egy magyarországi magánegészségügyi szolgál- tató vállalat fenntartható gazdasági működésének pénzügyi vizsgálata II.

Financial Investigation of the Sustainable Economic Operation of Private Healthcare Service Company in Hungary II.

Absztrakt

A magánegészségügyi szolgáltatók pénzügyi folyamatainak elemzése Magyarországon eddig kevésbé volt hangsúlyos. A fenntartható pénzügyi folyamatok behatárolják egy vállalat növekedési potenciálját, finanszírozhatóságát, pénztermelő képességét, gazdaságosan fenntartható működését és értékét. A tanulmány célja kvantitatív módszerekkel számszerűsíteni és meghatározni egy véletlenszerűen választott magánegészségügyi szolgáltató vállalat fenntartható működését befolyásoló tényezőit. Feltárni és értékelni a növekedési scenáriókat és intézkedési lépéseket a megoldás érdekében, amelyeket a vállalat szituációja, életszakasza, működésének karakterisztikája, makro- és mikro-gazdasági keretfeltételei szabnak, amelyek üzleti évenként változhatnak. A tanulmány folytatása a folyóirat 2021/1. számában megjelent tanulmánynak.

Kulcsszavak: magán egészségügy, életszakasz, pénzügyi diagnózis, fenntartható működés

Abstract

The analysis of a company's financial processes in the case of private health care providers in Hungary has been so far less emphasized. Sustainable financial processes limit a company's growth potential, financing, money-making ability, and economically sustainable operation and value. The aim of the study is to quantify and determine the factors influencing the sustainable operation of a randomly selected private health care company using quantitative methods. Explore and evaluate growth scenarios and action steps for the solution, which are determined by the company's situation, life stage, characteristics of its operation, macro- and micro-economic framework conditions, which may vary from business year to business year. The study is the second part of the paper published in the 2021/1 issue.

Keywords: private healthcare, life stage, financial diagnosis, sustainable operation

JEL kód: G17, G32, I15

BEVEZETÉS

A témát kétrészes tanulmányban mutatjuk be, az I. részben (a folyóirat 2021/1. számában) közöltük a FINel pénzügyi szakértői rendszer elemző moduljának alkalmazásakor követett logikai vázat, amely alapján elkészítettük az S Kft. pénzügyi diagnózisát.

Clemens és társai (2014) megállapításával is indokoljuk a választott témánk fontosságát: valóban kulcsfontosságú tényező a gazdasági fenntarthatóság, amely a minőségi egészségügyi szolgáltatásoknak a racionális költségvetésének kialakításához vezet. Részletesen vizsgáljuk itt a pénzügyi szempontból biztonságos és fenntartható működés elemzését és tervezését, s így kontrollját is. A fenntartható pénzügyi működés elégséges feltételei, évről-évre az árbevételből származó jövedelemtermelés, a likviditás biztosítása időpontra és időtartamra vonatkozóan, a tulajdonosi megtérülést optimalizáló és mértékletes adósságvállalás, az átfogó hatékony eszköz- és vagyongazdálkodás. Mindezek még csak elégséges feltételek, mert a fenntartható éves pénzügyi működés szükséges feltétele a növekedésre, a jövedelmezőségre és a finanszírozásra vonatkozó elvárások közötti összhang megteremtése. Ezt fogjuk részletesen vizsgálni ebben a tanulmányban.

Először feltárjuk a növekedési lehetőségeket a finanszírozhatóságuk szempontjából, utána felállítunk eredményterveket, majd az operatív gazdálkodás szintjén olyan pénzügyi módszerekkel mutatjuk be a likviditás tervezés és a forgótőke igény kalkuláció egymásra épülő és kontrolláló rendszerét, amely a fenntartható gazdálkodás pénzáramlását és pénzforgalmát biztosítja. Természetesen az előfeltétel a piaci igény az S Kft. szolgáltatásinak igénybevételére, amelyet a munkánk első részében körbejártunk. Mindez kijelöli azokat a növekedési utakat, amelyeket a tanulmány végén értékelünk.

1. AZ S KFT. FENNTARTHATÓ MŰKÖDÉSÉNEK ÉS NÖVEKEDÉSÉNEK PÉNZÜGYI MÉRLEGELÉSE

„A vállalkozás életképességének és eredményességének legfőbb forrása a tevékenységének árbevétel generáló képessége.” (Katits et al., 2019, 80) Több információt kaphatunk ezzel kapcsolatban akkor, ha a következő 4 növekedési rátát értelmezzük.

1.1. A NÖVEKEDÉSI RÁTÁK SZÁMÍTÁSA ÉS ÉRTELMEZÉSE

A belső növekedési ráta (IGR = *Internal Growth Rate*) azt az árbevétel növekedést jelenti, amit a vállalat teljes mértékben külső források biztosítása nélkül, önfinanszírozó módon tud elérni, vagyis a finanszírozási források csak a profitvisszatar-tásból származhatnak (Chandra, 2011; Parrino et al., 2011).

$$\begin{aligned}
 IGR &= \frac{\frac{\text{Net Profit}}{\text{Assets}} \times \frac{\text{Retained Profit}}{\text{Net Profit}}}{1 - \frac{\text{Net Profit}}{\text{Assets}} \times \frac{\text{Retained Profit}}{\text{Net Profit}}} = \frac{\frac{NP}{A} \times \frac{RP}{NP}}{1 - \frac{NP}{A} \times \frac{RP}{NP}} = \frac{ROA \times RPR}{1 - ROA \times RPR} \\
 &= \frac{0,05 \times 1}{1 - 0,05 \times 1} \times 100 \approx 5,3\%
 \end{aligned}$$

NP = adózott eredmény; A = összes eszköz vagy mérleg főösszeg; RP = visszatartott profit, amely az adózott eredményből az osztalékfizetés után megmarad; RPR = profitvisszatartási ráta; ROA = eszközarányos megtérülési ráta

Az S Kft. 5,3%-os értékesítési árbevétel növekedést ért volna el akkor, ha ehhez csak és kizárólag a visszatartott eredményt (RP) használta volna fel. Tehát, ha az S Kft. 5,3%-ot meghaladó értékesítési árbevételt produkált, külső forrást használt fel, miközben 100%-ban visszatartotta az adózott eredményt (RPR). Ha a vállalat nem szeretne vagy nem képes külső forrást bevonni, akkor növelnie kell az eszközhatékonyágát vagy az árbevétel működési és nettó nyereséghányadát. Ha nem teszi, akkor a piacon hanyatlik és válsághelyzetbe kerülhet.

Fenntartható növekedés (SGR = Sustainable Growth Rate) esetén a vizsgált cég tőkeszerkezete, vagyis a hosszú lejáratú kötelezettségek és a saját tőke arány úgy marad változatlan, hogy nem történik új tulajdonosi tőkebevonás (Van Horne-Wachowicz, 2008; Chandra, 2020).

$$\begin{aligned}
 SGR &= \frac{\frac{\text{Net Profit}}{\text{Equity}} \times \frac{\text{Retained Profit}}{\text{Net Profit}}}{1 - \frac{\text{Net Profit}}{\text{Equity}} \times \frac{\text{Retained Profit}}{\text{Net Profit}}} = \frac{\frac{NP}{E} \times \frac{RP}{NP}}{1 - \frac{NP}{E} \times \frac{RP}{NP}} = \frac{ROE \times RPR}{1 - ROE \times RPR} \\
 &= \frac{0,06 \times 1}{1 - 0,06 \times 1} \times 100 \approx 6,4\%
 \end{aligned}$$

NP = adózott eredmény; E = saját tőke; RP = visszatartott profit, amely az adózott eredményből az osztalékfizetés után megmarad; RPR = profitvisszatartási ráta; ROE = sajáttőke-arányos megtérülési ráta

Amennyiben a 6,4%-os SGR értéket meghaladja az eredménykimutatásból számított árbevétel növekedési rátáját, úgy az S Kft. nem tudja megtartani a 2019. évi mérlegben meglévő tőkeszerkezetét még annak ellenére sem, hogy 100%-os a profitvisszatartási rátája (RPR). Ha marad az említett reláció szerinti nagyobb növekedés, akkor az S Kft. tevékenysége racionalizálásával növelheti eszközhatékonyágát, s ezáltal növelni képes az önfinanszírozásra szánt forrás nagyságát.

„Az önfinanszírozható növekedési ráta (*SFGR = Self Financeable Growth Rate*) olyan vállalat-specifikus növekedési ráta, amely az operatív módon kigazdálkodott forrásokkal – külső finanszírozás és tőke kivonás nélkül – elérhető. A nagyságát alapvetően az alábbi 3 tényező befolyásolja.” (Katits et al., 2019, 81):

1. A működési cash ciklus (*OCC = Operating Cash Cycles*).
2. A forráslekötés időtartama *OCC*-ként.

3. A szabadon rendelkezésre álló forrás generálása OCC-ként (Churchill-Mullins, 2001; Marks et al, 2009).

„A működési cash ciklus (OCC) az az időperiódus, amelyben a vállalkozás pénzügyi forrásai a (vásárolt és saját termelésű) raktárkészletben, továbbá a többi forgótőke elemekben lekötve vannak, mielőtt követné a pénzbeáramlás az értékesítés, illetve a nyújtott szolgáltatás következményeként. Az OCC idejét a készlettartás idejének (*DIH = Days Inventory Held*) és a vevői követelések behajtási idejének (*DSO = Days Sales Outstanding*) összege adja.” (Katits, 2017b, 66–67) Mindezek ismeretében könnyen számszerűsíthetjük az éves SFGR nagyságát az 1. ábra szerint.

1. ábra: Az éves SFGR kalkulációs sémája
Figure 1 Calculation scheme for the annual SFGR

$$\frac{\text{Szabadon rendelkezésre álló forrás}}{\text{DIH+DSO}} = \text{SFGR OCC-ként (SFGR}_{\text{OCC}}) \left. \vphantom{\frac{\text{Szabadon rendelkezésre álló forrás}}{\text{DIH+DSO}}} \right\} (1 + \text{SFGR}_{\text{OCC}})^{\text{OCC}_n} - 1 = \text{Éves SFGR}$$

$$\frac{365}{\text{OCC}} = \text{OCC-k száma éves szinten (OCC}_n)$$

Forrás: Marks et al., 2009

2019-ben az S Kft. esetében a készlettartás és a vevői követelések behajtási idejének összege 3 nap. Ha változatlan marad az éves adózott eredmény (16 507 ezer forint) és az amortizáció (12 479 ezer forint) nagysága, akkor rendkívül magas árbevétel növekedési rátát kapunk ($\approx 62,7\%$), miközben nincsen sem külső tőkebevonás, sem tőkekivonás.

A finanszírozható növekedési ráta ($\text{FGR} = \text{Financeable Growth Rate}$) az árbevételnek az a növekedési rátája, amely mellett a cég saját tőkéje kizárólag belülről, a visszatartott profittal növekszik, teljesül a kamat-, a társasági adó- és az osztalékfizetés egy választott vagy cél-tőkestruktúra függvényében (részletelesen Vanlommel, 1993; Katits, 2017b). A növekedési ráta és az azt finanszírozni képes megtérülési arány közötti kapcsolatot a következő változókkal fejezzük ki:

G = Értékesítési árbevétel növekedési rátája (*Growth Rate of Sales*)

s = önfinanszírozási arány (*Self Financing Ratio*), amely a belső saját tőke növelés mértékére utal. Értéke 1, ha teljes mértékben visszatartott profit finanszírozza a saját tőke növekedését ($0 \leq s \leq 1$).

l = az osztalékán belül a saját tőke aránya

e = a vállalat által fenntartani kívánt fizetőképességi arány (*Solvency Rate*), amely a $\frac{\text{Equity}}{\text{Debt+Equity}} = \frac{\text{Saját tőke}}{\text{Hosszú lejáratú kötelezettségek+Saját tőke}}$ hányaddal fejezhető ki.

R_D = kamatfizetési ráta

T_C = társasági adórata

d = osztalékfizetési ráta

Milyen mértékű növekedést érhet el az a vállalat, amely teljesítené az elvárásokat és az igényeket (R_D, T_C, d, e, s)? Másképpen fogalmazva: ha megtervezük a következő periódus megtérülési rátáját ($\frac{\text{Operational Profit}}{\text{Total Assets}} = \frac{\text{Üzemi (üzleti) tevékenység eredménye}}{\text{Összes eszköz}}$), akkor ebből levezethetjük a vállalatra vonatkoztatott FGR finanszírozható növekedés rátáját az alábbi formában:

$$\text{FGR} = \frac{\left[\frac{\text{Op. Profit}}{\text{Total Assets}} - \frac{d \times l}{1 - T_C} - (1 - e) \times R_D \right] \times (1 - T_C)}{e \times s} \\ = \frac{\left[\frac{15\,391}{347\,598,5} - 0 - (1 - 0,84) \times 0,087 \right] \times (1 - 0,09)}{0,84 \times 1} \times 100 \approx 3,3\%$$

Az FGR egyenlet számlálójában az adózott eredmény szerepel, amely esetben az eszközökön nyert *Operational Profit/Total Assets* globális megtérülési rátából levonjuk az e mértékű saját tőkére jutó osztalék (d osztalékfizetési rátával) és a kamat nagyságát, természetesen ügyelve a társasági adó-korrekcióna. A nevezőben pedig az adott esetben fenntartani kívánt fizetőképességi arány (e) és az önfinanszírozási arány (s) szorzata szerepel. Ez azt jelenti, hogy ha az aktuális növekedési ráta meghaladja az FGR növekedési rátát, akkor a vállalkozás nem képes eleget tenni fizetési kötelezettségeinek, pénzügyi biztonsága és önfinanszírozói kapacitása^[1] veszélybe kerülhet. Az S Kft. 100%-ban visszatartja az adózott nyereséget, ezért nulla az osztalékfizetési ráta (d), így az FGR finanszírozható növekedés rátája 3,3%.

1.2. A NÖVEKEDÉS FINANSZÍROZÁSI MÉRLEGELESE

A vállalati fellendülés és prosperálás szakaszában jelentkező átmeneti tőkehiány csaknem egyedüli eszköze a külső forrásbevonás, mivel a vállalat önfinanszírozói kapacitása mind volumenben, mind időben nincsen összhangban a keletkezett tőkeigénnyel. Így kiemelten fontos a külső vagy pótlólagos tőkeigény^[2] kalkulációjának ismerete. Itt több mérlegelési lehetőség létezik. Itt arra is tekintettel kell lenni, hogy az EFN nem csak rövid és hosszú lejáratú idegen forrás, hanem tulajdonosi tőke is lehet, ami arra utal, hogy a finanszírozási szerkezetre vonatkozó döntést is kell hozni.

Az EFN kalkulációk a következő scenárióra, s így tervezési paraméterekre épül: A 10%-os árbevétel növekedés nagyobb, mint az 1.1. fejezetben számított növekedési ráták, így indokolt az EFN számítása. Ez a növekedés reálisan megvalósítható, és a korábbi árbevétel növekedési rátákhoz hasonló mérték. A nettó profithányad, a profitvisszatartási ráta és az árbevétel igényesség arányaiban változatlan marad,

[1] Itt az adózott eredményből az osztalékfizetés után megmaradt összeg, vagyis, ha ez növekszik, akkor emelkedik a cég megtakarítása (Krause-Arora, 2019).

[2] EFN = *External Funds Needed* vagy AFN = *Additional Funds Needed*

mert ezekben egyik évről a másikra nagy változást nem feltételezhetünk. Ezek mellett változó paraméter a kapacitáskihasználás, vagyis a betegforgalom és a mérleg szerinti tőkestruktúra. A teljes kapacitáskihasználás a jelenlegi alkalmazotti létszámmal a maximálisan ellátott betegforgalmat jelenti. A közölt 3. és 4. esetben 25%-os csökkenéssel számoltunk, ami egy pesszimista változat. A mérleg szerinti tőkestruktúra, a hosszú lejáratú kötelezettségek és saját tőke aránya a vizsgált 1. esetben változatlan, vagyis a tényértékkel azonos. A 2-4. esetben, mint cél-tőkestruktúra 28%-os, vagyis hosszú lejáratú kötelezettség a saját tőkének bőven negyedét teszi ki. A jelenlegi tulajdonosok ennél nagyobb adósságot és finanszírozási kockázatot nem vállalnak.

A legegyszerűbb eset az, amikor az S Kft. nem képes több betegvizsgálatot teljesíteni, vagyis maximális a kihasználtság és változatlanul fenntartja a 2019. évi tőkeszerkezetet, ekkor az árbevétel növekményhez szükséges eszközigeny finanszírozását nem fedezi teljes mértékben a tervezett árbevétel visszatartott profitja, amit Weston-Copeland szerzőpáros (1988) az alábbi egyenlettel számol.

1. lehetőség - Teljes kapacitáskihasználás és változatlan tőkestruktúra 10% árbevétel növekedés esetén:

$$EFN = \frac{Assets}{Sales_{2019}} \times \Delta Sales - Sales_{2020} \times \frac{Net Profit}{Sales_{2019}} \times \frac{Retained Profit}{Net profit}$$

$$EFN = \frac{368\,839}{173\,784} \times 17\,378,4 - 191\,162,4 \times 0,09 \times 1 = \mathbf{19\,679,284 \text{ ezer forint}}$$

$$\frac{Assets}{Sales_{2019}} \times \Delta Sales = \text{árbevétel növekményhez szükséges eszközigeny}$$

$\times \Delta Sales$ = árbevétel növekménye évről-évre

$$\frac{Assets}{Sales} = \frac{\text{Összes eszköz}}{\text{Értékesítés nettó árbevétele}} = \text{eszköz-igényességi ráta}$$

$Sales_{2020} \times \frac{Net Profit}{Sales_{2019}} \times \frac{Retained Profit}{Net profit}$ = tervezett, vagyis a 2020. évi árbevétel visszatartott profitja

$Sales_{2020}$ = tervezett árbevétel; $Sales_{2019}$ = tárgyévi árbevétel

$$\frac{Net Profit}{Sales} = \frac{Adózott eredmény}{\text{Értékesítés nettó árbevétele}} = \text{Nettó profithányad}$$

$$\frac{Retained Profit}{Net profit} = \frac{Visszatartott profit}{Adózott eredmény} = \text{Profitvisszatartási ráta}$$

Tehát 10%-os árbevétel növekedést az S Kft. közel 20 millió forint külső forrás bevonásával tud elérni (ezt alátámasztja az 5,3%-os IGR növekedési ráta is, mivel ennél nagyobb növekedésnél van szükség külső forrásra).

Amennyiben az S Kft. egy választott vagy cél-tőkeszerkezet mellett szeretné az árbevétel növekményhez szükséges eszközigeny finanszírozni, úgy az EFN nagysága Chandra (2011) szerint az alábbi.

2. lehetőség – Teljes kapacitáskihasználás és cél-tőkestruktúra, valamint 10%-os árbevétel növekedés esetén:

$$EFN = \frac{Assets}{Sales_{2019}} \times \Delta Sales - \frac{Liabilities}{Sales_{2019}} \times \Delta Sales - Sales_{2020} \times \frac{Net Profit}{Sales_{2019}} \times \frac{Retained Profit}{Net profit}$$

$$EFN = \frac{368\,839}{173\,784} \times 17\,378,4 - (0,441 + 0,348) \times 17\,378,4 - 191\,162,4 \times 0,09 \times 1 =$$

$$= 5\,967,7264 \text{ ezer forint}$$

$$\frac{Assets}{Sales_{2019}} \times \Delta Sales = \text{árbevétel növekményhez szükséges eszközigeny}$$

$\Delta Sales$ = árbevétel növekménye évről-évre

$$\frac{Assets}{Sales} = \frac{\text{Összes eszköz}}{\text{Értékesítés nettó árbevétele}} = \text{eszköz-igényességi ráta}$$

$Liabilities$ = kötelezettségek

$$Sales_{2020} \times \frac{Net Profit}{Sales_{2019}} \times \frac{Retained Profit}{Net profit} = \text{tervezett, vagyis a 2020. évi árbevétel}$$

visszatartott profitja

$Sales_{2020}$ = tervezett árbevétel; $Sales_{2019}$ = tárgyévi árbevétel

$$\frac{Net Profit}{Sales} = \frac{Adózott eredmény}{\text{Értékesítés nettó árbevétele}} = \text{Nettó profithányad}$$

$$\frac{Retained Profit}{Net profit} = \frac{Visszatartott profit}{Adózott eredmény} = \text{Profitvisszatartási ráta}$$

Tehát 10%-os árbevétel növekedést az S Kft. közel 6 millió forint külső forrás bevonásával tud elérni (ezt igazolja a 6,4%-os SGR növekedési ráta is, mivel ennél nagyobb növekedésnél van szükség külső forrásra, mert megváltozott a tőkeszerkezet).

Ha az S Kft. egy választott tőkeszerkezet mellett szeretné az árbevétel növekményhez szükséges eszközigenyét finanszírozni, de nem teljesül a 100%-os kapacitáslektetés, akkor az EFN nagysága Brigham-Ehrhardt (2016) szerint az alábbi lesz.

3. lehetőség – 75%-os kapacitáskihasználtság és cél-tőkestruktúra, valamint 10%-os árbevétel növekedés esetén:

$$S_{\text{Full Capacity}} = \frac{Sales_{2019}}{\text{Percentage of Capacity}} = \frac{173\,784}{0,75} = 231\,712 \text{ ezer forint}$$

$$EFN = \frac{Assets}{Sales_{2019}} \times \Delta Sales - \frac{Liabilities}{Sales_{2019}} \times \Delta Sales - Sales_1 \times \frac{Net Profit}{Sales_{2019}} \times \frac{Retained Profit}{Net profit}$$

$$\frac{Assets}{Sales_{2019}} \times \Delta Sales = \text{árbevétel növekményhez szükséges eszközigeny}$$

$\times \Delta \text{Sales}$ = árbevétel növekménye évről-évre

$$\frac{\text{Assets}}{\text{Sales}} = \frac{\text{Összes eszköz}}{\text{Értékesítés nettó árbevétele}} = \text{eszköz-igényességi ráta}$$

$$\text{Sales}_{2020} \times \frac{\text{Net Profit}}{\text{Sales}_{2019}} \times \frac{\text{Retained Profit}}{\text{Net profit}} = \text{tervezett, vagyis a 2020. évi árbevétel}$$

visszatartott profitja

Sales_{2020} = tervezett árbevétel; Sales_{2019} = tárgyévi árbevétel

$$\frac{\text{Net Profit}}{\text{Sales}} = \frac{\text{Adózott eredmény}}{\text{Értékesítés nettó árbevétele}} = \text{Nettó profithányad}$$

$$\frac{\text{Retained Profit}}{\text{Net profit}} = \frac{\text{Visszatartott profit}}{\text{Adózott eredmény}} = \text{Profitvisszatartási ráta}$$

Ha az S Kft. éves 10%-os növekedését mindössze 75%-os kapacitás kihasználással végzi, vagyis 25%-kal visszaesik a nyújtott szolgáltatások száma és az egyéb paraméterek változatlanok, akkor nem szükséges pótlólagos eszközigeny.

$$\begin{aligned} EFN &= \frac{173\,784}{173\,784} \times 17\,378,4 - (0,441 + 0,348) \times 17\,378,4 - 191\,162,4 \times 0,09 \times 1 \\ &= \mathbf{3666,8424 - 17204,616 = -13\,537,7736 \text{ ezer forint}} \end{aligned}$$

Tehát a fenti feltételek mellett a vállalatnak külső finanszírozási igénye nincs, sőt finanszírozási tartaléka képződik, amit fordíthat egy új profil kialakításra, üzletmenet finanszírozásra vagy tartozások fizetésére.

4. lehetőség – 50%-os az árbevétel növekedés, ami 260 676 ezer forint árbevétel, 75%-os a kapacitáskihasználtság és cél-tőkestruktúra:

$$S_{\text{Full Capacity}} = \frac{S_0}{\text{Percentage of Capacity}} = \frac{173\,784}{0,75} = 231\,712 \text{ ezer forint}$$

$$\begin{aligned} EFN_1 &= \frac{173\,784}{173\,784} \times (231\,712 - 173\,784) - (0,441 + 0,348) \times (231\,712 - 173\,784) \\ &\quad - 231\,712 \times 0,09 \times 1 = \mathbf{-8\,631,272 \text{ ezer forint}} \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} EFN_2 &= \left(\frac{173\,784}{173\,784} + \frac{195\,055}{231\,712} \right) \times (260\,676 - 231\,712) \\ &\quad - (0,441 + 0,348) \times (260\,676 - 231\,712) - 28\,964 \times 0,09 \times 1 \\ &\approx \mathbf{27\,886,52 \text{ ezer forint}} \\ EFN &= -8\,631,272 + 27\,886,52 = \mathbf{19\,255,248 \text{ ezer forint}} \end{aligned}$$

Tehát ha - árbevételben mérve - a 231 712 ezer forint szolgáltatásnyújtási kapacitást meghaladja a tervezett 260 676 ezer forint árbevétel, akkor az S Kft-nek kb. 20 millió forint hiteligenye van. Itt két lépésben jutottunk el a végeredményhez, mert először a létező kapacitáskihasználtság mellett feltételezett nagyságot kellett számolni (a kapacitáskihasználatlanság miatt forrástöbblettel), majd a hiányzó szolgáltatás biztosításához szükséges külső tőkeigeny. Együttvéve közel 20 millió forint az EFN nagysága.

1.3. AZ EREDMÉNYTERVEZÉS NÉGY NÖVEKEDÉSI RÁTA SZERINT

„Itt az operatív pénzügyi tervezésnél ajánljuk a belső (IGR), a fenntartható (SGR), a finanszírozható (FGR) és az önfinanszírozható (SFGR) növekedési ráták alapján történő értékesítési árbevétel meghatározását. Ebből levezethetjük – a vállalkozásunk következő évre tervezett pénzügy-gazdálkodási paramétereinek alapján – a működési költség és eredmény nagyságát, a befektetési és finanszírozási tervek bevétele és ráfordítás hányadát, a marginális társasági adókulccsal feltételezett adózott nyereséget, majd abból a tulajdonosi kör elvárását figyelembe véve a fizethető osztalék és a tiszta nyereség nagyságát.” (Katits-Szalka, 2014, 11)

Az 1. táblázat szemlélteti a 4 növekedési rátával számolt árbevétel nagyságokat a tervezett eredménykimutatásban. A fő sorok a változatlan feltételezett 9%-os nettó profithányaddal számolt adózott eredmény, a 3 millió forint hitelállományra jutó átlagosan 10%-os kamatfizetés és 9%-os marginális társasági adófizetés után tervezhető osztalékfizetés és a tiszta profit nagysága. A 100%-os profitvisszatartást terveztük továbbra is. Itt azt látjuk, hogy az SFGR finanszírozható növekedés teljesülésekor lehet elérni a legnagyobb ÉNÁ nagyságot magas működési költséghányaddal (kb. 90%).

1. táblázat: Az eredménykimutatás főbb sorai a 4 növekedési ráta függvényében, ezer forint
Table 1 The main lines of the income statement depending on the 4 growth rates, thousand HUF

Megnevezés	IGR = 5,3%	SGR = 6,4%	FGR = 3,3%	SFGR = 62,7%
Értékesítés nettó árbevétele	182 995,00	184 906,20	179 518,87	282 746,57
Működési költségek	164 896,30	166 618,47	161 763,96	254 782,32
Kamatfizetés	0,30	0,30	0,30	0,30
Adózás előtti eredmény	18 098,40	18 287,43	17 754,61	27 963,95
Marginális adófizetés	1 628,55	1 645,87	1 597,91	2 516,76
Adózott eredmény	16 469,55	16 641,56	16 156,70	25 447,19
Osztalék	0	0	0	0
Tiszta profit	16 469,55	16 641,56	16 156,70	25 447,19

Forrás: Saját számításokon alapuló szerkesztés Katits, 2017b alapján

1.4. A LIKVIDITÁS TERVEZÉSE

Az S Kft. fenntartható működéséhez rendszeres és zökkenőmentes pénzáramlás és pénzforgalom szükséges a tartozások határidőben történő teljesítése, valamint a szolgáltatásnyújtások finanszírozása érdekében.

Várható pénzbeáramlás származik közfinanszírozott és a magánellátásból, egyéb és pénzügyi műveletekből. Várható pénzkiráramlással jár az üzletmenet (beszerzés, bérek, közüzemi díjak, adó- és járulékfizetési kötelezettség), a befektetés, a finanszírozás és az osztalékfizetés. Minimális tartalékegyenleggel is számol a Kft., mert szükséges akkora pénzüsszeg, amelynek mindig a vállalkozás rendelkezésére kell állnia. A 2. táblázat szerint kiindulunk 24 millió forint nyitó pénzeszközállomány nagyságból, a minimális tartalékegyenleg 0,5 millió forint.

2. táblázat: A likviditás tervezése és ellenőrzése pénzforgalom és pénzáram szemléletben
Table 2 Liquidity planning and control in a money circulation and cash flow approach

Megnevezés	Október	November	December
Nyitó pénzeszköz állomány	24,0	<u>36,0</u>	<u>29,0</u>
Várható pénzbeáramlás	35,0	52,0	48,0
Várható pénzkiráramlás	23,0	59,0	40,0
Működési pénzáram	12,0	-7,0	8,0
Működési záró egyenleg	<u>36,0</u>	<u>29,0</u>	37,0
Minimális tartalékegyenleg	0,5	0,5	0,5
Likviditási terv/tény egyenlege	36,5	29,5	37,5

Forrás: Saját számításon alapuló szerkesztés

A 2. táblázat a 2019. üzleti év utolsó 3 hónapjának a havi nyitó és záró pénzeszközforgalmát mutatja úgy, hogy a szolgáltatások/vizsgálatok/betegforgalom, mint működési pénzáramát figyelembe veszi, s ez lesz a havi záróegyenleg, ami egyúttal a következő hónap nyitó egyenlege is. Azt is látjuk, hogy havonta mekkora összeg áll rendelkezésre a likviditásra.

1.5. A FORGÓTŐKE IGÉNY KALKULÁCIÓJA

A kalkulációhoz adottak a következők: Az S Kft. munkabért minden hónap 10. napján fizet. A rezsiköltségek számla szerinti rendezése átlagosan 15, a banki

hiteltörlesztés 30 naponként történik. Az áfa befizetési kötelezettség teljesítése átlagosan 30 nap, az áfa visszaigénylés átlagosan 45 nap. Ha továbbra is a készletleköltési idő, a vevői követelések behajtásának idejét és a szállítói tartozások rendezésének idejét a 2019. évi eredménykimutatásból és a mérlegből számított értékekkel feltételezzük, valamint átlagosan minimum napi 500 ezer forintos bevétellel számolunk, akkor számszerűen meghatározhatjuk a pénzleköltési és a hitelnyújtási időt, a forgótőke igényt napokban és értékben. A 3. táblázatban olvasható eredmény megnyugtató, mert a likviditási terv szerint biztosított a likvid forgótőke igény, ami pénzeszköz formájában is rendelkezésre állhat.

3. táblázat: Az S Kft. likvid forgótőke igény számítása
Table 3 Calculation of the liquid working capital requirement of S Ltd.

Megnevezés	Pénzleköltési idő (nap)	Hitelnyújtási idő (nap)
Készletek	1	
Követelések	2	
Szállítói tartozás		25
Bérek, fizetések		30
Rövid lejáratú hitel		-
Rezsi		15
Áfa befizetési kötelezettség		30
Áfa igény	45	
Összesen	48	100
Forgótőke igény (nap)	- 52	
Forgótőke igény/többség (ezer forint)	26 000 000	

Forrás: Saját számításokon alapuló szerkesztés

1.6. A PÉNZÜGYI SWOT ELEMZÉS

A fenntartható növekedés pénzügyi vizsgálata és a munkánk I. részében közölt diagnózis készítés után már véglegesíteni tudjuk a pénzügyi SWOT-elemzéshez készített kimutatásunkat (4. táblázat).

4. táblázat: A pénzügyi SWOT elemzés
Table 4 Financial SWOT analysis

Erősségek	Gyengeségek
<ul style="list-style-type: none"> - Stabil, szabályozott működésű családi vállalkozás - Növekvő árbevétel (1%) - IGR (5,3%), SGR (6,3%) és FGR (9,1%) miatt EFN-igény nincs - Kedvező likviditási ráták, magas és likvid forgótőke, pozitív működési pénzáram - Minimális a hitel- és alacsony az adóssághalmozás, hitelképes - Ágazati átlaghoz képest jobb eszközarányos jövedelmezőség 	<ul style="list-style-type: none"> - Alacsonyabb ÉNÁ, ÜTE, EBT, EAT növekedés ágazati átlaghoz képest - Magas működési költséghányad, ezen belül magas személyi jellegű ráfordítások ágazati átlaghoz képest - Magas fix költség a változó költségekhez képest (a fedezeti pont felfelé és jobbra tolódik a fedezeti grafikonon) - A termelési tényezők (eszköz, élők munka) ágazati átlaghoz képest rosszabb hasznosítása - Tőkearányos- (ROA, ROE, ROI) és élők munkaarányos hatékonyság gyengébb, mint az ágazati átlag
Lehetőségek	Veszélyek
<ul style="list-style-type: none"> - A felülről nem zárt magánellátás, a gyógyfürdő forgalom és a foglalkozás egészségügyi ellátás fejlesztése: C=15%/év - Külföldi és fizetőképes betegkör kiépítése - Regionális érdekeltségű gyógyfürdő (3 megyét érint), mely az év minden időszakában üzemel - Növekvő igény a magánrendelésre - Gyógyszercégek számára végzett kutatásra igény 	<ul style="list-style-type: none"> - Az elszámolás bonyolultsága; 2 hónapra visszamenőleges finanszírozás; változó NEAK szorzó - A szabályok változása - Szezonálisan változó forgalom - A finanszírozásba nem épül be az amortizációs költség és nem fedezi a kötelezően előírt béremelést - A hatósági előírások miatt nem végezhető tetszőleges, a bevételi viszonyoknak megfelelő leépítés

Forrás: Saját szerkesztés

A pénzügyi elemzésből származó diagnózis készítés indokolta a fenntartható növekedés 2019. évi pénzügyi vizsgálatát, amelyből feltárhatjuk a jövőbeni növekedési lehetőségeket.

2. AZ ALTERNATÍV MEGOLDÁSOK KIALAKÍTÁSA ÉS ÉRTÉKELÉSE – AZ S KFT. NÖVEKEDÉSÉNEK LEHETSÉGES ÚTJAI

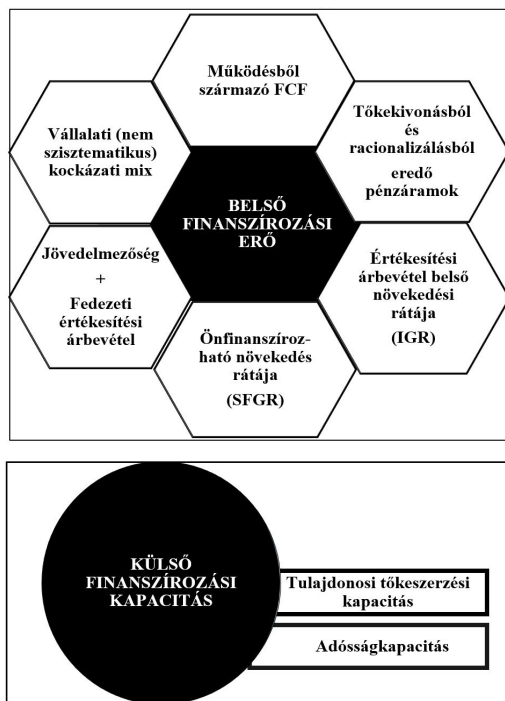
A diagnóziskészítés és a fenntartható működés pénzügyi elemzése után feltárjuk az S Kft. előtt álló újabb lehetőségeket, amelyeket éppen a stabil és profitábilis működés nyit meg.

„A kvantitatív növekedés alatt a gazdasági teljesítmény változását értjük, ami esetünkben a nyújtott szolgáltatások teljesítményének pozitív változása, és amelyet a vállalati materiális és immateriális vagyonváltozás mérésével igazolhatunk.” (Katits-Szalka, 2014, 2)

Az alábbi két alapvető finanszírozási forgatókönyv alapján javasolt tervezetet készíteni (Katits- Szalka, 2020, 252–253 alapján módosítva):

1. A belső finanszírozási erő lehetőségeinek kihasználása (2. ábra), vagyis növekedés belső finanszírozásból. Az S Kft. a kedvező üzleti környezet nyújtotta lehetőségek maximális kihasználását kizárólag belső forrásból fedezi. A további forrásbevonás kizárólag pályázattal lehetséges, ezért ezt a forgatókönyvet kizárólag az S Kft. belső növekedési képességét maximálisan kihasználva javasoljuk felépíteni.
2. A külső finanszírozási kapacitás mérlegelése az optimális tulajdonosi érték növelése érdekében (2. ábra), avagy növekedés külső finanszírozásból. Az S Kft. a saját tőkéje mellett a tőkeracionalizálás és a hosszú lejáratú alacsony kamatozású növekedési hitel biztosíthatja a szükséges forrást. Ez az alternatíva működési ráfordítások növekedését involválja, amelyek lehetnek a létszámnövekedésből eredő személyi jellegű ráfordítások vagy azt kiváltó technikai fejlesztésből eredő fenntartási és üzemeltetési költségek, valamint arányos anyagjellegű ráfordítás növekedés. Célszerű a létszámot saját, alvállalkozói és interim erőforrásokból felépíteni annak érdekében, hogy a vállalkozói erőforrásokat – az esetleges redukált működés gazdaságos megoldása esetén – le lehessen építeni.

2. ábra: A belső finanszírozási erő és a külső finanszírozási kapacitás összetevői
 Figure 2 Components of internal financing strength and external financing capacity

Forrás: Saját szerkesztés Katits, 2017b alapján

Tehát a növekedési pályán maradás pénzügyi előfeltétele a stabil működés, amelyet a már említett FINel logika szerint történő kontroll jelenti benchmark ismeretében. A két növekedési forgatókönyv közül a belső finanszírozással történő 1. változat áll közelebb a vizsgált családi vállalkozás tulajdonosainak gondolkodásához. A sikeres és stabil működés, valamint a növekedési pályán maradás, mint program véghezviteléhez is elengedhetetlen a professzionális és agilis cégvezetés. „Napjainkban mindez elengedhetetlen a sikeres átörökítési folyamathoz^[3] csak úgy, mint a növekedési pálya programjának végrehajtásához is, ezzel hosszabb távon jelentősen növelve a tulajdonosi értéket. Noszkay (2017) szerint – különösen az élmunka-intenzív és technológiai kvalifikációt biztosító specialitásokkal rendelkező családi vállalkozásoknál az értékrend kialakítása és az „értékregenerálás” gyorsabban és jobban tetten érhető.” (Katits–Szalka, 2020, 254)

A két forgatókönyv ismeretében az alábbi kvantitatív növekedési utak (materiális és immateriális vagyónváltással mérve) jöhetnek számításba:

1. A nyújtott szolgáltatások/betegforgalom növelése – az S Kft. képes nagyobb ügyfél/betegforgalmat elérni, az orvosi ellátások számát növelni. Ennek érdekében több befektetés, s ahhoz több finanszírozási forrás szükséges, ami a mérlegfőösszeget emeli, s egyúttal erősíti a Kft. vagyoni pozícióit. Itt a jövedelmezőség növelése érdekében a (működési, nettó és tiszta) nyereségszintekben növekedés várható. Például akkor, ha a versenytársakhoz képest is ugyanazokat a vizsgálatokat és betegforgalmat nagyobb volumenben, s így fajlagos változó költségeit alacsonyabb szinten tartva, vagyis magas fedezettel, és így nyereségesen éri el. Hasonlóképpen a teljes szolgáltatási kínálatból kevesebb beteg ellátása szükséges a működési veszteség elkerüléséhez^[4]. Tehát ez alapján arra a következtetésre jutunk, hogy az S Kft. hátrányba kerülhet a versenytársakkal szemben a csekélyebb vállalati méret/nagyság miatt (Katits–Szalka, 2014, 2–3 alapján módosítva).
2. A működési, nettó és tiszta jövedelmezőség növelése – a veszteség korlátozása – az S Kft. vagyonkomponensei hozamerejének növelése a kulcs- és az alacsony fedezetű szolgáltatásokra fókuszálva. Itt meg kell keresni a „fedezetfogyasztás” okait a teljes szolgáltatási lánc optimalizálásával, a nem hatékony tényezők kiiktatásával és az innováció előtérbe állításával. Ennél a növekedési útnál nyilvánvalóan a családtagok, mint tulajdonosok és alkalmazottak egyetértésére és készséges hozzáállására is szükség van. Tehát a vállalatnak előnye származik akkor, ha szolgáltatásai esetleges költségracionalizálási lehetőségeit gyorsan meg tudja valósítani, amely viszont a jövedelmezőség mellett a gazdaságos működést is lehetővé teszi. (Katits–Szalka, 2015, 91 alapján módosítva)

[3] „A generációváltást segítő finanszírozási programot indít az MFB.” <https://azuzlet.hu/a-generaciovaltast-segito-finanszirozasi-programot-indit-az-mfb/>

[4] A fedezeti pont balra és lejjebb tolódik, azaz kevesebb szolgáltatás biztosítása és mérsékeltebb árbevétel szükséges a veszteségmentes működéshez, ami növeli a biztonsági koefficiens nagyságát (Katits, 2017a).

3. Hátszél – az S Kft. új irányba szeretné pozícionálni magát a magánrendelések számának és bevételének növelésével a környezeti trendek (még) kedvezőbb kihasználása és a magyar kormány célkitűzéseinek megvalósításához történő hozzájárulás érdekében, amelyhez részben üzleti partnerek támogatására, részben pedig nem kizárólag egy alkalomra vagy projektre szóló pénzügyi forrás bevonása is szükséges a változásokhoz való alkalmazkodóképesség, a rugalmasság miatt.

A kvalitatív növekedést a vállalat materiális és immateriális vagyónváltása mellett szemléljük.

4. Struktúrajavítás értékesítési politikával – az S Kft. az erejét arra koncentrálja, ahol a jövőben legnagyobb előnye származik. Itt rendszeresen elemezni kell a betegszámot/ügyfélkört, a szolgáltatási kínálatokat a közfinanszírozott és a magánbevételek arányosabbá tételével.
5. A nyújtott szolgáltatások egyértelmű profilírozása és piacszegmentálása (részpiacok és piaci részek szerint), valamint komplex szolgáltatási csomagot kínálni a magánorvost igénybe vevőknek (magánrendelések portfóliójának növelésével). Tehát az S Kft. minden energiáját koncentrálja a teljesen világosan be(le)határolt szolgáltatást igénybe vevő célcsoportok szükségletei még kedvezőbb módon történő kielégítésére.

A vállalkozásban érdekelt piaci szereplők pénzügyi igényeit lehet teljesíteni az említett 5 növekedési út alapján az alábbiak szerint:

- „A megtérülés maximalizálása: 1. növekedési út.
- A veszteség korlátozása: 2. növekedési út.
- A befolyásolási-irányítási lehetőségek/kontroll biztosítása a vállalkozás finanszírozásával: 3. növekedési út.
- A likviditás biztosítása/Exit-lehetőségekkel: 4-5. növekedési út.” (Katits-Szalka, 2014, 12)

A cégkockázat pénzügyi faktorai is biztosítják a közölt lehetőségek kihasználását^[5]. Az értékesítési kockázat alacsony, mert az árbevétel növekedés jövedelmező gazdálkodással és finanszírozási biztonsággal jár. (Ezt kontrollálni lehet az ismertett növekedési ráták számításával az ÉNÁ növekedése ismeretében.) A likviditási és csődveszély kockázat alacsony, mert az S Kft. fizetőképes. (Ezt kontrollálni lehet a statikus likviditási ráták és a dinamikus likviditás számításával.) A befektetési és finanszírozási kockázat mértéke is alacsony, mert

[5] Ez a munka a COVID19 járványválság alatt készült, ezért a kockázatmenedzseléskor tekintettel kell lenni az S Kft. által indukált vállalati (nem szisztematikus) kockázatra, mivel a piaci és pénzügygazdasági (szisztematikus) kockázat adott. A kockázatmenedzsmen első lépése ezeknek a potenciális kockázatoknak az azonosítása és elemzése a növekedési scenáriók függvényében.

az adósság- és hitelállomány és az eszközfinanszírozás összhangja is megfelelő. (Ezt kontrollálni lehet a tőkestruktúra és tulajdonosi arány, eszközfinanszírozás és a finanszírozási „aranyszabályok” számításával.) Az üzleti kockázat mértéke is alacsony, mert zökkenőmentes és profitábilis az üzletmenet. (Ezt ellenőrizni lehet a profit- és cash alapú fedezeti analízissel, a forgótőke gazdálkodás vizsgálatával és az érzékenységi vizsgálattal.)

A **Balanced Scorecard** (BSC) a vállalatot négy szempontból elemzi: pénzügyi teljesítmény, vevők, belső folyamatok, tanulás és fejlődés, valamint összeköti a pénzügyi és a nem pénzügyi jellegű mutatókat (Kaplan-Norton, 1999; IFUA Horváth & Partners, 2007). A vállalat stratégiai céljai megvalósulásának pénzügyi teljesítménye összhangban van a BSC többi területével; olyan, mint egy holisztikus rendszer. Az, hogy vajon a stratégiai cél és a többi területen is megfogalmazott célok és elvárások, valamint a végrehajtott intézkedések pénzügyileg hogyan teljesülnek, erre vonatkozóan a cég vezetői kiemelték a következő vizsgálati elemeket: magánbevétel, a jövedelmezőség, a fix költségek, a kihasználtság és az operatív cash-flow alakulását. A fix és változó költségek jelenlegi kedvezőtlen megoszlására jobban oda kell figyelni, amihez lehetséges pl. a 6-7. számlaosztályos vagy a munkaszámos könyvelés. A 6-7. számlaosztályok használata azonban nemcsak a szakmai és informatikai háttere igényelne nagyobb erőforrásokat, hanem aránytalan adminisztrációt és költségnövekedést eredményezne, ezért ebben a konkrét esetben nem ésszerű ennek a bevezetése. A munkaszámos könyvelés bevezetését azonban egyértelműen javasoljuk, mert a fix és változó költségek megbontásán túl pl. a költség felmerülésének helye is megbontható, vagyis elkülöníthetők lennének pl. a magánegészségügyi és a közfinanszírozott ellátások, valamint az alapműködéshez tartozó költségek is (5. táblázat).

5. táblázat: A Balanced Scorecard pénzügyi teljesítés modulja
Table 5 Financial performance module of the Balanced Scorecard

Pénzügyi teljesítés					
Célok	Magánbevétel ↑	Jövedelmezőség ↑	Fix költségek ↓	Kapacitás kihasználtság ↑	Pénzforgalmi egyenleg ↑
Értékek	ΔMagánbevétel	Nettó és működési profithányad	Fix költséghányad Költségarány	Betegforgalom és szolgálati létszám/tev.	Működési pénzáram és forgótőke elemek
Elvárások	+10-15%/év	+1-5%/év	+2-4%/év	+5%/Q	+5%/év
Intézkedések	Beruházás	ÉNÁ, ÜTE, EAT; terv-tény/Q	Önköltség-számítás aktualizálás Fix költség/hó Kontrolling	Munkaterv/fő Kontrolling	Pénzforgalmi terv/hó

Forrás: Saját szerkesztés

Tehát az S Kft. prosperáló, növekvő, stabilan fizetőképés vállalkozás, amely állapotot a következő időszakban is szeretné fenntartani. Az esettanulmányfeldolgozás utolsó lépésében azt javasoljuk, hogy az S Kft. a belső finanszírozási erejét tovább növelje, amelyhez mind tervezési, mind ellenőrzési eszköz a 4 növekedési ráta, a forgótőke igény számítása. Ez utóbbit a likviditási terv-tény kontroll pénzáramlás és pénzforgalmi szempontból is visszajelezte vagy igazolta.

3. ÖSSZEGRZÉS

A tanulmány célja az volt, hogy egy véletlenszerűen kiválasztott egészségügyi szolgáltató magánvállalkozás gazdálkodását elemezzük a versenytársakkal összehasonlítva a hagyományos számviteli elemzést meghaladó mono- és multikauzális ok-okozati összefüggéseket is feltáró módszerrel 2017 és 2019 között. Az elemzést a FINel pénzügydiagnosztikai és értékalkotó rendszer elemzési moduljával készítettük.

A közölt pénzügyi eszközök akkor biztosítják a fenntartható működést, ha a vezetők munkáját a vállalat profiljára szabott irányítási és ellenőrzési rendszer segíti. A közölt 4 árbevétel növekedési rátával tervezett éves eredménykimutatás és mérleg – terv-tény összehasonlításban – a vezetői ellenőrzésre is alkalmas.

- Ha az értékesítési árbevétel növekedési rátáját jelöli az SaGR (*Sales Growth Rate*), akkor az alábbi 4 relációra és következtetésre jutottunk:
- Ha $SaGR < IGR$, vagyis az S Kft. az értékesítés növekedésében nem használta ki a tiszta nyereségből történő finanszírozás lehetőségét, akkor relatíve alacsony növekedést produkálhat. Ennek oka az alacsony jövedelemtermelés, ami a magas működési költséghányadból ered; működési és finanszírozási zavarok az elégtelen forgótőke miatt; piaci problémák a változó és/vagy csökkenő keresletből eredően; menedzselési gondok.
- Amennyiben $SaGR > IGR$, de az SGR nagyságát nem éri el, úgy az S Kft. maximálisan kihasználta az önfinanszírozási lehetőséget, miközben a mérleg szerinti forrásszerkezete változatlan maradt. A meglevő tulajdonosi kör nem szándékozik új tulajdonosokat bevonni, így maradt a hagyományos és alternatív idegen források (Walter, 2014; Nádasy et al., 2011) igénybevétele, valamint az intern saját tőkenövelés (Katits, 2017b).
- Az S Kft. magas növekedéssel bír akkor, ha $SaGR > SGR$. Ezt a magas növekedést több tényező is okozhatja: szervezetten belül az eszközhatékonyság javítása, a működési költségek csökkentése a tevékenységek racionalizálásával, de akár szervezettefejlesztés keretében is. Külső tényező lehet a piaci kereslet növekedése a magánegészségügyi szolgáltatás iránt és az áremelés.
- Ha $FGR > SaGR$, akkor az S Kft. nem tud eleget tenni fizetési kötelezettségeinek, pénzügyi biztonsága és önfinanszírozói kapacitása számára kedvezőtlenre fordul.

A stabil pénzügyi működéshez havi kontroll alatt kell tartani a jövedelemtermelés folyamatát, a fizetőképességet pénzforgalmi és pénzáram szemléletben, az adósságot a törlesztési határidőkkel, valamint az eszköz- és vagyongazdálkodás hatékonyságát. Ha el lehet választani a betegirányítást és a nyújtott szolgáltatásokat önálló profilokra, akkor szintén havi bontásban kell tervezni és ellenőrizni a forgótőke igényt, amelyeket összeadva, éppen a pénzforgalmi egyenlegből származó összeg biztosíthat likvid forrást.

Az esetlegesen felmerülő problémákat a vezetésnek kíméletlenül kell felfedni évről-évre átfogó és precíz audit keretében, s egyúttal hatékony döntéshozatalra, de végrehajtásra is képesnek kell lennie. Röviden: egy professzionális menedzsment a helyes úton vezet és konzekvensen megvalósít. Amennyiben esetlegesen csökken a tervezett betegszám vagy vizsgálatok száma, úgy ki kell dolgozni a redukált működés gazdaságos működtetésének alternatíváit. Fordított esetben, ha a vállalat a beruházások által generált növekedési pályán halad, akkor az árbevétel növekedés, a jövedelemtermelés és a finanszírozás összhangja elengedhetetlenül fontos, amelyhez szintén alkalmas tervezési-elemzési ellenőrzési paraméter a 4 említett növekedési ráta, valamint az EFN kalkuláció. Ezek után elengedhetetlen előfeltétel azoknak a pénzügyi szakembereknek a megléte, akik a fenntartható gazdasági működés érdekében hozott tudatos és következetes döntéseket meghozzák és végrehajtják.

A tanulmányban egy évről-évre készíthető és működési-beruházási-finanszírozási paraméterekkel korrigálható pénzügyi kalkulációt mutattunk be, ami egy ún. dinamikus pénzügyi fenntarthatóságot biztosít. Az adott üzleti évben választott/tervezett EFN és növekedési rátával kialakított tőkeszerkezet mellett elért/kalkulált pénzárammal számított záró és nyitó tőkeérték különbségét vesszük. Amennyiben mind a záró, mind a nyitó időpontban vett tőkeérték egymással megegyezik, úgy a vállalkozás tartós jövedelmezősége, vagyis bevételi forrása és adófizetési képessége biztosított. A nyereséget a vállalkozásból tartósan kivonható összegnek tekintjük akkor, ha előtte végrehajtották azokat a beruházási és finanszírozási intézkedéseket, amelyek a jövőben is biztosítják a jelenben elért pénzáramot. Tehát a folyó év nyereségét a jövőben várható összegből származtatjuk (*ex ante* mérték), amit az üzleti évek záró időpontjára diszkontálunk. Ne felejtjük el azt, hogy a záró tőkeérték a következő üzleti év nyitó tőkeértéke! Egy ilyen, a jövőben várható pénzáramon alapuló számítást nem tudunk elvégezni a mérlegben található tételekkel. Ezt a számítást a vállalat menedzsmentje által végrehajtott, a jövőre vonatkozó döntések eszközének tekintjük. Ennek a számításnak a végeredménye megmutatja azt, hogy – a fenntartható működés érdekében – mekkora részt lehet kifizetni osztalékként. A fenntartható működés nem bizonyos vagyontárgyak állagának fenntartását, hanem az évenként számított, így dinamikusan fenntartható tőkeérték megőrzését értjük. Abban az esetben, ha az *ex ante* nyereség (kivonható pénzüsszeg) meghaladja az adózott eredményt és azt teljes mértékben kifizetik, akkor a mérleg szerinti saját tőke megőrzése már nem lehetséges. Különösen napjainkban, emelkedő árak idején az adózott eredmény meghaladja a tőkeérték megőrzéséhez kivonható nyereség nagyságát.

Itt nem volt célunk egyetlen esettanulmányból univerzálisan érvényes receptet adni, de a közreadott esettanulmány bizonyította azt, hogy az intézkedési csomag kiválasztását mindig a vállalat szituációja, életszakasza, működésének karakteristikája és (makrogazdasági) keretfeltételei szabják meg, amelyek dinamikusan változ(hat)nak üzleti évenként, így a fenntartható pénzügyi működés vizsgálatának módszertani lépéseit is évenként, vagyis dinamikus formában tervezzük. Ennek szükséges feltétele a növekedésre, a jövedelmezőségre és a finanszírozásra vonatkozó elvárások közötti összhang megteremtése. Ehhez a következő számításokat és elemzéseket végeztük el, amelyek a FINel pénzügyi szakértői rendszer moduljai:

- A vállalati árbevétel 4 növekedési rátáinak számítása és értelmezése.
- A vállalati növekedés külső finanszírozási igényének mérlegelése a betegforgalom kiszolgálásának (mint kapacitáskihasználás), a tőkestruktúra és az árbevétel növekedési ráta ismeretében.
- Az eredményterv összeállítása 4 növekedési ráta feltevése mellett és a reális terv kiválasztása.
- A likviditási terv készítése pénzforgalom és pénzáram szemléletben.
- A forgótőke igény kalkulációja az üzletmenet finanszírozásához és kontrollja a likviditási tervvel.
- A pénzügyi SWOT elemzés.

Ezután lehet tervezni a vállalat növekedésének lehetséges kvantitatív és kvalitatív útjait, amelynek választását segíti a BSC pénzügyi teljesítés modulja.

A bemutatott fenntartható vállalati pénzügyi működés lépései nem kizárólag növekedési pályán, hanem hanyatló szakaszban, de sikeres fordulatkezelés után, a növekedési pályára állítás idején is célszerű alkalmazni és a kontrolling rendszer részeként beépíteni, amelyhez viszont előfeltétel a friss, modern szellemiségű, felelősséget vállaló vezetők, alkalmazottak léte.

IRODALOMJEGYZÉK

- Brigham E. F.-Ehrhardt M. C. (2016) *Financial Management: Theory and Practice*. Cengage Learning, Boston.
- Chandra, P. (2011) *Financial Management*. Tata McGraw Hill, New Delhi.
- Chandra, P. (2020) *Strategic Financial Management - Managing for value creation*. McGraw Hill, New Delhi.
- Churchill, N. C.-Mullins, J. W. (2001) How Fast Can Your Company Afford to Grow? *Harvard Business Review*, 79, 5, 135-166.
- Clemens T.-Michelsen K.-Commers M.-Garel P.-Dowdeswell B.-Brand H. (2014) European Hospital Reforms in Times of Crisis: Aligning Cost Containment Needs with Plans for Structural Redesign? *Health Policy*, 117, 1, 6-14. DOI: 10.1016/j.healthpol.2014.03.008
- IFUA Horváth & Partners (2007) *Balanced Scorecard a gyakorlatban*. IFUA Horváth & Partners, Budapest.

- Kaplan R.-Norton D. (1999) *Balanced Scorecard. Kiegyensúlyozott stratégiai mutatószám-rendszer*. KJK-Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó, Budapest.
- Katits E. (2017a) *A vállalati (életciklus) pénzügyek - Fogalomtár és alapvető módszertan*. Soproni Egyetem Kiadó, Sopron.
- Katits E. (2017b) *Haladó vállalati (életciklus) pénzügyek - Pénzügyek változ(tat)ások idején*. Soproni Egyetem Kiadó, Sopron.
- Katits E.-Szalka É. (2014) A magyar top 100 növekedési útjai, avagy a 'turnaround' értékvezérelt menedzseléssel. In: Tompos A.-Ablonczyné Mihályka L. (szerk.): *A tudomány és a gyakorlat találkozása: Kautz Gyula Emlékkonferencia 2014. június 17.* Széchenyi István Egyetem, Győr. p. 22.
- Katits E.-Szalka É. (2015) A magyar nemzetgazdasági ágak pénzügyi összehasonlító elemzése, avagy a növekedésre kiél(h)ezve. In: Katona K.-Kőrösi I. (szerk.): *Felzárkózás vagy lemaradás?* Pázmány Press, Budapest. 87-122.
- Katits E.-Szalka É.-Nagy F.-Könczöl T. (2019) A magyar top cégek a turizmusban, avagy egy sikerre éhes ágazat pénzügyi diagnózisa. In: *MULTIDISZCIPLINÁRIS KIHÍVÁSOK SOKSZÍNŰ VÁLASZOK*, 2, Budapest, 71-97. DOI: 10.33565/MKSV.2019.02.04
- Katits E.-Szalka É. (2020) A gazdasági teljesítmény és a pénzügyi stabilitás elemzése a magyar élelmiszeriparban. *Gazdálkodás*, 64, 3, 228-255. DOI: 10.22004/ag.econ.303797
- Krause, H.-U.-Arora, D. (2019) *Key Performance Indicators for Sustainable Management: A Compendium Based on the "Balanced Scorecard Approach"*. Walter de Gruyter, Berlin.
- Marks K. H.-Robbins L. E.-Fernandez G.-Funkhoser J. P.-William, D. L. (2009) *Handbook of Financing Growth: Strategies and Capital Structure, and M&A Transactions*. John Wiley & Sons, Hoboken.
- Nádasy B.-Horváth S. A.-Koltai J. (2011) *Strukturált finanszírozás Magyarországon: projektfinanszírozás, kivásárlás finanszírozás és más technikák*. Alinea Kiadó, Budapest.
- Noszkay E. (2017) Tapasztalatok a családi vállalkozások átöröklésének dilemmái kapcsán. *Vezetéstudomány*, 48, 6-7, 64-72. DOI: 10.14267/VEZTUD.
- Parrino R.-Moles P.-Kidwell D. S. (2011) *Fundamentals of Corporate Finance*. John Wiley&Sons, Hoboken.
- Van Horne J. C.-Waczhowicz, J. M. (2008) *Fundamentals of Financial Management*. Pearson Education, Harlow.
- Vanlommel E. (1993) *Financial Management*. De Vlerick School, University of Ghent, Ghent.
- Walter Gy. (2014) *Vállalatfinanszírozás a gyakorlatban - Lehetőségek és döntések a magyar piacon*. Aula Kiadó, Budapest.
- Weston J. F.-Copeland T. E. (1988) *Managerial Finance*. Cassel, London.

INTERNETES FORRÁS:

- <https://azuzlet.hu/a-generaciovaltast-segito-finanszirozasi-programot-indit-az-mfb/>

Életminőség-alapú településminősítés a helyi lakosok véleménye alapján a Balaton partmenti településein

Life quality-based settlement qualification based on the opinion of the local population of the coastal settlements of Lake Balaton

Absztrakt

A tanulmány célja a helyi lakosok véleménye alapján a Balaton partmenti településeinek életminőség alapú minősítése, a témával kapcsolatban az életminőség és élettér vizsgálatok kerülnek fókuszba. A téma relevanciáját és a kutatás jelentőségét az adja, hogy mind a fenntartható településfejlesztésnek, mind a turizmus fejlesztésének egyre fontosabb területe az életminőséget és az életteret befolyásoló tényezők jobb megértése. A tanulmányban egy regionális példán keresztül érthetjük meg jobban az egyes településválasztási motivációkat. A tanulmány a településekre vonatkozó, életminőség alapú objektív és szubjektív tényezőket vizsgálja, mely egy 2018-as, 409 fő bevonásával történt kérdőíves felmérésen alapul. A kutatás során az életminőség alapú településértékelésen túl fontos eredménynek tekinthető, hogy kialakításra került egy ún. aggregált települési életminőség mutató (ATÉM) is.

Kulcsszavak: életminőség, település minősítés, Balaton partmenti települései, helyi lakosság, aggregált települési életminőség mutató (ATÉM).

Abstract

The aim of the study is to evaluate the coastal settlements of Lake Balaton based on the opinion of QOL (quality of life) indicators of the local population, due to which the study deals with the second most important tourism destination of Hungary, aiming to reveal the evaluation of QOL and living space factors. The relevance and the significance of the research is based on the fact that in the field of sustainable tourism development and tourism management it is important to understand the decisive factors of quality of life and living space. The paper gives a regional example to understand the motivations for choosing a settlement. The methodology of the research examines both objective and subjective factors based on a primary questionnaire survey conducted in 2018 resulting a sample of 409 respondents. During the research, beyond the life quality-based settlement evaluation, one of the most important results is the creation of an aggregated settlement quality of life (ASQOL) indicator.

Keywords: life quality, settlement evaluation, coastwise settlements at Balaton, local population, aggregated settlement quality of life (ASQOL) indicator

JEL kód: I31, C38, L83

BEVEZETÉS

Az életminőség és az élettér vizsgálatának, valamint értékelésének kérdésköre nemcsak a szociológia, az urbanisztika és a társadalomföldrajz, hanem a turizmus területén is fontos kutatási területnek minősíthető (Kovács et al., 2019). Tuan (1977, 6) szerint „Ami kezdetben egy jellegtelen tér, otthonná válik, amikor értéket adunk neki”, tehát „egy adott földrajzi hely sokkal többet jelent egyszerű térelemnél. Az otthonhoz, az otthoni helyhez fűződő viszony különböző jelentések, vélekedések, szimbólumok, érzések és értékek összessége, amit az egyén vagy egy csoport hozzákapcsol az adott helyszínhez.” (Sasné-Lang, 2019, 72-73)

Idézve Flusser (1996, 55) munkáját: „Lakozunk. Ha nem így volna, élni sem tudnánk. Otthontalanok és védtelenek lennénk. Bele lennénk vetve egy közép-pont nélküli világba. Lakhelyünk a világ közepe.” Ennek köszönhetően minden, az emberek és a fogyasztók életminőségével kapcsolatos vizsgálatokat végző kutatásban nélkülözhetetlenné válik annak az elemzése, hogy egy-egy település, térség lakói számára pontosan milyen jelentéssel bír a lakóhelyük, azaz, milyen mértékben kötődnek az adott településhez, továbbá ez hogyan befolyásolja őket a környezetük értékelésében, érzékelésében (Sasné-Lang, 2019; Jeffres-Dobos, 1993; Andereck-Nyaupane, 2010; Kovács et al., 2020). Mindezek alapján kijelenthető, hogy az életminőséget és az élettér meghatározó tényezők jobb megértése egyre inkább előtérbe kerül a településfejlesztés és a turizmusfejlesztés fenntartható lehetőségeinek kutatása során. Véleményünk szerint a tanulmány eredményei összességében a Balaton térség vidékfejlesztéssel kapcsolatos aspektusai révén is új eredményekkel tudnak szolgálni. A szerzők magukénak vallják azt a gondolatot, miszerint a vidékfejlesztés olyan tevékenységek összessége, amelyek középpontjában a helyi közösség áll (Kulcsár, 2017), melyet nem lehet kiszakítani abból a történelmi, gazdasági és kulturális kontextusból, amely a régiójában körülveszi.

A tanulmány célja a Balaton térséghez köthető települések életminőség-alapú település minősítésének bemutatása, amelyhez a vizsgálatokat a szerzők a helyi lakosok véleménye alapján készítették el a partmenti településeken. A kutatás feltárja azokat az okokat, melyeknek köszönhetően megismerhető, hogy a helyi lakosok pontosan milyen motivációk alapján választották az adott települést állandó lakóhelyüknek. A tanulmányban a szerzők továbbá azt is elemzik, hogy az egyes települések iránti kötődés hogyan befolyásolja az életminőséget és az élettér értékelését. A kutatás objektív és szubjektív tényezők alapján aggregát indikátorokat állít fel, melyekkel meghatározásra kerül az életminőség és az élettér értékelése. A komplex értékeléssel felállítható egy életminőség-alapú település rangsor a Balaton térségben, amelynek alapját a szerzők által kialakított aggregát települési életminőség mutató (ATÉM) adja.

A tanulmány első felében egy részletes szakirodalmi elemzés keretében, a szerzők feltárják a lakóhelyválasztás okainak, valamint az identitás, helyi kötődés összefüggéseinek, illetve az életminőséget meghatározó tényezők és a Balaton, mint élettér kutatásának komplex hátterét. Ezt követően a módszertani fejezet

ismerteti a kutatás és az elemzés során használt primer és szekunder módszereket, majd az eredmények fejezetben a szerzők bemutatják a kérdőíves felmérés során feltárt legfontosabb eredményeket, amelyet végül egy összefoglalás és konklúzió fejezet zár le.

1. AZ ÉLETMINŐSÉG-ALAPÚ TELEPÜLÉSMINŐSÍTÉS SZAKIRODALMI HÁTTERE

1.1. A LAKÓHELYVÁLASZTÁS OKAI, VALAMINT AZ IDENTITÁS, HELYI KÖTÖDÉS ÖSSZEFÜGGÉSEI

Napjainkban a települések részéről – a tőke és a gazdasági szereplők mellett – egyre inkább felértékelődik a népesség, a munkaerő megszerzésének igénye. A hazai települések versenyben állnak egy-egy iparág, szolgáltatás, vállalat betelepüléséért, a felülről (kormányzat, Európai Unió) megszerezhető forrásokért és a humán erőforrásért (turista, egyetemi hallgató, munkaerő) egyaránt. Mindez komplex piaci szemléletet feltételez (Patay-Dános, 2016).

A lakóhelyválasztás okai, valamint az identitás, helyi kötődés összefüggésének vizsgálata az elmúlt időszakban népszerű kutatási területnek bizonyult, így a témában számos hazai és nemzetközi tanulmány született. A lakóhely megválasztása számos tényezőtől függhet. Enyedi György (1998) szerint a települések humán faktorai és környezeti adottságai mellett a gazdaság versenyképessége is befolyásoló tényező lehet. Enyedi (1998, 409) hangsúlyozza, hogy „...az a sikeres régió, melyet lakói többsége sikeresnek érez – s ezt az érzést sokféle, s nemcsak gazdasági tényező összjátéka eredményezheti.” Ezt támasztja alá Berki és Gonda (2006) is, akik a lakóhely választás, illetve megtartása során a kulturális ellátás minőségét is kiemelik.

Dövényi (2007) szerint a népesség lakóhelyi mobilitására, és annak alakulására meghatározó hatással bírnak a társadalmi-gazdasági folyamatokban bekövetkezett változások. Ezen belül is kiemelkedő szerepet játszanak a társadalmi és jövedelmi körülmények, mint például a munkaerőpiaci helyzet vagy az ingatlanok piaci értéke.

Berényi (2017) szerint társadalmi helyzetük és motivációik alapján a lakóhelyet változtatók jelentős többsége az ún. „jóléti vándorlásban” vesz részt. Ezt az állítást, valamint az életminőség jelentőségét támasztja alá Abrams és társainak (2012, 270) tanulmánya, mely úgy fogalmaz: „...a jóléti vándorláson a magasabb státuszú városi vagy szuburbán népesség olyan lakóhely-változtatását értjük, amelynek vidéki célterületei természeti környezetük, szabadterei kikapcsolódási lehetőségeik, kulturális örökségük vagy vidéki hagyományaik révén a korábbinál magasabb életminőséget képesek biztosítani a kiköltözőknek.”

A mobilitással és lakóhelyváltással foglalkozó kutatók nagyrészt egyetértenek abban, hogy a költözés hatásai elsősorban a környezet minőségéről kialakított elképzelésektől függenek. Például, hogy milyen mértékben támogatja a költö-

zés és az új lakóhely a lakóhelyet változtató személyes céljait. Riley (1992) szerint a helykötődés kulturálisan megalapozottnak tekinthető, elemzései szerint pedig a tájat kulturális termékként is értelmezhetjük (Dancsokné-Mikházi, 2017).

Kiemelt kutatási kérdés, hogy a költözők milyen szempontokat vesznek figyelembe a helyválttatás (új lakhely, település) során. A településekre vonatkozó statisztikai adatok nem adnak megfelelő képet a település sikerességének összetevőiről, emellett hiányoznak belőlük az emberi, személyes elemek. Összességében a statisztikai adatok nem tartalmazzák, hogy a helyi lakosság miként vélekedik a település erősségeiről és gyengeségeiről, valamint milyen előnyök és hátrányok azonosíthatók az új betelepülők szemszögéből a lakóhelyválasztás során.

Magyarországra vonatkozóan Koltai (2015) 2004–2005-ben és 2012–2013-ban végzett kérdőíves kutatásokat a témában: mindkét alkalommal ezer fő véletlenül kiválasztott magánszemélyt kérdezett meg. A kutatás során arra kereste a választ, hogy a megkérdezettek milyen előnyöket és hátrányokat azonosítanak a települési jellemzők kapcsán (különböző lélekszámú települések vizsgálatok), illetve mely szempontokat preferálják a lakóhely megválasztásakor. Koltai (2005) szerint a társadalmi-gazdasági folyamatokat bemutató kérdőíves vizsgálatok a statisztikai adatokat felhasználó, települési versenyképességi elemzéseket kiegészítik, más nézőpontba helyezik. A kutatási eredmények alapján a helyi lakosság számára az egyik legfontosabb szempont, hogy „az emberek szeressenek itt élni”. Ez utóbbi állapotnak a gyakorlati életben, a mindennapokban való megvalósulásához „sokkal inkább társadalmi, mint gazdasági tényezőket tartanak lényegesnek (közbiztonság, életkörülmények javítása, egészségügyi ellátás minősége, környezet- és természetvédelem, hulladékkezelés).” (Koltai, 2005, 95)

Hasonló megállapításra jutott Szirmai és Váradi (2009) is, akik Magyarországon kilenc különböző várostárségy lakói körében vizsgálták a települési versenyképességi tényezőket. A minőségi aspektusokat (például a lakosság és a vállalkozói szféra közérzete, várospolitikai elképzelések) interjúk és kérdőívek segítségével tárták fel.

A lakóhelyválasztással összefüggésben Schuchmann (2015) budapesti és agglomerációs mintán vizsgálta (2005 és 2010 között, majd 2015-ben) az egyes települési tényezők jelentőségét, fontosságát. Ezek alapján megállapítható, hogy a költözési szándékok alakulását a lakóhellyel, az ott igénybe vehető szolgáltatásokkal, életminőséggel kapcsolatos elégedettség szintje befolyásolja. Az eredmények szerint a költözési szándék összefüggésben van a településen található szolgáltatásokkal való elégedettséggel. A költözni vágyó válaszadók legkevésbé a településen található munkalehetőséggel voltak elégedettek. A lakóhelyi szolgáltatások köréből kiemelkedik a közszolgáltatások, a közbiztonság, a kereskedelmi szolgáltatások, az egészségügyi ellátás és az óvodai ellátás köre. A főváros környéki településeken a válaszadók jelentősebb települési tényezőként ítélték meg a munkalehetőségeket és a tömegközlekedés minőségét (Schuchmann, 2015).

Magyarországon, kifejezetten a fiatal népesség körében a Miskolci Egyetemen végzett, munkavállalási célú migrációs kutatás alapján elmondható, hogy a hallga-

tók költözés melletti érve egyértelműen a bér- és jövedelemszerzés, a karrier, illetve a jobb életkörülmények elérése (Berényi, 2017). A barátok és ismerősök tapasztalatai is támogató hatásúak: ez a megkérdezettek 67,8%-a esetén jelent meg.

Koltai (2015) a magyar települések sikerességét főként a helyi adottságokban látja. Véleménye szerint a települési tényezőket illetően kiemelkedő vonzerőt jelent a közbiztonság, az infrastrukturális ellátottság, a lakóhely környezete, valamint a foglalkoztatási körülmények. További sikertényező az egyediség, másként fogalmazva a hasonló méretű és funkciójú településektől való eltérés. A városok közötti versenyben előnyt jelent, ha valamilyen vonatkozásban, tényezőben ki lehet tűnni a sok hasonló adottságú település közül.

1.2. AZ ÉLETMINŐSÉGET MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐK

Az étellel való elégedettség alatt az átlagember a boldogságot érti, amit minden bizonnyal nem definiál a maga számára – a kutatáshoz azonban multidiszciplináris értelemben szükséges meghatározni, mit értünk alatta.

Kopp és Pikó (2006) pszichológiai szempontú és az arisztotelészi megközelítésen alapuló értelmezése a boldogság három szintjét különbözteti meg: az öröm és vidámság; az egy célkitűzés iránti elköteleződés; és az értelmes élet szintjei, mely utóbbi esetben kialakul az ember önmagával való harmóniája.

Ha a szociológiai értelmezést nézzük, ott az étellel való elégedettséget és a boldogságot tekinthetjük az életminőség meghatározójának, de az is megállapítható, hogy ezek a kategóriák nem minden esetben mutatnak egybeesést az élet objektív mutatószámokkal mérhető jellemzőivel (Utasi, 2007). Következésképp, a mások által sikeresnek és vagyonosnak tekintett emberek is állíthatják magukról hogy nem boldogok, ahogyan a szerényebb körülmények között élők is minősíthetik életkörülményeiket kielégítőnek, és érezhetik boldognak magukat. Ennek eredményeként a szociológia az életminőség szubjektív aspektusával foglalkozik, és az életminőséget úgy határozza meg, mint „az objektív életfeltételi kereteken belül formálódó boldogság, elégedettség szintjét, a létfeltételek megélését, az objektív feltételek szubjektív érzékelését.” (Utasi, 2007, 5)

Az életminőség kapcsán objektív és szubjektív vetületről egyaránt beszélhetünk, s ez utóbbi összetevőnek feltárásával csak az elmúlt évtizedekben kezdtek mélyrehatóbban foglalkozni a szakemberek (Ercsey, 2013). A KSH 2016-ban lebonyolított mikrocenzusa (Magyarország 2 148 településén mintegy 440 ezer háztartást kérdeztek meg) az életminőség felmérésére és elemzésére fókuszált. A szubjektív jólétre vonatkozó kérdőívet több mint 50 ezer személy töltötte ki. A hazai lakosság étellel való általános elégedettsége a következőkkel jellemezhető:

- „Magyarországon az étellel való elégedettség átlagértéke a 16 éves vagy annál idősebbek körében 6,41 volt (a KSH a felmérés során 11 fokú skálát használt, ahol a 0 jelentette az „egyáltalán nem elégedett”, a 10 pedig a „teljes mértékben elégedett” választ).

- Az életkor előrehaladtával jellemzően csökken az étellel való elégedettség átlagértéke, ám a 65–74 évesek kivételt képeznek ez alól, amely az időskori nyugdíjkorhatár átlépéséhez köthető.
- A fiatal korosztályba tartozók esetén a nők elégedettebbek az életükkel, mint a férfiak, az idősebbeknél ez pont fordítva van.
- Minden egyes korcsoportban a házasságcsaládi állapotúak étellel való elégedettsége a legmagasabb szintű.
- A magasabb iskolai végzettségű, a jobb jövedelmi helyzetű, illetve a magasabb rangú településeken élők étellel való átlagos elégedettsége magasabb szintű.” (KSH, 2016, 7)
- Az elégedettség térbeli különbségeket mutat: megyei bontásban nézve Győr-MosonSopron és Veszprém megyében, valamint a fővárosban a legelégedettebbek az életükkel (6,65–6,68 közötti átlagos értékek).

Allardt (1993) modellje egyszerre jeleníti meg az életminőség három szintjét, annak objektív és szubjektív megítélése mentén (1. táblázat).

1. táblázat: Allardt életminőség modellje
Table 1 The life quality model of Allardt

	Objektív indikátorok	Szubjektív indikátorok
Having Materiális és nem személyi szükségletek	Az életszínvonal és a környezeti körülmények objektív mérése	Szubjektív érzések: az életkörülményekkel való elégedetlenség/elégedettség
Loving Szociális szükségletek	A másokhoz fűződő kapcsolatok objektív mérése	Kapcsolatokkal való elégedetlenség/elégedettség
Being A személyes fejlődés szükségletei	A társadalomhoz és a természethez fűződő viszony objektív mérése	Az elidegenedés vagy a személyes kiteljesedés szubjektív érzése

Forrás: Allardt, 1993, 7 hivatkozva: Kovács, 2007

Allardt a szükségletek oldaláról közelíti meg az életminőséget: a „having – loving – being” tagozódású modellje több szinten tudja kezelni a jólét objektív és szubjektív oldalát. Az életminőség megítélésének mindkét (objektív és szubjektív) közelítésmódját három aspektusra bontotta le. Az első szempont az életminőség materiális összetevőire vonatkozik, azokra az elemekre, amelyek az egyén környezetének objektív megítélését és az életkörülményekkel való elégedettséget befolyásolják. A második szinten a társadalmi kapcsolatok meglétét és minőségét vizsgálja, míg a harmadik aspektus az egyén önmagával és környezetével kapcsolatos megítéléseit foglalja magában.

1.3. A BALATON MINT ÉLETTÉR KUTATÁSA

Az elmúlt időszakban a turizmus kutatásában is egyre inkább előtérbe került az életminőség iránti szakmai érdeklődés, mivel az urbanizációs folyamatok sokak szemében felértékeltek a természetközeli, nyugodtabb (ún. slow/lassú mozgalmak) élet lehetőségét (Michalkó et al., 2009; 2012). A Balaton térsége az egyik kedvelt desztináció egy ilyen életforma kialakításához Magyarországon (Lőrincz et al., 2019).

A tó és környékének sokszínű, vegyes társadalma (öslakosok/helyi lakosok, második otthonnal rendelkezők és turisták/kirándulók) különböző elvárásokat, igényeket fogalmaznak meg, ennek megfelelően a természeti-társadalmi környezetet is eltérő mértékben alakítják. A Balaton térség turizmusára a kettősség, a térbeli és időbeli koncentráció jellemző: egyrészt a nyári hónapok és a szabadtéri nagyrendezvények, fesztiválok, programok zsúfoltsága tapasztalható, másrészt pedig a téli időszak „kihaltsága” is jelen van (kevés nyitva tartó szolgáltató) (Szemes, 2006). A Balaton egész éves látogatottságának elérése egyaránt kiemelt célja a turizmuspolitikának, a helyi önkormányzatoknak és turisztikai szolgáltatóknak. Az elmúlt évtizedben a térség törekedett az éghajlati adottságokból is eredő szezonális csökkenésére, de ehhez további összehangolt lépések és szemléletváltás szükséges (Fehérvölgyi-Sulyok, 2017).

A Balaton térség (régio) területének meghatározása több szempontból is lehetséges: a terület- és ágazatfejlesztési dokumentumok, illetve a közigazgatási feladatok eltérő határvonallal szerepeltetik azt. A jelenleg is működő, sokat hivatkozott Balatoni Kiemelt Üdülőkörzetet (BKÜ) regionális nézőpontból a 1996 óta működő Balatoni Fejlesztési Tanács illetékességi területe. Magyarországon jelenleg ez a legtöbb települést magába foglaló szervezet: hatásköre 180 önkormányzatra terjed ki (Kabai-Szabó, 2016). A régió állandó népességének száma több, mint 274 ezer fő. Az üdültulajdonosok, akik szezonálisan tartózkodnak a régió településein, mintegy 250 ezer főt tesznek ki (BIKN, 2016). Ettől eltérő nézőponttal rendelkezik a jelenlegi, turizmusfejlesztésben és -marketingben kialakított Balaton kiemelt turisztikai térség (1861/2016. (XII. 27.) Korm. határozat), melynek része például Eplény, Kehidakustány, Nemesvámos, Sümeg, Veszprém, illetve 2020. szeptembertől (429/2020. (IX. 14.) Korm. rendeletet alapján Balaton turisztikai térség) Herend, Kislőd és Zirc is.

Kutatásunkban a második, szélesebb földrajzi területet felölelő nézőpontnak megfelelően határoztuk le a Balaton térséget, ezzel lehetőséget teremtettünk a part menti és a Balatontól lényegesen távolabb eső települések közötti összehasonlító elemzések elvégzésére is.

2. AZ ÉLETMINŐSÉG-ALAPÚ TELEPÜLÉSMINŐSÍTÉS KUTATÁSI EREDMÉNYEI

2.1. MÓDSZERTAN

Az előzetes forráskutatást követően, a szakirodalom alapján megfogalmaztuk kutatási kérdéseinket.

- RQ1. A kutatás eredményei alapján jellemezhető-e összevont objektív, szubjektív, valamint aggregált mutatószámmal a Balaton parti településeken élő, helyi lakos válaszadók települési életminősége, illetve ez eltér-e a településhez kötődés típusainak egyes kategóriáiban?
- RQ2. Befolyásolja-e a lakóhelyválasztás „Tetszik a környék, jó lakóhelynek, élhető településnek találok” opciójának választását a település Balatonparti elhelyezkedése?

A kérdések megválaszolásához empirikus kutatást végeztünk. A kutatás során kérdőívet állítottunk össze, amelyet on-line formában a LimeSurvey kérdőívszerkesztő platformján rögzítettünk, illetve ugyanezen kérdőív nyomtatott változata is elkészült. A megkérdezés a vizsgált desztináció minél teljesebb lefedése érdekében on-line és személyes lekérdezés formájában is, párhuzamosan zajlott. A kérdéseket öt csoportba soroltuk (a település életminőségének objektív tényezői; az életminőség szubjektív megítélése; turizmushoz kapcsolódó vállalkozások helyzetének megítélése a településen; helyhez kötődés, helyi identitás mértéke; demográfiai jellegű kérdések). Tanulmányunkban az első két kérdéscsoporthoz kapcsolódó vizsgálati eredményeket ismertetjük.

A kutatás során a teljes sokaságot a Balaton partmenti településein élők képezték, melyből önkényes mintavételezési eljárással választottuk ki a válaszadókat. A módszer előnye, hogy egyszerű, és nagy mintánál jól reprezentálja a sokaságot. Elsőként a kutatócsoport tagjai ellátogattak a Balaton desztináció főbb településeire, és megkérték a járókelőket, vegyenek részt a kérdőív kitöltésében. Csak azok vehettek részt a kitöltésben, akik (1) helyi lakosok voltak, vagy (2) másodlagos otthonnal rendelkeztek az adott településen. Az adatgyűjtés második körében helyi szervezetekhez és önkormányzatokhoz juttattuk el az on-line változat linkjét, arra kérve őket, terjesszék azt a településük lakói között. Összességében az adatgyűjtés eredményeként nem alakult ki reprezentatív minta, ugyanakkor a Balaton térség alapvető attitűdjeinek és értékeléseinek a feltárására alkalmas.

A kérdőív alapvetően zárt kérdéseket tartalmazott. Az életminőségre vonatkozó kérdéseket öt- illetve tízfokozatú Likert-skálán mértük.

A fentiekben ismertetett kutatási kérdések vizsgálatához a beérkezett válaszok elemzésében egyaránt alkalmaztunk egyváltozós és többváltozós statisztikai módszereket, továbbá leíró statisztikákkal képet alkottunk a mintánk általános jellemzőiről. A kereszttáblás összefüggés-elemzésben a Khi2 együtthatót alkal-

maztuk, és a Cramer-féle V asszociációs együtthatót számoltuk ki. Az alkalmazott varianciaelemzésben a sokasági szórások azonosságának ellenőrzésére a Levene-tesztet használtuk (Malhotra-Simon, 2009; Sajtos-Mitev, 2007; Samuels, 2014).

A kérdőívet 83 település 1 201 válaszadója töltötte ki, ezek közül 1 051 kérdőív bizonyult elemezhetőnek (a kutatás fő témájához kapcsolódó lényegi kérdésekre vonatkozóan hiányos kitöltéseket kizártuk). A 83 település teljes lakosság-száma 262 991 fő (a Balaton Turisztikai Térség 174 településén 334 201 fő él), ami azt jelenti, hogy a lakók 0,46%-a töltötte ki a kérdőívet. A Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint (KSH, 2014) 10 839 szezonális, illetve másodlagos otthon található a Balaton desztinációban. Ez alapján a kérdőívet kitöltő 270 fő másodlagos otthon tulajdonos a teljes sokaság 2,5%-át teszi ki.

Kutatási kérdéseink vizsgálatához az 1 051 válaszadótól származó adatokat két, egymástól eltérő csoportban vizsgáltuk. Első kutatási kérdésünk a part menti települések helyi lakosaira vonatkozott, ezért a teljes válaszadói sokaságból a 409 part menti településen élő, helyi lakosság válaszai kerültek értékelésre. Második kérdésünk megválaszolásához a mintánk azon válaszadóit szűrtük le, akik helyi lakosok, függetlenül a település elhelyezkedésétől – így 756 kérdőívet tudtunk elemezni.

2.2. EREDMÉNYEK

A települési életminőség kapcsán felmerül a kérdés, hogy vajon a települések lakosainak véleménye hogyan változik demográfiai jellemzőik függvényében. Tanulmányunk elkészítése során megvizsgáltuk a települések általános megítélése és válaszadóink demográfiai jellemzői közötti lehetséges összefüggéseket. Mindegyik esetben (háztartásnagyság, életkor, végzettség, nem) ugyan van szignifikáns kapcsolat, de mindegyik esetben a Cramer V mutató értéke 0,2 alatti érték, ami azt jelenti, hogy nagyon gyenge ez a kapcsolat a válaszadóink körében. Emiatt ezen eredményeket jelen tanulmányban nem részletezzük, kutatási kérdéseinket is ezeken túlmutatóan foglalmaztuk meg.

2.2.1. A TELEPÜLÉSI ÉLETMINŐSÉG JELLEMZÉSE OBJEKTÍV, SZUBJEKTÍV, VALAMINT AGGREGÁLT MUTATÓSZÁMOKKAL

Az első kutatási kérdés szempontjából releváns demográfiai adatok (a Balatonparti, helyi lakosokra vonatkozóan), amelyek közül a válaszadó típusa a későbbi többváltozós elemzések vonatkoztatási alapját képezte (a demográfiai jellemzőket a 409 fő válaszadóból 33 nem válaszolta meg), a következők:

- A kitöltők 37,1%-a, 140 fő, 16 és 34 év közötti, 36,1%-a, 136 fő 35 és 51 év közötti, 22,0%-a, 83 fő 52 és 69 év közötti, 4,8%-a, 18 fő 70 évesnél idősebb.
- Helyi lakos, aki a településen él és ott dolgozik vagy tanul 72,6%, 297 fő, helyi lakos, de máshol dolgozik vagy tanul 27,4%, 112 fő.
- A válaszadók 31,1%-a, 127 fő férfi, 60,8%-a, 249 fő nő.

Elsőként azt vizsgáltuk meg, jellemezhető-e a Balaton parti településeken élő, helyi lakos válaszadók települési életminősége összevont objektív, szubjektív valamint egy aggregát mutatószámmal, és ez eltér-e a településhez kötődés típusainak egyes kategóriáiban?

Kérdőívünkön az életminőséget két kategóriában vizsgáltuk: az objektív életminőséghez tartozóan 27, a szakirodalom (Piskóti et al., 2012) alapján az életet alapvetően befolyásoló tényezővel való elégedettséget értékeltettünk, míg a szubjektív életminőséghez kapcsolódóan 9 jellemzőre vonatkozóan kellett a válaszadóknak értékelést adniuk. Az objektív tényezők esetében 5 fokozatú skálán kellett a válaszadóknak jelölniük elégedettségük mértékét, ahol az 1-es érték jelentette a nagyon elégedetlen választ, az 5-ös érték pedig a nagyon elégedett választ. A szubjektív életminőség tényezők esetében tíz fokozatú skálán történt az értékelés, ahol az 1-es jelentette a teljes mértékben elégedetlen és a 10-es a teljes mértékben elégedett választ (a Likert skálák esetében Zerényi (2016) alapján éltünk azzal a kompromisszumos megoldással, hogy a szakirodalmi kutatásokat figyelembe véve azok intervallumváltozóként kezelhetők).

A továbbiakban külön-külön megvizsgáltuk az objektív és a szubjektív összetevők összevonhatóságát. A 27 objektív tényező esetében a skála megbízhatóságát mutató Cronbach-alfa értéke 0,919, a 9 szubjektív elem esetében 0,814; vagyis mindkét tényezőcsoport esetében elkészíthető az összevont skála. A 27 objektív tényező esetében a 0,9 feletti Cronbach-alfa érték arra utal, hogy a tényezők esetében előfordulhatnak redundáns elemek. Piskóti (2012) valamennyi tényező alkalmazását javasolja az életminőség átfogóbb értelmezéséhez, ezért mi is megtartottuk valamennyi elemet.

Az objektív és szubjektív mutatók összevonásával létre hoztunk egy aggregált életminőség mutatót. Tekintettel arra, hogy az objektív, illetve a szubjektív életminőség tényezők eltérő skálákon kerültek felmérésre, az elemek összevonhatóságához sztenderdizálni kellett azokat. A sztenderdizálás után megvizsgáltuk a skálaelemek összevonhatóságát, és azt találtuk, hogy a 36 elem összevonható egy változóba, mivel a skála megbízhatóságát vizsgáló Cronbach-alfa értéke 0,918 lett, ami magas szintű megbízhatóságot mutat.

A továbbiakban az aggregát települési életminőség mutató (ATÉM), valamint az összevont objektív mutató és az összevont szubjektív mutató segítségével meghatároztuk a vizsgált Balaton-parti települések top 10-es listáit. Ennek eredményeit a 2. táblázatban mutatjuk be.

2. táblázat: Top 10 Balaton-parti települések a vizsgált mutatószámok alapján
 Table 2 The top 10 coastal settlements of Lake Balaton based on the analysed indicators

	Objektív tényezők alapján		Szubjektív tényezők alapján		Aggregát települési életminőség mutató alapján	
	Település	Érték	Település	Érték	Település	Érték
1.	Zamárdi	0,4757	Balatonszepezd	0,4450	Zamárdi	0,4750
2.	Balatonmáriafürdő	0,4433	Csopak	0,3950	Csopak	0,3838
3.	Csopak	0,3825	Vonyarcvashegy	0,3200	Balatonmáriafürdő	0,3617
4.	Gyenesdiás	0,3233	Gyenesdiás	0,2567	Gyenesdiás	0,3033
5.	Alsóörs	0,3125	Balatonederics	0,2500	Alsóörs	0,2750
6.	Vonyarcvashegy	0,2500	Balatonvilágos	0,1933	Vonyarcvashegy	0,2700
7.	Balatonberény	0,2100	Balatonföldvár	0,1720	Balatonfüred	0,1041
8.	Balatonfüred	0,1619	Alsóörs	0,1525	Balatonygyörök	0,0800
9.	Balatonkeresztúr	0,1475	Balatonkenese	0,1433	Fonyód	0,0114
10.	Keszthely	0,1090	Balatonmáriafürdő	0,1200	Révfülöp	0,0100

Forrás: Saját szerkesztés kérdőíves kutatás alapján

A 2. táblázatban szereplő eredmények alapján egyértelműen látszik, hogy az objektív és szubjektív település-értékelés nem szükségszerűen esik egybe. Mivel ennek okaira nem terjedt ki a jelenlegi kutatás, így csak feltételezzük, hogy a háttérben a település objektív életminőség-elemeinek kiindulási állapota és időbeli változása; a válaszadók eltérő értékrendje állhat. Ezen felül az objektív és szubjektív összetevőkkel való elégedettség eltérését okozhatja az is, hogy az objektív tényezőket maga a település, az objektív tényezőket pedig a válaszadó képes befolyásolni.

Az összesített mutatószámokra és a település úti célként vagy lakóhelyként történő ajánlására vonatkozóan varianciaelemzés segítségével megvizsgáltuk, milyen kapcsolatban állnak ezek a mutatók a válaszadók típusával, a Balaton-parti helyi lakosok körében válaszadóinak típusával. A helyi lakosokon belül ugyanis két csoportot különböztettünk meg:

- azok a válaszadók, akik az adott településen élnek és ott is dolgoznak vagy tanulnak;
- azok a válaszadók, akik az adott településen élnek, de valahol máshol dolgoznak vagy tanulnak.

Mindössze egyetlen esetben mutatható ki szignifikáns összefüggés, a település úti célként való ajánlásánál ($F= 0,493$; szignifikancia: 0,027). Mivel a helyi lakosoknak csak két csoportját különítettük el, így post-hoc teszttel nem vizsgáltuk a válaszok különbségét (post-hoc tesztek elvégzéséhez legalább három válaszkategória szükséges). Ehelyett keresztábra-elemzést végeztünk, ahol

az összefüggés vizsgálatára a Kendall tau-c mutatót alkalmaztuk. Eszerint 0,037-es szignifikancia-érték mellett gyenge kapcsolat áll fenn a válaszadó típusa és a település úti célként ajánlása között.

A keresztábra elemzés eredményei alapján elmondhatjuk, hogy az adott településen élő és ott is dolgozó válaszadók egyértelműen nagyobb arányban (42,9% szemben a 32,1%-kal) a maximális 10-es mértékben ajánlanák lakóhelyüket másoknak, mint lehetséges úticélt. Emellett azt is megállapíthatjuk, hogy a skála alsó felében (1-5 értékek) lényegesebb nagyobb arányban (összesen 17,4%, szemben a 9,6%-kal) szerepelnek értékelések a településen élő, de máshol dolgozó, tanuló válaszadóktól ($K\chi^2=0,027$).

Mivel az életminőség összevont mutatóival kapcsolatban nem tudtunk eltéréseket kimutatni a helyi lakosok két típusa között, megvizsgáltuk, vajon találunk-e különbségeket a két csoport válaszai között, ha az objektív és szubjektív életminőség összetevőit elemeinként vonjuk be a vizsgálatba. Ezt a vizsgálatot is varianciaelemzéssel végeztük el.

A 27 objektív településértékelési tényezők közül három esetben találtunk szignifikáns eltérést. A „szórakozási lehetőségek” esetében ($F=4,650$; szignifikancia:0,032); a „lakosság etnikai és korösszetételének értékelése” esetén ($F=4,611$; szignifikancia:0,032); és a „lakosság barátságossága” esetén ($F=3,936$; szignifikancia:0,048).

A szubjektív életminőség tényezőivel kapcsolatban továbbra sem sikerült különbségeket találni, tehát megállapíthatjuk, hogy a kutatásban részt vevő, Balaton parti települések lakói, függetlenül attól, hogy az adott településen dolgoznak és tanulnak, vagy másik településen van a munkahelyük, nem különböznek egymástól szignifikánsan a szubjektív életminőségük megítélésében. Tekintettel arra, hogy a minta nem tekinthető reprezentatívnak, ez a megállapítás nem általánosítható valamennyi Balaton parti településre és azok lakosaira.

2.2.2. A BALATON PARTI ELHELYEZKEDÉS LAKÓHELYVÁLASZTÁSI ASPEKTUSAINAK BEMUTATÁSA

A második kutatási kérdésünk arra vonatkozott, hogy befolyásolja-e a lakóhelyválasztás „tetszik a környék, jó lakóhelynek, élhető településnek találok” opciójának választását a település Balaton-parti elhelyezkedése?

A kérdés vizsgálatához vissza kellett térnünk a teljes sokasághoz, majd kiszűrjük a másodlagos otthonnal rendelkező válaszadókat. Ezután 736 kérdőívet tudtunk bevinni a kérdés vizsgálatába. Az elemzéshez t-tesztet alkalmaztunk a „Miért ezt a települést választotta lakóhelyéül?” kérdés és a település Balaton-parti jellege (igen/nem) változókra. A teszt megbízhatóságát Levene teszttel vizsgáltuk. Mivel ennek szignifikancia-értéke 0,000 lett, így heteroszkedaszticitás áll fent, de ahogy korábban is említettük, a szakirodalom alapján ez még nem feltétlenül vezet hibás F értékhez. A t-teszt értéke ugyanakkor $t=4,040$, szignifikanciája 0,000, tehát feltételezhető a kapcsolat a lakóhelyválasztás motívációja és a település parti jellege között. Figyelembe véve, hogy két nominális

változót vizsgálunk, a kapcsolat részleteit keresztábrával vizsgáltuk, az összefüggés fennállását a χ^2 és Cramer V mutatókkal mértük.

A kapott statisztikák alapján megállapíthatjuk, hogy azon válaszadók, akik azért választották lakóhelyüknek az adott települést, mert tetszett nekik a környék, 73,3%-ban Balaton-parti településen élnek - miközben a teljes sokaságban ez az arány csak 55,5%. Emellett a Balaton-parti településen élők 20,8%-a választotta a lakóhelyválasztás indokának a „Tetszik a környék” kategóriát, szemben azzal, hogy a nem Balaton-parti településeknél ez az arány csak 9,5%.

2.3. AZ EREDMÉNYEK ÉRTÉKELÉSE

Az első kutatási kérdésünkkel kapcsolatban levonhatjuk azt a következtetést, hogy a Balaton-parti települések lakói egymáshoz nagyon hasonlóan értékelik az életminőséget meghatározó objektív és szubjektív tényezőket, függetlenül attól, hogy az adott településen dolgoznak/tanulnak-e vagy sem. Véleményük annyira hasonló, hogy amennyiben az összevont mutatószámokat vizsgáljuk meg, nem is találunk eltéréseket a két válaszadói csoport között. Az objektív, valamint szubjektív életminőség-elemek külön-külön történő vizsgálatánál is harminchatból mindössze három esetben - a szórakozási lehetőségekkel, a lakosság kor szerinti és etnikai összetételével és a lakosság barátságosságával való elégedettség - találunk eltéréseket.

A kutatás során az objektív és szubjektív életminőségi mutatókból létrehoztunk egy összevont, aggregált települési életminőség mutatót (ATÉM), és megvizsgáltuk, mely települések bizonyultak a legjobb minősítésűnek a válaszadók szerint a három mutatószám alapján. Az eredményekből egyértelműen kiderül, hogy a települések esetében erősen eltér az objektív és szubjektív életminőség jellemzőinek megítélése; az objektív elégedetlenség esetén is pozitívnak ítélné a válaszadó az életének minőségét, vagy éppen objektív elégedettség mellett is érezheti úgy, hogy nem megfelelő minőségű életet él. Az is látható, hogy az első 5 település kategóriájába egyik mutatószám esetén sem kerültek be olyan jól ismert és nagyobb helyek, mint Siófok, Balatonfüred, vagy éppen Keszthely.

Az objektív és szubjektív megítélések alapján felállított települési sorrendek egymástól való eltérései alátámasztják azokat a korábbi szociológiai kutatásokat, amelyek már felvetették, hogy ez a kétféle értékelés nem feltétlenül jelent átfedést egymással (ld. 1.2. fejezet). Ennek számos oka lehet. Az objektív elemek értékelése függhet a válaszadó által ismert kiindulási állapottól: egy olyan településen, ahol a válaszadó beköltözése óta több fejlesztés is érzékelhető változást hozott, magasabb lehet az objektív elemek értékelése. Ugyanakkor a szubjektív jólét megítélése az egyéni életkörülményekből fakad, amelyre számos olyan tényező is hat (pl. egészségi állapot, barátok megléte/hiánya), amelyre a település nem tud közvetlenül hatást gyakorolni. További magyarázó tényező lehet az egyes települések lakosainak demográfiai összetétele, mivel generációnként más preferencia- és értékrenddel rendelkezhetnek a lakosok. Annak értelmezésére, hogy

az egyes települések a rangsorokban miért kaphattak különböző helyezéseket, további részletesebb, települési szintű vizsgálatok szükségesek, elsősorban – de nem kizárólagosan – kvalitatív módszerekkel.

A második kutatási kérdésünk vizsgálata során megállapítottuk, hogy a Balaton-parti települések lakói az átlagnál nagyobb arányban választották lakóhelyükre vonatkozóan a „tetszik a környék” indokot, valamint, azt is, hogy Balaton-parti települések esetében az ezen opciót választók aránya nagyobb, mint a nem parti településeknél. Eszerint a település parti jellege pozitívan hat a környék megítélésére, jobban tetszik a környék, ha az egyúttal Balaton-partot is jelent.

3. ÖSSZEZGÉS

A tanulmány elsődleges céljaként a Balaton parti települések életminőség-alapú település minősítését tűztük ki, amely kutatáshoz a helyi lakosok véleménye szolgált minősítési alapként. Ennek érdekében feltártuk azokat az okokat, melyeknek köszönhetően megismerhetővé vált, hogy a helyi lakosok pontosan milyen motivációk alapján választották az adott települést állandó lakóhelyüknek. A tanulmányban bemutattuk, hogy az egyes települések iránti kötődés hogyan befolyásolja az életminőséget és az élettér értékelését. A kutatás objektív és szubjektív tényezők alapján aggregát indikátorokat állított fel, melyekkel meghatározásra került az életminőség és az élettér értékelése. Fontos eredménynek tartjuk egyrészt a komplex értékeléssel felállított, életminőség-alapú település rangsor (Balaton térségben) kialakítását, másrészt pedig az általunk kialakított aggregát települési életminőség mutatót (ATÉM) is, mely utóbbit a településföldrajz, urbanisztika, szociológia, illetve a turizmus kutatói is hasznosíthatnak későbbi kutatásaik folyamán.

A kutatás korlátjaként jelenik meg, hogy a felmérésbe nem tudtuk valamennyi Balaton-parti települést bevonni, ugyanakkor a nagy mintaelemszám és a települések döntő többségének lefedése miatt a kapott eredményeket mindenképpen közlésre érdemesnek gondoljuk. A kutatás további irányaként átgondolandó, hogy mi eredményezte a nagyobb lélekszámú települések alacsonyabb értékelését. További vizsgálatokat és elemzést igényel annak megértése, hogy miként hat az objektív elégedettség és a szubjektív életminőség megítélése egymásra, valamint a Balaton parti településen élők között milyen ismérv alapján lehetne eltérő életminőség-megítéléssel rendelkező homogén csoportokat kialakítani.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A publikáció/kutatás az Európai Unió, Magyarország és az Európai Szociális Alap társfinanszírozása által biztosított forrásból az EFOP-3.6.2-16-2017-00017 azonosítójú „Fenntartható, intelligens és befogadó regionális és városi modellek” című projekt keretében jött létre.

IRODALOMJEGYZÉK

- Abrams, J. B.–Gill, N. J.–Gosnell, H.–Klepeis, P. J. (2012) Re-creating the rural, reconstructing nature: An international literature review of the environmental implications of amenity migration. *Conservation and Society*, 10, 3, pp. 270–284. DOI:10.4103/0972-4923.101837
- Allardt, E. (1993) Having, loving, being: an alternative to the Swedish model of welfare research. In: Nussbaum, M.–Sen, A. (eds.): *The Quality of Life*. Clarendon Press. Oxford, pp. 88–94. DOI:10.1093/0198287976.003.0008
- Andereck, K. L.–Nyaupane, G. P. (2010) Exploring the Nature of Tourism and Quality of Life Perceptions among Residents. *Journal of Travel Research*, 50, 3, pp. 248–260. DOI: 10.1177/0047287510362918
- Balatoni Integrációs Közhasznú Nonprofit Kft. (BIKN) (2016) A Balaton Fejlesztési Tanács. *Falu-Város-Régió*, I, 15–26.
- Berényi L. (2017) A lakókörnyezeti sajátosságok és a munkavállalási célú migrációs szándék kapcsolatának vizsgálata. *Tér és Társadalom*, 31, 4, 200–213. DOI:10.17649/TET.31.4.2887
- Berki, M.–Gonda, T. (2006) A kulturális turizmus magyarországi városi helyszíneinek pozicionálása. *Földrajzi Értesítő*, 55, 1–2, 127–140.
- Dancsokné, F. E.–Mikhazi, Zs. (2017). Gyüttmentként boldogan, avagy miért lesz a turistából helyi lakos a Nivegy-völgyben? In: Régi T.–Rátz T.–Michalkó G. (szerk.): *Turizmus és transzformáció*. Kodolányi János Főiskola, Magyar Földrajzi Társaság, MTA CSFK Földrajztudományi Intézet, Budapest, Orosháza. 115–129.
- Dövényi Z. (2007) A belföldi vándormozgalom strukturális és területi sajátosságai Magyarországon. *Demográfia*, 50, 4, 335–359.
- Enyedi Gy. (1998) Sikeres régiók. In: Kereszty A. (szerk.): *Tények könyve: régiók*. Greger–Delacroix, Budapest. 09–411.
- Ercsey I. (2013) A szubjektív életminőség és a kulturális fogyasztás vizsgálata marketing nézőpontból. *Tér-Gazdaság-Ember*, 1, 2, 117–145.
- Fehérvölgyi B.–Sulyok, J. (2017) Nyitott Balaton – A turisztikai vendégforgalom szezonálisának enyhítése a Balatonnál. In: Árva L.–Deli-Gray Zs. (szerk.): *Turizmusmarketing esettanulmányok II*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 82–90.
- Flusser, V. (1996) *Az ágy*. Kijárat, Budapest.
- Jeffres, L. W.–Dobos, J. (1993) Perceptions of leisure opportunities and the quality of life in a metropolitan area. *Journal of Leisure Research*, 25, 2, pp. 203–217. DOI: 10.1080/00222216.1993.11969918
- Kabai G.–Szabó P. (2016) A hazai fejlesztéspolitika és térszervezés kapcsolódásának változása az európai uniós csatlakozás tükrében. *Közép-Európai Közlemények*, 9, 1, 7–21.
- Koltai Z. (2005) A magyarországi városok versenyképességének lakossági megítélése. *Tér és Társadalom*, 19, 3–4, 23–41.
- Koltai Z. (2015) Településtípusok lakóhelyi vonzerőinek értékelése. *Földrajzi Közlemények*, 139, 3, 213–225.
- Kopp M.–Pikó B. (2006) Az egészséggel kapcsolatos életminőség pszichológiai, szociológiai és kulturális dimenziói. In: Kopp M.–Kovács M. (szerk.): *A magyar népesség életminősége az ezredfordulón*. Semmelweis Kiadó, Budapest. 10–19.
- Kovács B. (2007) Életminőség – boldogság – stratégiai tervezés. *Polgári Szemle*, 3, 2, 14–29.

- Kovács L.–Keller K.–Tóth-Kaszás N.–Knausz L. (2020) Nagykanizsa mint márka – középiskolások körében végzett városszociációs vizsgálatok eredményei. *Veze-téstudomány*, 51, 3, 17–29.
- Kovács N.–Koppány K.–Vörös T.–Hajnal Cs.–Kiss E.–Szakály Zs.–Gyömörei T.–Kovácsné Tóth Á.–Konczos Cs.–Czif Cs. (2019) Az egészségi állapotra visszavezethető életminőség mérése. In: Reisinger A.–Kecskés P.–Buics L.–Berkes J.–Balassa B. (szerk.) *„Kulturális gazdaság”*. Kautz Gyula Emlékkonferencia elektronikus formában megjelenő kötete. Széchenyi István Egyetem, Győr. 20 p.
- Központi Statisztikai Hivatal (2014) *Magyarország 2014*. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mo/mo2014.pdf> Letöltve: 2021. május 12.
- Központi Statisztikai Hivatal (2016) *Mikrocenzus 2016* 11. Szubjektív jólét. www.ksh.hu/mikrocenzus2016 Letöltve: 2021. szeptember 30.
- Kulcsár L. (2017) *A vidékfejlesztés elméleti megközelítése: r6:7ális és kulturális össze-függések*. Kriterion Könyvkiadó, Budapest.
- Lőrincz K.–Lang L. A.–Banász Zs. (2019) A Balaton térség imázsa a helyi lakosság szemszögéből: a fiatal népesség véleménye. *Modern Geográfia*, 14, 4, 1–14.
- Malhotra, N. K.–Simon J. (2009) *Marketingkutató*. Akadémiai Kiadó Zrt.
- Michalkó G.–Bakucz M.–Rátz T. (2012) A fürdőfejlesztés hatása Harkány lakosságá-nak életminőségére. *Területi Statisztika*, 15, 4, 372–387.
- Michalkó G.–Rátz T.–Tóth G.–Kincses Á. (2009) A gyógyfürdővel rendelkező magyar-orosz települések életminőségének vizsgálata. *Területi Statisztika*, 12, 2, 170–185.
- Patay, T.–Dános, Zs. (2016) A településmarketing felsőoktatási aspektusai – helyben tartó stratégiák Kaposvárott és Miskolcon. *Tér-Gazdaság-Ember*, 4, 2, 73–94.
- Piskóti I. (2012) *Régió- és településmarketing: marketingorientált fejlesztés, márkázás*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Riley, R. B. (1992) Attachment to the ordinary landscape. In: Altman, I.–Low, S. M. (eds.): *Place attachment*. Plenum Press, New York. pp. 13–37.
- Sajtos L.–Mitev A. (2007) *SPSS Kutatási és adatelemzési kézikönyv*. ALINEA, Budapest.
- Samuels, E. (2014) *Fantasies of Identification: Disability, Gender, Race*. NYU Press, New York.
- Sasné Grósz A.–Lang, L. A. (2019) Balaton régió lakosainak helyi identitása. In: Veres Z.–Sasné Grósz A.–Liska F. (szerk.): *Ismernük a vevőt? A vásárlás pszichológiája. Az Egyesület a Marketingoktatásért és Kutatásért XXV. Országos Konferenciájának előadásai*. pp. 72–83.
- Schuchmann J. (2015) Költözési szándék és lakóhelyi szuburbanizáció a budapesti agglomerációban. In: Hervainé Szabó Gy. (szerk.): *A 21. század eleji államiság kérdőjelei*. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár. 319–333.
- Szemes M. (2006) A Balaton üdülőkörzet idegenforgalma szezonzárás után (2005. január – szeptember). *Területi Statisztika*, 46, 1, 89–93.
- Szirmai V.–Váradai Zs. (2009) A várostérségi társadalmak versenyképesség-felfo-gása. In: Szirmai V. (szerk.): *A várostérségi versenyképesség társadalmi tényezői*. Dialóg Campus, Budapest-Pécs. 185–190.
- Tuan, Y. F. (1977) *Space and Place: The Perspective of Experience*. University of Minne-sota Press, Minneapolis.
- Utasi Á. (2007) Előszó. In: Utasi Á. (szerk.): *Az életminőség feltételei*. MTA Politikai Tudományok Intézete. 5.
- Zerényi K. (2016) A Likert-skála adta lehetőségek és korlátok. *Oput et educatio*, 3, 4, 470–478.

JOGSZABÁLYOK:

- 1861/2016. (XII. 27.) Korm. határozat; a Balaton kiemelt turisztikai fejlesztési térség meghatározásáról és a térségben megvalósítandó egyes fejlesztések megvalósításához szükséges források biztosításáról
- 429/2020. (IX. 14.) Korm. rendeletet; A Kormány 429/2020. (IX. 14.) Korm. rendelete a turisztikai térségek meghatározásáról

A remigráció diskurzusa: a hazatérés mozgatórugóinak és fejleményeinek áttekintése – különös tekintettel a magyar nyelvű szakirodalomban

The Discourse of Remigration: An Overview of the Drivers and Outcomes of Return – with Special Focus on the Hungarian Literature

Absztrakt

A politikai, gazdasági körülmények és különbségek, valamint a közlekedés és a kommunikáció fejlődése jelentősen felerősítette a nemzetközi vándorlást, komplexebb és földrajzilag is sokszínűbbé téve annak mintázatát. A nemzetközi vándorlás kedvelt kutatási területnek számít, könyvtárnyi irodalommal, míg a remigráció kérdésköre kevésbé feltárt terület. Ez utóbbi különösen elmondható a magyar szakirodalmi hátteret illetően, mely az összetett társadalmi folyamat relevanciájához képest szerény számban és mélységben mutatja meg magát a tudományos művek tárházában. Ez indokoltá teszi a témaválasztást és annak magyar nyelvű disszeminációját. Az elvándorlást követő, jelentékeny hazafelé irányuló migráció mozgatórugói és fejleményeinek alaposabb megértése érdekében a tanulmányok két célja van. Egyrészt, hogy részletes áttekintést adjon a témában rendelkezésre álló külföldi és – különös tekintettel a – hazai szaktanulmányraiból, melyeknek tükrében bemutatásra kerülnek a visszavándorlás fogalmának meghatározásával és mérésének nehézségeivel kapcsolatos kihívások, majd pedig azon elméleti sémák és mechanizmusok, amelyek a remigráció elemzésekor a kutató eszköztárát gyarapíthatják. Ki és mikor tér vissza és ki marad az új hazában? Mitől sikeresebbek egyesek emigrációja és hazatérése, míg másoké kevésbé? A tanulmány másik kutatási kérdése azt vizsgálja, hogyan jelenik meg a visszavándorlás kérdésköre a magyar nyelvű szakirodalmi tanulmányokban. Az összefoglaló munka kitér a remigráció és fejlődés összefüggésére, a pénzbeli hazautalásokra, a humán tőke szerepére, valamint a külföldről visszatérő polgárok reintegrációjára.

Kulcsszavak: visszavándorlás, remigráció, humán tőke, hazautalások, reintegráció

Abstract

Contemporary political, economic conditions and differences, and the development of transportation and communication, have significantly intensified international mobility, making its pattern more complex and geographically diverse. International migration is a popular field of research, with quite an abundant academic literature. Meanwhile, the issue of remigration has been given less attention. The latter is especially true with regard to the Hungarian theoretical literature, which shows itself in a modest number and depth in the repertoire of scientific works compared to the relevance of the extremely compound

social process. This justifies the choice of topic and its dissemination in Hungarian. In order to have a better understanding of the drivers and outcomes of homeward migration, two main goals are formulated. On the one hand, the aim is to provide a thorough theoretical overview of the available foreign and – in particular – domestic literature, seeking to introduce a comprehensive summary of the existing approaches concerning the concept and the truly complex phenomenon of cross-border repatriation. The analysis presents the challenges of defining and measuring return flows, and then the theoretical schemes and mechanisms that are applicable when researching the topic. Who returns, when and why, and who stays in the new homeland? What makes the emigration and return more successful for some, and less for others? Regarding the other research question, the paper outlines how the issue of return appears in the Hungarian studies? It also covers the relationship between remigration and development, social and financial capital, and the reintegration of citizens.

Keywords: return migration, remigration, human capital, remittances, reintegration

JEL kód: J60

„...késedelem nélkül haza fogok menni, hogy otthon lehessek valahol ezen a világon. (...)

Nem is lehetünk más célra ebben az életben, mint hogy megismerjünk mindent, amennyire lehetséges (...) S mikor mindent megismertünk, amennyire lehetséges, visszamenjünk oda, ahol otthon lehetünk.”

(Tamási, 1934)

BEVEZETÉS

Az elmúlt évtizedekben tapasztalt politikai, gazdasági körülmények és különbségek, valamint a közlekedés és a kommunikáció fejlődése a nemzetközi vándorlás felerősödéséhez vezetett, melynek következményeként a vándorlások mintázata mindinkább komplexebb és földrajzilag is sokszínűbbé vált. Egyre növekvő mérete és dinamikája miatt, valamint a jelenség interdiszciplinaritását tekintve a nemzetközi migráció kedvelt kutatási területnek számít, jelentős irodalmi háttérrel bír. A szakirodalom elsősorban a kezdeti migrációt, a kivándorlást vizsgálja, napjainkban pedig a bevándorlás politikai vetülete jelenik meg hangsúlyosan, míg a remigráció kérdésköre kevésbé feltárt terület.

Ismeretes, hogy a migráció rendkívül összetett társadalmi folyamat, jellemzően nem egyirányú, ugyanis az elvándorlást rendszerint jelentős visszaáramlás követi. Az általános nemzetközi tapasztalatok azt mutatják, hogy az emigrálók gyakran előbb vagy utóbb, de visszatérnek hazájukba. A tanulmány legfőbb célja, hogy áttekintést adjon a téma rendelkezésre álló külföldi és hazai szaktanulmányaiból, melyeknek tükrében részletesen bemutatásra kerülnek a nemzetközi, határokon átívelő hazatelepülés fogalmának meghatározásával és mérésének nehézségeivel kapcsolatos kihívások, majd pedig azon elméleti sémák és mechanizmusok, amelyek a remigráció elemzésekor a kutató eszköztárát gyarapíthatják.

A visszatérő migráció az 1960-as évek óta különféle tudományos értelmezések tárgyát képezte – az első átfogó tanulmányok a 20. század utolsó évtizedeiben születtek (Cerase, 1974; King, 1986) –, ám hosszú ideig tartott, míg az elméleti és empirikus kutatások tényleges fókuszába került volna. Ennek oka a mérhetőség és az összehasonlíthatóság nehézségeiben, valamint a megbízható kvantitatív adatok hiányában keresendő (Cassarino, 2004).

Általánosságban elmondható, hogy a remigráció folyamata nagyobb figyelmet kapott a külföldi tudományos munkákban (Carling et al., 2011), míg Magyarországon határozottan kevés a jelenségre irányuló vagy a témához kapcsolódó tudományos kutatás, noha nem jelentéktelen. Ezen problémafelvetés vonatkozásában, a tanulmány röviden áttekintést ad a magyar nyelven írt tudományos publikációk köréről – alapul véve a Magyar Tudományos Művek Tárát (MTMT) –, melyek a visszavándorlás bonyolult kérdéskörével foglalkoznak. A kutatási és területi fókusz, elméleti kereteket és az eredményeket illetően a 2.2. fejezetben röviden elemzi a hazai szakirodalmat, hogy képet kaphassunk a rendelkezésre álló tudományos munkák fejlődéséről. A tanulmány második felében kitér a remigráció és fejlődés összefüggésére, a pénzületi hazautalásokra, a humán tőke szerepére, valamint a külföldről hazatérő polgárok reintegrációjára, mely területek mind a külföldi, mind a magyar szakirodalomban szerepet kapnak.

1. A REMIGRÁCIÓ FOGALMA ÉS MÉRÉSE

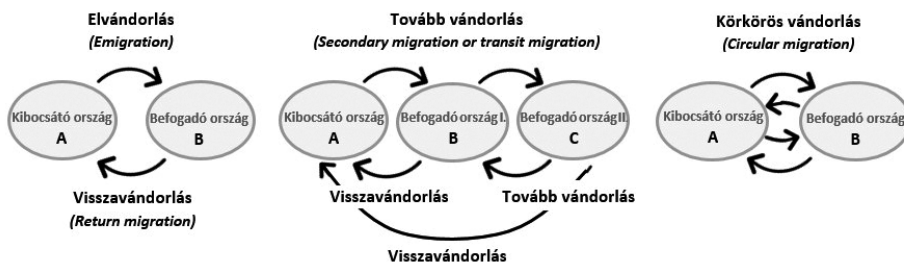
1.1. SOKRÉTŰ DEFINÍCIÓIK ÉS TIPOLÓGIÁK

A visszatérő migráció általános fogalmába illeszkedő migrációs minták rendkívül változatos természetűek (Castillo, 1997). Éppen ezért tapasztalható némi fogalmi homályosság, a sok létező kifejezés használata nem feltétlenül következetes. A visszatérő migráció szinonimái közé sorolható a *remigráció*, *visszaáramló migráció*, *második kivándorlás*, *visszatérő kivándorlás*, *haza- vagy hazafelé vándorlás*, *haza- vagy visszatelepülés*, *avagy repatriáció*. Az angol nyelvű tanulmányokban is változatos formában jelenik meg a fogalom – *return migration*, *reflux migration*, *homeward migration*, *return flow*, *countercurrent*, *second-time migration*, *repatriation*, *retromigration*.

A *visszavándorlás* kifejezést akkor használják, amikor „a migránsok külföldön töltött jelentős idő után, – saját akaratukból – visszatérnek származási országukba.” (Dustmann–Weiss, 2007, 238) A visszatérés ugyanakkor része lehet egy összetettebb migrációs cselekménynek, azaz a hazatérés nem feltétlenül jelenti a migrációs folyamat végpontját (lásd a visszatérő vándorlás eseteit az 1. ábrán). Amikor az emberek, elhagyva a választott célországot, egy újabb célországba költöznek, akkor azt *tovább vándorlásnak*, másodlagos migrációnak vagy tranzit migrációnak (*secondary migration*, *transit migration*) nevezi a szakirodalom (Bovenkerk, 1974). Külön kategória, amikor a migráns a célországból hazatér, majd ismét vissza-

tér a befogadó országba, végül mégis azt választva a letelepedéshez (*remigration*). Szintén előfordul, hogy az egyén egy új befogadó országba költözik, miután visszatért a származási országába (*new emigration*). Ez utóbbi esetre leginkább akkor kerül sor, amikor nem találja meg a számításait sem az első célországban, sem az anyaországban, ahova visszatér, így egy harmadik letelepedési országot választ magának. Végül pedig a *körkörös migráció* (*circular migration*) az, amikor két hely közötti oda-vissza mozgás több visszatérést is magába foglal, általában rövidebb tartózkodásokkal. Ez leginkább a munkaerő-migrációs rendszerek keretében zajlik. Az említett összes migrációs típus – a tovább vándorlás kivételével – tartalmaz legalább egy visszatérést. Egymástól a visszatérés utáni mozgások száma és az ezt követő célállomás különbözteti meg őket.

1. ábra: A visszatérő migráció különféle esetei
Figure 1 Various cases of return migration

Forrás: Bovenkerk (1974) és SOPEMI (2008) alapján saját szerkesztés

Az elköltözésről való döntés – mind az elvándorlás, mind a visszavándorlás esetében – lehet önkéntes vagy *kényszer szülte* (kitoloncolás, kiutasítás). A tipológiákat illetően azonban látni kell, hogy szorosan kapcsolódnak a migrációs motivációhoz, az elvándorlás és visszatérés okaihoz, a migráció szándékához és sikerességéhez. George Gmelch (1980) szerint két dimenzióról beszélhetünk, a migránsok külföldön maradásának *időtartama* és a visszatérés *oka(i)nak* vonatkozásában. Mindkét esetben megkülönböztethető a migránsok szándéka – a kezdeti elvándorlással, valamint a későbbiekben a hazavándorlással kapcsolatos elképzelések – attól függően, hogy költözésüket *ideiglenesnek* vagy *állandónak* tervezték^[1]. Az ideiglenes vándorlást szándékozók számára a visszatérés időpontját a migráció indíttatásaként kitűzött célok határozzák meg. Míg a végleges elvándorlásban gondolkodók esetében kétféle magyarázata lehet a visszatérésnek: a kényszerítő tényezők hazahúzzák őket, bár sikeres körülmények között

[1] Lényeges különbség van a migránsok szándéka és tényleges magatartása között (Bonifazi-Paparusso, 2019), hiszen a mobilitással kapcsolatos döntések idővel változhatnak, ezért a kategorizálás és a jövőre való kivetítés nehézkes (Adda et al., 2006).

telepedhettek le külföldön, vagy nem tudták elérni kitűzött céljaikat, és emiatt döntöttek a hazatérés mellett.

A visszavándorlók meghatározásával kapcsolatosan többféle konceptualizáció létezik az alapján, hogy a külföldön tartózkodás, avagy maga a visszatérés sikeres vagy sikertelen (Tovar-Victoria, 2013). Az értékelés alapja a társadalmi-gazdasági beilleszkedés, valamint a fejlődéshez való hozzájárulás. Annak meghatározására, hogy a visszatérés értelmezhető-e pozitív vagy negatív szelekciós folyamat következményeként Cerase (1974) négy típust dolgozott ki – utalva a migráció eredményességének fokára: (1) *kudarcc miatti visszatérés (return of failure)*: amikor a hazatérés oka a sikertelen migrációs tapasztalat; (2) *'konzervatív' visszatérés (return of conservatism)*: amikor az elsődleges migráció célja otthon elköltendő jövedelem szerzése volt, és ez sikerült; (3) *nyugdíjazás miatti visszatérés (return of retirement)*: amikor munkaévek leteltét követően az egyén hazaköltözik; (4) *innováció miatti visszatérés (return of innovation)*: amikor a migráns a külföldön megszerzett társadalmi és pénzügyi tőkét hazájába kívánja befektetni és ezzel együtt pozitív gazdasági hatást kifejteni.

Érdeemes kiemelni a remigráció sajátos formáját, mely az elvándorlások időbeni távlatában alakul: a *generációk közötti vándorlás* vagy *transzgenerációs migráció* (angolul még *roots migration*). A gyermekkori, elsődleges szocializáció során elsajátított minták befolyásolják a későbbi elvándorlási hajlandóságot, így az erős transznacionális társadalmi hálózatban felnövő, a szülők, nagyszülők származási helyével nosztalgikus kapcsolatot ápoló, második – ritkábban harmadik – generáció tagjai jelentős visszatérési potenciállal rendelkeznek (Wessendorf, 2007). Sokan megőrzik és megörökítik nemzeti hagyományukat és identitásukat a kultúra generációk közötti átadásával, így valószínűbb, hogy a hazatérő leszármazottak a szükséges ismeretek birtokában vannak, ezért a visszatérés és a beilleszkedés esetükben gördülékenyebben haladhat. Különböző motivációk és kulcsfontosságú életesemények fontos kiváltó okai a nemzetközi mozgásoknak, azonban az első és a második generációk migrációs magatartásmintái eltérő eredményeket mutatnak.

Egyes kutatások, amelyek a visszatérési szándékokat vizsgálják, nagyobb valószínűséget tulajdonítanak az első generáció visszatérésének és kevesebb esélyt adnak a második számára (Bettin et al., 2018), míg mások meglepően hasonló visszatérési arányokat és szándékokat határoznak meg a két generáció esetében (Caron, 2019). A szülők nemzetisége is jelentős befolyásoló tényező. Ha az egyik szülő bevándorló, a másik pedig az adott országból való, a második generációt általában tovább vándorlási szándék jellemzi, és kevésbé valószínű a bevándorló szülő származási országába való „visszatérés”. Utóbbi, szigorúan véve, nem is visszatérés (amennyiben az illető nem élt korábban az adott országban), helyzetüket mégis a remigráció tárgykörében vizsgálják.

1.2. A VISSZATÉRŐ ÁRAMLÁSOK KIHÍVÁST JELENTŐ MÉRÉSE

A visszatérő migráció nehezen számszerűsíthető jelenség. A remigrációs folyamatok elemzésének legfőbb problémája a különböző adatsorok definíciói közötti eltérésekben, valamint a megbízható és összehasonlítható adatok és dokumentációk hiányában rejlik (Koser, 2000; Hárs, 2020). Egyrészt azért, mert a migránsok célországból való távozását gyakran effektíve nem jegyzik, másrészt lényeges hiányosságok vannak a befogadó országok kimutatásaiban a visszavándorolt állampolgárok tekintetében. Országstatisztikák, népességfelmérések (különösen longitudinális- és etnofelmérések), a visszatérésüket bejelentőkkel és az egészségbiztosítási rendszerbe regisztrált külföldről hazaérkezőkkel kapcsolatos statisztikai adatbázisok, valamint esettanulmányok pótolhatják ezt a hiányosságot annak érdekében, hogy képet alkothassunk a visszatérő áramlások nagyságrendjéről. Gyakran a hazatérő migráció sajátosságai – átfogó adatok hiányában – kisebb minták alapján kerülnek bemutatásra, ugyanakkor ezek eredményei nem általánosíthatók.

A hazatérés folyamatának részletes megismerése nem mindig lehetséges. Ennek egyik oka, hogy amíg – makro szinten – a gazdasági-demográfiai mutatók (pl. a hazatérők nem, korcsoport, iskolai végzettség szerinti megoszlása) statisztikailag viszonylag könnyen mérhetőek, az egyénben történt változásokat és a döntést befolyásoló tényezőket csak empirikus vizsgálattal (pl. kérdőíves vagy mélyinterjúk felmérés) lehet mérni mikro szinten, amelyre viszont korlátozott mértékben van lehetőség (Lados, 2018). Következésképpen, részben a jelenség komplexitása, részben a definíciós bizonytalanságok, valamint az adatok hozzáférhetőségéből fakadó nehézségek miatt, interdiszciplináris és többdimenziós elméleti és módszertani megközelítésre van szükség a visszatérő migráció megfelelő elemzéséhez.

2. A SZAKIRODALMI HÁTTÉR FELTÉRKÉPEZÉSE

2.1. A VISSZATÉRŐ MIGRÁCIÓ MOZGATÓRUGÓI

A remigráció mozgatórugói rendkívül összetettek, sokoldalú tényezők és változatos személyes körülmények konstellációját alkotják. A hazatérők heterogenitása kétségen felüli. Nemcsak, hogy eltérő migrációs szándékkal rendelkeznek, de más-más módon hat rájuk az elvándorlás és a külföldi tapasztalat, más a vándorlásuk története és a visszaköltözésük megélése, valamint tovább vándorlási hajlandóságuk is különböző, tehát a remigráció szelektív jellegű^[2]. Továbbá amellet, hogy a visszatérés okai sokszínűek, gyakran átfedések is jellemzik.

Ami az elméletalkotást illeti, általános migrációelméletről nem beszélhetünk. Az elméletépítő erőfeszítések az új ismereteket a hiányosságokkal karöltve

[2] Dupla szelekció: a kivándorlás és a visszavándorlás is szelektív (Horváth, 2016).

vetítik előre (Massey et al., 1993; Arango, 2000). Bizonyos, hogy a sokoldalú természetű, egyre összetettebb migrációs folyamatok átfogó megértéséhez nem elegendő csupán egyetlen tudományág eszköztárát felhasználni (Hautzinger et al., 2014), hanem számolni kell szociológiai, politikatudományi, gazdasági, jogi, demográfiai, földrajzi, történelmi, pszichológiai és közigazgatási nézőpontokkal egyaránt. Ugyancsak igaz ez a visszavándorlás elméletalkotására. Ahogy a társadalmi folyamatokat, úgy a migráció jelenségét sem tudjuk beilleszteni egyetlen elméleti keretbe, amely minden helyen és időben kielégítő magyarázattal szolgálhatna (Contant-Massey, 2002; Gmelch, 1980). Az alapvető különbség, hogy a hagyományos migrációértelmezés az emigrációt egy egyszeri eseményként feltételezi (Cassarino, 2004; Illés-Kincses, 2009), míg értelemszerűen a visszaáramló migráció vonatkozásában ismétlődő eseményről van szó. Így a migráció és a remigráció elméletei néha kiegészítő jellegűek, néha ellentmondanak egymásnak, de ez nem jelenti azt, hogy ne lennének összeegyeztethetőek. A remigráció elemzéséhez a tanulmányok gyakran hivatkoznak a migráció általános elméleteire (Hare, 1999; Contant-Massey, 2002; De Bree et al., 2010), például a neoklasszikus közgazdaságtanra, a push és pull elméletre, a munkaerő-migráció új közgazdaságtanára, a strukturalizmusra, a transznacionalizmusra és a közösségi hálózatok- és szociálpszichológiai elméletekre, amelyeket természetesen a visszatérő migráció logikájához szükséges adaptációval alkalmaznak. Jelen tanulmányban a visszatérés logikáját szeretném kiemelni a felsorolt elméletekkel kapcsolatosan.

A népszerűségmozgás magyarázatában a legkorábbi elképzelések Ravenstein migrációs törvényei (1885) alapján láttak napvilágot. Eszerint minden egyes jelentős migrációs áramlás – időbeli fáziseltolódással – létrehozza saját ellenáramlását, más szóval a remigrációt. Klasszikus elméletként kell tekinteni Lee (1966) továbbfejlesztett modelljére, mely bevezette azokat a 'push' és 'pull' tényezőket, amelyek a migrációs döntést vezérlik és a vándorlás irányát megszabják. A hazatérésre a legnagyobb hatást a szülőföld társadalmának vonzereje gyakorolja, kisebb mértékben pedig a fogadó országban jelen lévő negatív tényezők (Gmelch, 1980). A visszavándorlási folyamatokat rendszerint 'vonzó' és 'taszító' hatások együttes láncolata jellemezi. A közbejövő akadályok (*intervening obstacles*) és a személyes tényezők is az indíték és a döntés mozgatórugói lehetnek. Az elmélet mikro és makro szinten egyaránt vizsgálja a jelenséget, és a mai napig – kritikai észrevételekkel kiegészítve – rendszeresen tanulmányozzák a visszatérő hullámokat e keretek között.

Amennyiben a nemzetközi migráció a bérek és a foglalkoztatás, a munkaerő kereslet és kínálat, az országok és piacok közötti eltérésein alapszik (Todaro, 1969), a visszatérő migráció a kudarccal végződő munkaerő-migrációs tapasztalat eredményeként értelmezhető. A neoklasszikus megközelítés a migránsokat olyan egyéneknek írja le, akik a bérek maximalizálása érdekében vándorolnak a befogadó országokba, és eredeti emigrációs szándékukat állandó, tartós letelepedés jellemzi. Ezért az idő előtti visszatérés téves számítás okozta kudarcnak nevezzük (Tezcan, 2018), amely nem hozta meg a várt előnyöket. Az érintettek nem rendel-

keznek külföldön szerzett javakkal, így szülőhazájukba visszatérve nem tudnak befektetni, számottevően fogyasztani, tehát gazdaságilag sem az egyénnek, sem az országnak nem éri meg a visszatérés.

A munkaerő migrációjának új gazdaságtana (*new economics of labour migration*) ellenben másképp ítéli meg a remigránsokat, mivel a hazatérést egy előre megtervezett, a célok (pl. magasabb jövedelem, megtakarítások felhalmozása) elérésével kapcsolatos, tudatos stratégiaként értelmezi. A migránsok nem csupán jövedelmük maximalizálására, elegendő vagyon és tudás megszerzésére törekednek, hanem a kockázataik csökkentésére és a kudarcok esetleges következményeinek enyhítésére is (Stark-Bloom, 1985). Amíg céljaikat el nem érték, addig a tervezett hazatérést hajlandóak elhalasztani. A neoklasszikus elmélettől eltérően az elvándorlásra és a visszavándorlásra vonatkozó döntéseket nem elkülönült egyének, hanem családok és háztartások hozzák (Stark, 1991). Ezek a visszatérést magyarázó koncepciók elsősorban gazdasági perspektíván keresztül, illetve a 'siker-kudarç' paradigma szerint értelmezhetők, ám nem képesek teljes mértékben megmagyarázni a remigráció jelenségét.

Ami a visszatérő migráció strukturális megközelítését illeti, az egyéni/családi nézőponton kívül a makro-szint is megjelenik, ebből fakadóan a visszatérést szoros összefüggésbe helyezi a szülőhaza társadalmi, gazdasági és intézményi kontextusával. A remigráció strukturalista gondolkodói inkább a visszatérési döntés és a migránsok reintegrációjának fontosságára összpontosítanak, melyek a befektetett tőkén, vagyis a származási országokba visszahozott pénzügyi és gazdasági erőforrásokon alapulnak. Pozitívnak tekinthető a hazatérés, amennyiben például a fogadó országban szerzett anyagi, szellemi és kapcsolati tőke hasznosulni tud a munkaerőpiacon, avagy innováció folytán modernizációhoz vezet, míg negatív a visszatérés hatása, ha a társadalmi visszaailleszkedés során nehézségek lépnek fel, vagy a remigráns tőkéjének elpazarlására kerül sor (Gmelch, 1980). A tőkeelosztás és a fejlődés globális egyensúlyhiányára a strukturalista szemlélet remigrációs logikája is épít. A migrációs döntést determinisztikusabb formában mutatja be azáltal, hogy a nemzetközi mozgásokat egy tágabb strukturális folyamat eredményeként kezeli. A haza társadalmi és gazdasági kontextusa (azaz „valósága”) nem feltétlenül találkozik a repatrióta elvárásaival (Cassarino, 2004), mindenesetre az otthon lezajlott pozitív változások hozzájárulhatnak a visszatéréshez, míg a változások hiánya gátló tényezőként hathat (Condon-Ogden, 1996).

A transznacionalizmus - amely a fizetésbeli és gazdasági különbségek megszűnése mellett is fennálló migrációs áramlatokat magyarázza, - jobban rávilágít a migránsok befogadó és származási országai közötti szoros társadalmi és gazdasági kapcsolatokra. A gazdaságtani elméletekkel ellentétben, a transznacionális narratíva a hazatérést nem tartja a migrációs ciklus végső pontjának, hanem a transznacionális migránsokat és visszatérőket egy körkörös rendszer részének tekinti, akik kettő vagy több helyen való egyidejű jelenlétükkel saját javukra fordítják mind a küldő, mind a befogadó ország gazdasági és politikai helyzetét (Portes, 1997). Ebből is látszik, hogy a transznacionális kötelékek fenn-

tartása a hazaországgal, valamint az új letelepedési országban való sikeres integráció nem ellentmondásos alternatívák hanem kiegészíthetik egymást (Van Houte et al., 2015). A transznacionális szakemberek szerint a hazatelepülők otthoni visszailleszkedésüket erős kapcsolatok fenntartásával, nemzeti identitásuk megőrzésével (pl. etnikai közösségben való részvétel, hazai média fogyasztása), hazautalásokkal, valamint időszakos és rendszeres látogatásokkal (pl. rokonok meglátogatása, nyaralás) készítik elő^[3]. A remigránsok új, transznacionális identitással rendelkeznek és hazatérésük jelentős, átalakító hatással bírhat az anyaország gazdaságára és politikájára.

A migrációs rendszerekkel és a migráció társadalmi folyamatként való elemzésével karöltve a közösségi hálózatok elmélete az, amely – a transznacionalizmushoz hasonlóan – különös figyelmet fordít a küldő és a fogadó közösségek közötti társadalmi és kulturális kapcsolatokra. A visszavándorlási trendek elemzésénél is előszeretettel támaszkodnak erre az elképzelésre, amely szerint hosszú távon a kapcsolathálók (rokoni-ismerősi, szervezett-intézményes) tartják működésben a küldő és a fogadó ország közötti mobilitást (Tilly, 2007; Boyle, 2009; Hautzinger et al., 2014). A visszatérésben gondolkodók nagyobb valószínűséggel döntenek a hazatérés mellett, amennyiben rendelkeznek a megfelelő emberi és kapcsolati tőkével odahaza, valamint a hazatérők gyakran precedenst teremtve további visszatéréseket eredményeznek. A társadalmi struktúrák, kapcsolatok és összeköttetések tehát – kiegészítve az internet és mobilkommunikációs lehetőségekkel – növelik az erőforrások és az információ elérhetőségét a potenciálisan visszatérők számára, ezáltal nagyban befolyásolva a migrációs döntést, a kezdeti adaptációt és az otthoni reintegrációt.

A migránsok elvándorlásának és hazatérésének számtalan oka lehet, valamint az is világos, hogy a remigránsok egészen eltérő tapasztalatokat szereznek külföldön, amely meghatározza hazatérésük menetét. A legtöbb visszavándorlásra fókuszáló elmélet egyik nagy hiányossága, hogy kevesebb figyelmet fordít a vándorlók személyére, és nem számol a külföldön bekövetkezett identitásváltozással. Tény azonban, hogy a befogadó országban töltött idő alatt a migránsokat érő impulzusok (pl. idegen kulturális környezet, eltérő munkamóráll, más világszemlélet), vagy az életciklusban történő változások (pl. családalapítás) jelentős hatást gyakorolnak a (vissza)vándorlási döntésre (Sussmann, 2010). Ez az új, szociálpszichológiai modell a visszatérést az identitásváltozás szemszögéből elemzi és a visszatérőkben lejátszódó változásokat vizsgálja, előtérbe helyezve a vándorlással kapcsolatos személyes történeteket. Például egyes elvándorlók-nál előfordulhat a honvágy, a szülőföld iránti kötődés felerősödése – előrevetítve a hazavándorlás potenciális lehetőségét, – míg másokat az új ismeretek, tapaszt-

[3] Mindezzel kapcsolatos Benedict Anderson (1998) távolsági nacionalizmus (*long distance nationalism*) fogalma, amely alapján a transznacionális társadalmi kapcsolatok megtartásáért a befogadó országban élő diaszpóra egyes tagjai olyan tevékenységeket folytatnak, amely az anyaországban zajló kulturális, nemzeti vagy politikai folyamatokhoz köthető (Kovács, 2017).

talatok vagy megváltozott világlátás folytán már nem foglalkoztatja a hazatérés gondolata (Lados, 2018). Ezt a pszichológiai dimenziót a gazdasági és társadalmi dimenzió mellett a visszatérés jellemzőinek kapcsán lényeges számba venni.

2.2. MAGYAR TUDOMÁNYOS MŰVEK A REMIGRÁCIÓ KÉRDÉSKÖRÉBEN

A kérdéskör további feltérképezésének fontosságát támasztja alá, hogy hiányos, de legalábbis szerény a magyar nyelvű szakirodalmi háttér. A Magyar Tudományos Művek Tára „visszavándorlás” és „remigráció” („re-migráció”) kulcsszó vonatkozásában összesen nyolc rögzített publikációt sorakoztat fel (Lados, 2018; Hege-dűs-Lados, 2012, 2015, 2017; Kovács, 2017; Lajtai, 2009; Tóth, 2003; Frank, 1981). Noha, ennél azért jóval több, az MTMT-be jegyzett értekezés is említi, leírja a jelenséget, melyek a témához – esetenként csak részben – kapcsolódnak (a teljesség igénye nélkül néhányat említve: Lados et al., 2015; Hárs, 2020; Horváth, 2016; Illés-Kincses, 2009; Rédei, 2007; Kincses, 2014; Sislakiné-Szilasi-Halász (szerk), 2018; Gábel-Horváth, 2020; Hautzinger et al., 2014 stb.). A „hazatérés” kulcsszó használatával még árnyaltabbá válik a kép a visszavándorlást érintő cikkek vonatkozásában; a holokauszt hazatérők (Szécsényi, 2019; Huhák, 2017), Székelyföldről elvándoroltak hazatérése (András, 2020; Szilvay, 2018), további etnikus diaszpórák visszavándorlásának vizsgálata (Kovács, 2017; Palasik, 2020), valamint sokoldalú életúttörténetek kínálata (Tóth, 2003; Szilágyi-Pál, 2018) is megjelenik.

Az ezredforduló előtt a magyar társadalomtörténetírás és egyéb tudományos érdeklődés az emberi tapasztalatszerzésnek ezt a területét nem igazán érintette néhány kivételes írástól eltekintve (Löherer, 1908; Frank, 1981), az elméleti jellegű előmunkálatok és a jól definiált fogalmak bevezetése inkább az elmúlt néhány évtized eredményei lettek. Megszülettek a külföldi szakirodalmi alapokon nyugvó hazai elméleti diskusziók és kutatások, melyek már pontos fogalmakkal operálnak. A jelenség iránti növekvő érdeklődést egyrészt a rendszerváltás előtt kivándorolt magyarok visszatérése (főképp 1956 után), valamint a környező országokbeli magyar kisebbségek 'bevándorlása' keltette fel, másrészt pedig az, hogy a 2004-es európai unió csatlakozással nemcsak az elvándorlás, hanem a visszavándorlás is növekvő tendenciát mutatott. Felismerték továbbá az elvándorlás (negatív) következményeit – különös tekintettel az agyelszívásra – így az elvándorlás hatásainak vizsgálatával a visszavándorlás lehetőségeit – sőt szorgalmazását – is egyre inkább felvetették Magyarországon^[4].

A tanulmány utóbbi fejezetében bemutatott remigrációs elméletek kivétel nélkül fellelhetőek a hazai kutatások egyes elméleti kereteiben, noha újabban olyan modern remigrációs koncepciók kapnak hangsúlyt, mint a transznaciona-

[4] Megjelentek kevésbé tudományos művek is a kivándorlás elleni érveléssel, a hazatérést szorgalmazó, meggyőzés célú, 'Menni vagy maradni?' vagy a 'Maradj itthon! Gyere haza' című kötetek a Nemzetstratégiai Kutatóintézet gondozásában.

lizmus (Gábrriel-Horváth, 2020) vagy az identitásváltozás (Hegedűs-Lados, 2017; Lajtai, 2009). Illés és Kincses (2009) is konstatálja, hogy az uralkodó migráció-értelmezéssel egyre kevésbé lehet megragadni a globalizáció korának vándorlási rendszereit. Jóllehet az elméleti háttér fontosságát azok alkalmazhatósága vette át, célként tűzve ki a leírás, elemzés mellett a nemzeti politikák tudományos támogatását, a (vissza)vándorlással kapcsolatos politikai döntéshozatal elősegítését (Hegedűs-Lados, 2015; Hárs, 2020).

A remigrációs kutatások fontos sajátossága a területiség. A hazai kutatások elsősorban – értelemszerűen relevanciájukat tekintve – a magyarországi tendenciák leírására és elemzésére vállalkoznak, rendszerint kelet-közép-európai kontextusba helyezve a vizsgálódást. Kvalitatív és kvantitatív tanulmányokkal is találkozhatunk, de mindinkább interdiszciplinaritás jellemzi a vizsgálódásokat mind a módszer, mind pedig a tudományterületek vonatkozásában. A témával magyar szociológusok, közgazdászok és demográfusok, valamint újabban a geográfia képviselői is foglalkoznak. A területiség és társadalomföldrajzi megközelítések is fontos szerepet kaptak az elmúlt néhány évben a magyar tudományos munkákban (lásd például: Lados, 2018).

3. A REMIGRÁCIÓ KÖVETKEZMÉNYEI ÉS EREDMÉNYEI

A visszavándorlásnak – a jelenség természeténél fogva – átható következményei vannak mind a származási-, a tranzit- és célországok, valamint maguk a migránsok szempontjából egyaránt. A visszatérés – legyen az pozitív vagy negatív természetű – jelentős hatást gyakorol a demográfiára, a társadalmi és gazdasági fejlődésre, a kereskedelemre, az egészségügyre, a biztonságra, a nemzetközi kapcsolatokra, az emberi jogokra stb. (Jeffery-Murrison, 2011). Lehetetlen vállalkozás volna minden egyes területet részletezni a felsoroltak közül egyetlen tanulmány keretén belül, ezért csak néhány kiemelten fontos, a remigrációval kapcsolatos diskurzus témájára térek ki, úgymint a hazatérés és fejlődés viszonyára, a hazautalások és a magasan képzett munkaerő vándorlására, végül pedig az integráció kérdéskörére.

3.1. A REMIGRÁCIÓ ÉS AZ ANYAORSZÁG FEJLŐDÉSÉNEK KAPCSOLATA

A migráció és a fejlődési kölcsönhatások vizsgálata ugyancsak nehezen mérhető terület, de annál több vita tárgyát képezi a modernkori tudományokban. A remigrációra vonatkozóan is inkább általánosabb a megértés, ugyanis még sok empirikus munkára volna szükség a témában megjelent elméletek tesztelését illetően. A remigráció okainak és hatásainak külön vizsgálata gyakori, ugyanakkor nem célszerű, hiszen a migrációs döntéseket befolyásoló (fejlődési) tényezők szintén hatnak a küldő országok és közösségek fejlődési eredményeire (de

Haas, 2008). A hazatérők „sikeres” vagy „sikertelen” migrációs tapasztalatainak kérdésköre alapvetően meghatározza a remigráció küldő társadalmakra gyakorolt hatását. Abban az esetben, ha a visszatérés a befogadó országbeli társadalmi-gazdasági kudarcából származik, tehát a migráns életútja úgymond megtörik a visszaköltözéssel, várhatóan kevésbé lesz konstruktív hatása az anyaországra, míg ha a visszatérő kivándorlók tapasztalata pozitív, akkor új készségekkel, tőke és beruházási tervekkel térnek vissza. Cassarino (2004) saját elméleti megközelítésében azt is hangsúlyozza, hogy a kivándorlás és a visszatérés sikerességét befolyásoló tényezők közül az egyéni felkészültség is kulcsfontosságú. Ebben az értelemben a hazatérés nemcsak a hajlandóságtól függ, hanem a tudatosságtól és az erőforrások mobilizálásától (anyagi és nemanyagi tőke egyaránt, kapcsolatok, képességek és tudás). Felkészültség alapján három hazatérő típus különböztethető meg: *jól felkészült, részben-felkészült és felkészületlen* hazatérők (Cassarino, 2004). A visszatérők felkészültsége és a fogadó országra gyakorolt potenciálisan építő jellegű hatása nemcsak a külföldi tapasztalatoktól függ, hanem attól is, hogy történtek-e otthon jelentős intézményi, gazdasági és politikai változások. Ezek a körülmények befolyásolják az erőforrások felhasználhatóságát a visszatérés után.

A visszatérő migrációval kapcsolatos kutatások során különös hangsúlyt kap a humán tőke hatása az anyaországban. A visszatérők innovációs képességét és a változás szereplőiként való megjelenését nemcsak a készségek, a társadalmi és pénzügyi tőke, vagy a szakértelem iránti kereslet-kínálat egyensúlya határozza meg, hanem a strukturális tényezők, a helyi hatalmi viszonyok, a hazai hagyományok és az értékek is nagy jelentőséggel bírnak a visszatérők hatékonyságában, annak érdekében, hogy migrációs tapasztalataikat hasznosítani tudják hazájukban (Glorious, 2013; Cassarino, 2004).

3.2. PÉNZBELI HAZAUTALÁSOK

A külföldről az otthon maradottaknak történő – rendszeres vagy kevésbé rendszeres – hazautalást a nemzetközi remigrációs irodalom egyrészt a haszonelvű stratégia összefüggésében hozza fel, másrészt pedig a transznacionalitás és a kapcsolati háló rendszerében említi. A hazautalás sokat számító és látványos kapocs az elvándorlók és az őket küldő társadalom között, a visszatérés egyik magyarázó tényezője, mely különféle célokat szolgál: anyagi segítség az otthoni családtagoknak, egyúttal előkészíti az adományozók visszatérését azért, hogy fenntartja és megerősíti gazdasági és társadalmi tőkájukat származási országukban (Albertini et al., 2019). A pénzátutalási magatartást illetően Elizabeth Grieco (2004) megállapította, hogy az átutalások szintje az érkezés után röviddel tetőzik, majd csökken. A transzferek és a visszatérés valószínűsége szoros kapcsolatban állnak egymással.

A nemzetközi hazautalásokat pozitív következménynek szokás tekinteni az elvándorlás negatív hatásaival ellentétben, különös tekintettel azon fejlődő országokra, ahol a külföldről érkezett pénzátutalások a teljes nemzeti jövedelem

fontos részét képezik. A migránsok hazautalt jövedelmének gazdaságfejlesztési dimenziója jól ismert, tekintettel arra, hogy a migrációs tapasztalat egyetlen számszerűsíthető jellemzője (Nyberg-Sorensen, 2004), ugyanakkor abban nincs konszenzus, hogy ezek a transferek milyen mértékben tudják ellensúlyozni a kivándorlás révén keletkezett humántőke-veszteséget.

3.3. HUMÁN TŐKE

A migráció és a fejlődés kontextusában fokozott vita bontakozik ki a 'brain drain - brain gain' jelenségével kapcsolatban. A diskurzus egyik központi témájának számító 'brain drain', magyarul „agyelszívás” jelensége a magasan képzettek térbeli vándorlását jelenti. A munkaerő fejlettebb országokba történő elvándorlása, illetve elcsábítása általában negatívan érinti a küldő országokat, hiszen munkaerőhiányt vagy strukturális problémákat okozhat. Habár a kivándorlás rövidtávon népességvesztéssel jár és esetenként a gazdaság további fejlődésének is gátat szabhat, közép- és hosszútávon akár meg is térülhet a kibocsátó ország számára (Lados, 2018). A visszatérő migrációs folyamatok – ösztönző csatornákkal kombinálva – az agyelszívást a küldő ország számára akár nyereséggé is változtathatják (Mayr-Peri, 2008). Pozitív következmények lehetnek a pénzbeli hazautalások, de azokon túl – talán még fontosabb potenciállal hosszú távon – a társadalmi hazautalások^[5], illetve az emigránsok visszatérése olyan tudással, készségekkel, intellektuális tőkével és/vagy kapcsolati hálóval, amelyek később az egyén és az országa számára is gazdasági hasznot hozhatnak. Erre a konklúzióra jutnak azok a kutatások is, melyek arra kíváncsiak, hogy az országoknak érdemesebb-e maguknak 'kitermelni' a képzett humántőkét, befektetve állami támogatott iskolai és kutatási tevékenységekbe, avagy 'importálni' vagy visszaabizítani az országon kívül megtermelt, mások által finanszírozott emberi tőkét.

Amikor a migráns a befogadó országban lehetőség, munkahelyhiány vagy túlképzettsége miatt iskolai végzettsége alatti munkakört tölt be, „agypazarlás”-ról (*brain waste*) beszélünk. Ebben az esetben nem lesznek olyan hasznosak és jövedelmezőek a külföldön elsajátított ismeretek, így a hazai fejlődéshez való hozzájárulás is valószínűleg alacsony marad. A szakirodalom továbbá megkülönböztet *brain exchange* (azaz „agycsere”) folyamatot is, amely során nincs nettó humán tőke veszteség vagy nyereség, mivelhogy az elvándorolt tehetségeket külföldi bevándorlók váltják fel (Személyi-Csanádi, 2011). Az agyelszívás, „agymenekülés”^[6] és agypazarlás elkerülése, az elvándoroltak visszahívása, valamint egyre jellemzőbben az agycsere folyamatok érdekében különböző intézkedésekkel élnek az államok. A jövedelem és munkahely kínálatok mellett ilyen

[5] A társadalmi hazautalások a fogadó országtól az anyaország felé irányuló ötletek, gyakorlatok, identitások és az ún. társadalmi tőke összessége (Levitt, 1998).

[6] Amikor egy adott országban a magasan képzettek erőforrásai, jövedelme és életszínvonala erősen elmarad a nemzetközi vetélytársak mögött, így gyakorlatilag 'elmenekülnek' az országból.

lehet a külföldön szerzett diplomák akkreditációja vagy a vállalkozások támogatása, melyek a sikeres integráció alapjaként szolgálhatnak.

3.4. REINTEGRÁCIÓ

A visszatérő migráció komoly kihívások elé állíthatja a tranzit- és a származási országok befogadási és integrációs kapacitásait. A hazatérők gazdasági és társadalmi sikerességéhez kulcsfontosságú a társadalmi, gazdasági és kulturális reintegráció (Poros, 2011). Az anyaországba való visszailleszkedést számos tényező befolyásolja, többek között a hazatérő neme, státusza, munkája, a származási országgal való korábbi kapcsolatai, migrációs tapasztalata(i), a hazatérés személyes megélése, valamint a nyelv és a reintegrációs programok^[7]. Akik megfelelő készségekkel, tudással, társadalmi és pénzügyi forrásokkal rendelkeznek, sikeresebben integrálódnak (Cassarino, 2004). Szoros összefüggés figyelhető meg továbbá az egyének identitásában végbement változások és reintegrációjuk között is (Hegedűs-Lados, 2017). Fontos az idő tényező, amely egyrészt az emigráció során távol töltött-, másrészt a hazatérés után az anyaországban eltöltött időt jelenti, hiszen az integrációs sikerek valójában csak a visszatérés után, idővel értékelhetők. A hátrahagyott országban történt változások mértéke és iránya is befolyásolja a visszatérésen gondolkodók döntését és integrációját. Ha a változások jelentősek az anyaországban, akkor a visszatérés gyakorlatilag felér egy új országba való költözéssel (Lajtai, 2009), 'amikor a régi már idegen', fordított kultúrsokk^[8] (*reverse cultural shock*) átélése jelentkezik.

A csoportorientált bevándorló stratégia alkalmazása megkönnyítheti a visszailleszkedést azáltal, hogy a közösség tagjai segítik egymást a letelepedésben. Jóllehet, a kormányzati politikák szükségessége kulcsfontosságú, melyek előmozdítják a reintegráció intézményi és jogi kereteit, többek között az oktatás, az egészségügy, a lakhatás és a munkaerőpiac területén. Ugyanis visszatérők integrációjának híján a remigráció se társadalmilag, se gazdaságilag nem tud az ország hasznára válni.

4. ÖSSZEGRÖZÉS

A tanulmány célja az volt, hogy áttekintést adjak a visszavándorlás fogalmi sajátosságairól, mérési nehézségeiről, a jelenség különböző elméleteiről, valamint a remigráció következményeiről, segítségül hívva a témában rendelkezésre

[7] Gyakran a befogadó közösség felelősségét és a bevándorlók hajlandóságát hangsúlyozzák elsősorban, de összességében a (re)integrációs siker minden szereplő együttes működésétől függ; kormányok, bevándorlók, helyi lakosok, munkaadók, szervezetek és egyéb közösségek (Patay, 2017).

[8] Hosszabb külföldön töltött idő utáni hazaköltözéskor fellépő pszichológiai érzés, amikor a lelekes repatrióta hirtelen szembesül régi-új otthona árnyoldalaival, másságával, ami eleinte sokkoló lehet, és megnehezítheti vagy késleltetheti a visszailleszkedést.

álló legfontosabb külföldi és hazai – kiváltképp elméleti – szaktanulmányokat. A tanulmány másik célkitűzése volt annak vizsgálata, hogy hogyan jelenik meg a visszavándorlás kérdésköre az MTMT-ben rögzített magyar nyelvű szakirodalmi tanulmányokban. Az elemzés hiányossága ebben a tekintetben a magyar szerzők idegen nyelvű publikációinak figyelmen kívül hagyása. Ugyanis számos idegen (elsősorban angol) nyelvű, a magyar tudományos művek tárházába rögzített szakirodalom is foglalkozik a remigráció témájával. A jelenséggel foglalkozó magyar nyelvű elméleti és empirikus kutatások fontos mérföldkövek a visszavándorlás kérdéskörének megértésében, ez az összefoglaló munka pedig előbbieket sorába kíván felsorakozni.

A tanulmány által felvázolt ismeretek összességéből világosság válik, hogy a remigráció okai és következményei összefüggenek. A visszavándorlásnak legalább annyi oka lehet, mint ahány visszavándorló. A hazatérés hajtóerőit, indítékait illetően a kutatások a remigráció egymást is erősítő soktényezős hátterét hangsúlyozzák (pl. családgyejesítés, karrier, tanulmányok, nyugdíj stb.). A migrációs történetek bonyolult láncolatok mentén írhatók körül. Egyeseknek az elvándorlás jelenti az új lehetőséget, és sosem térnek haza az új célállomásból, másoknak azonban a hazatérés felől való döntés egy sorsfordító, olyan esély, amely élteti őket a külföldön töltött idejük során. Kiépített társadalmi hálók és sikeres migrációs tapasztalatok ösztönözhetik mások elvándorlását^[9], míg a negatív emigrációs tapasztalatok csökkenthetik a környezet elvándorlási hajlandóságát. Mindazonáltal a hazatérés esetenként átmeneti állapot lehet, tovább vándorláshoz vezethet. A remigráció jelensége és tanulmányozása mindinkább összetett, diszciplínák, elméletek és megközelítések összetett módszerével vizsgálandó, izgalmas és releváns kutatási terület.

A magyar nyelvű szakirodalomban az elvándorlók megismerése és vizsgálata után kerül a fókuszba a visszavándorló magyar. A rendszerváltás előtti időszakkal ellentétben a jelenkori kutatások a visszavándorlást pozitív hozadéknak ítélik meg és kelet-európai kontextusban vizsgálva az elvándorlók „visszacsábításának” tudományos és szakpolitikai alapjait igyekeznek lefektetni.

Az elvándorlásnak hosszú távú következményei vannak, de nem minden esetben visszafordíthatatlanok. A történelem és a jelenkor is jelentős visszavándorlási folyamatokról tanúskodik, melyek számtalan pozitív hatást eredményezhetnek a település, a régió vagy az ország javára (pl. tőkebefektetések, a fogyasztás növekedése, kapcsolati hálók kialakulása, új készségek és képességek hasznosulása, új gondolkodásmód meghonosítása) (Lados, 2018). Ugyanakkor a hazatérő emigrálók integrációja, gazdasági, társadalmi és pszichológiai beágyazottsága esszenciális (Lajtai, 2009).

A bevándorláspolitikák részeként, globálisan re-emigrációs programok kerültek napirendre a külföldre költözött polgárok hazatérésének ösztönzésére és

[9] A kumulatív oksági elméletre utalva (*cumulative causation theory*) (Massey, 1990).

támogatására (pl. vállalkozások támogatása, munkaerőpiaci reintegráció, külföldön szerzett diplomák akkreditációja, kettős állampolgárság biztosítása, tanácsadás és tapasztalatátadás). A magyar kutatások – a remigránsok véleményére is támaszkodva – azt a konklúziót hozták, hogy a magyarországi visszavándorlási intézkedések hatékonyságán javítani érdemes (Hegedűs-Lados, 2015, Lados, 2018). A visszavándorlási kezdeményezések és a migránsok távlati lehetőségeinek fenntarthatósága kapcsán jól látszik, hogy a migrációs döntés egyetemes szinten kifejezi a kibocsátó és befogadó ország polgárainak elégedettségi szintjét (Hautzinger et al., 2014). Már az első világháborút követően megállapították, hogy „...ittmaradásuk [visszatérő kivándorlók] feltétele attól függ, hogy mit nyújthat nekik a régi haza.” (Kivándorlási Tanács, 1916, 18)

IRODALOMJEGYZÉK

- Adda, J.-Dustmann, C.-Mestres, J. (2006) A dynamic model of return migration. *9th IZA European Summer School in Labor Economics*. p. 19. http://conference.iza.org/conference_files/SUMS2006/mestres_j2653.pdf Letöltve: 2020. 09. 10.
- Albertini, M.-Mantovani, D.-Gasparoni, G. (2019) Intergenerational relations among immigrants in Europe: the role of ethnic differences, migration and acculturation. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 45, 10, pp. 1693–1706. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2018.1485202>
- Anderson, B. (1998) Long Distance Nationalism. In: Anderson, B. (ed.): *The Spectre of Comparisons: Nationalism, Southeast Asia and the World*. Verso, London. pp. 58–74.
- András H. (2020) A székely identitás szerepe a Székelyföldről elvándoroltak hazatérésében – egy hiányzó stratégia. *Kisebbségi Szemle*, 5, 1, 63–93.
- Arango, J. (2000) Explaining Migration: a critical view. *International Social Science Journal*, 52, 165, pp. 283–296. <https://doi.org/10.1111/1468-2451.00259>
- Bettin, G.-Cela, E.-Fokkema, T. (2018) Return intentions over the life course: Evidence on the effects of life events from a longitudinal sample of first- and second-generation Turkish migrants in Germany. *Demographic Research*, 39, pp. 1009–1038. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2018.39.38>
- Bonifazi, C.-Paparusso, A. (2019) Remain or return home: The migration intentions of first-generation migrants in Italy. *Population, Space and Place*, 25, 2, <https://doi.org/10.1002/psp.2174>
- Bovenkerk, F. (1974) *The Sociology of Return Migration: A Bibliographic Essay*. Research Group for European Migration Problems. The Hague: Martinus Nijhoff.
- Boyle, P. (2009) Migration. In: Kitchin, E.-Thrift, N. (eds.): *International encyclopedia of human geography*. Elsevier, Amsterdam, pp. 96–107.
- de Bree, J.-Davids, T.-De Haas, H. (2010) Postreturn experiences and transnational belonging of return migrants: a Dutch-Moroccan case study. *Global Networks*, 10, 4, pp. 489–509.
- Carling, J.-Mortensen, E. B.-Wu, J. (2011) *A systematic bibliography on return migration*. Peace Research Institute, Oslo (PRIO). [https://www.files.ethz.ch/isn/133482/Carling,%20Mortensen%20and%20Wu%202011%20\(A%20Systematic%20Bibliography%20on%20Return%20Migration\).pdf](https://www.files.ethz.ch/isn/133482/Carling,%20Mortensen%20and%20Wu%202011%20(A%20Systematic%20Bibliography%20on%20Return%20Migration).pdf) Letöltve: 2020. 10. 02.

- Caron, L. (2019) An Intergenerational Perspective on (Re)migration: Return and Onward Mobility Intentions across Immigrant Generations. *International Migration Review*, 54, 3, pp. 820–852. <https://doi.org/10.1177/0197918319885646>
- Cassarino, J. P. (2004) Theorising Return Migration: The Conceptual Approach to Return Migrants Revisited. *International Journal on Multicultural Societies*, 6, 2, pp. 253–279.
- Castillo, J. (1997) Teorías de la migración de retorno. In: Izquierdo Escribano, A.-Silvar, G. Á. (eds.): *Políticas de retorno de emigrantes*. Universidade da Coruña, A Coruña. pp. 29–44.
- Cerase, F. (1974) Migration and social change: expectations and reality: a case study of return migration from United States to southern Italy. *International Migration Review*, 8, 26, pp. 245–62.
- Condon, S. A.-Ogden, P. E. (1996) Questions of Emigration, Circulation and Return: Mobility between the French Caribbean and France. *International Journal of Population Geography*, 2, pp. 35–50.
- Constant, A.-Massey, D.S. (2002) Return Migration by German Guestworkers: Neoclassical versus New Economic Theories. *International Migration*, 40, 4, pp. 5–38.
- Dustmann, C.-Weiss, Y. (2007) Return Migration: Theory and Empirical Evidence from the UK. *BJIR, An International Journal of Employment Relations*, 45, 2, pp. 236–256. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8543.2007.00613.x>
- Frank T. (1981) Emigráció és remigráció: Visszavándorlás az Egyesült Államokból a századfordulón. *Filológiai Közöny*, 27, 1–2, 140–146.
- Gábrriel D.-Horváth V. (2020) Visszatérő migránsok transznacionális gyakorlatai a hazatérést megelőzően. *Demográfia*, 63, 1, 35–71. <https://doi.org/10.21543/Dem.63.1.2>
- Glorius, B. (2013) Understanding the counter-flow. Theoretical and methodological aspects in studying remigration processes after EU expansion. In: Glorius, B.-Grabowsky-Lusinska, I.-Kuvik, A. (eds.): *Mobility in transition: Migration patterns after EU enlargement*. Amsterdam University Press, Amsterdam. pp. 217–236.
- Gmelch, G. (1980) Return Migration Adjustment in Western Ireland. *Annual Review of Anthropology*, 9, pp. 135–159.
- Grieco, E. (2004) Will Migrant Remittances Continue Through Time? A New Answer to an Old Question. *International Journal on Multicultural Societies*, 6, 2, pp. 243–252.
- de Haas, H. (2008) *Migration and Development. A theoretical perspective*. Working Paper 9. International Migration Institute. University of Oxford. <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2009.00804.x>
- Hare, D. (1999) “Push” versus “Pull” Factors in Migration Outflows and Returns: Determinants of Migration Status and Spell Duration Among China’s Rural Population. *Journal of Development Studies*, 35, 3, pp. 45–72.
- Hárs Á. (2020) Elvándorlás, visszavándorlás, bevándorlás Jelenségek és munkaerőpiaci hatások. In: Kolosi T.-Szelényi I.-Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport*. TÁRKI, Budapest. 115–145.
- Hautzinger Z.-Hegedűs J.-Klenner Z. (2014) *A migráció elmélete*. NKE, Rendszertudományi Kar, Budapest.
- Hegedűs G.-Lados G. (2012) A re-migráció európai és hazai lehetőségeinek értékelése a munkaerőpiac szempontjából. In: Nyári D. (szerk.): *Kockázat - Konfliktus - Kihívás: A VI. Magyar Földrajzi Konferencia, a MERIEXWA nyitókonferencia és a Geográfus Doktoranduszok Országos Konferenciájának Tanulmánykötete*. SZTE, Szeged. 509–523.

- Hegedűs G.-Lados G. (2015) A remigrációval kapcsolatos európai és magyarországi nemzeti politikák elemzése. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, XII, 38–49.
- Hegedűs G.-Lados G. (2017) A visszavándorlás és az identitásváltozás kapcsolatának vizsgálata a hazatérő magyarok példáján. *Területi Statisztika*, 57, 5, 512–536. <https://doi.org/10.15196/TSS70503>
- Horváth Á. (2016) Visszatérő kivándorlók. In: Blaskó Zs.-Farkas K. (szerk.): *Munkaerőpiaci tükrök*. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-Tudományi Intézet, Budapest, 109–115.
- Huhák H. (2017) Magyar deportáltak életútjai a felszabadulástól a „fél-szabadságon” át a hazatérésig. In: Randolph, L. B. (szerk.): *Tanulmányok a holokausztról*. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest. 147–185.
- Illés S.-Kincses S. (2009) Migráció és cirkuláció. *Statisztikai Szemle*, 87, 7–8, 729–747.
- Jeffery, L.-Murrison, J. (2011) Guest Editorial. The Temporal, Social, Spatial, and Legal Dimensions of Return and Onward Migration. *Population, Space and Place*, 17, 2, pp. 131–139. <https://doi.org/10.1002/psp.606>
- Kincses Á. (2014) Nemzetközi migrációs körkép Magyarországról a 2011-es népszámlálási adatok alapján. *Területi Statisztika*, 54, 6, 590–605.
- King, R. (1986) Return migration and regional economic development: An overview. In: King, R. (ed.): *Return migration and regional economic problems*. Croom Helm, London. pp. 1–37.
- Kivándorlási Tanács (1916) *A háború utáni sürgős teendők a kivándorlás és visszavándorlás tárgyában*. A Kivándorlási Tanács Öttagú Bizottságának Jelentése, Budapest.
- Koser, K. (2000) Return, readmission and reintegration: Changing agendas, policy framework and operational programmes. In: Ghosh, B. (ed.): *Return migration: Journey of hope and despair?* IOM, Geneva. pp. 57–99.
- Kovács N. (2017) A diaszpóra visszavándorlásának ideológiai vonatkozásai Közép-Kelet Európában: Badiny Jós Ferenc Magyarországon. *Néprajzi Látóhatár: A Györffy István Néprajzi Egyesület Folyóirata*, 16, 284–304.
- Lados G. (2018) A Magyarországra történő visszavándorlás társadalomföldrajzi vizsgálata. Doktori értekezés, Szegedi Tudományegyetem, Szeged. http://doktori.bibl.u-szeged.hu/9899/1/Doktori_disszertacio_Lados_Gabor.pdf Letöltve: 2020. 09. 08.
- Lados G.-Hegedűs G.-Kovács Z.-Boros L. (2015) Oda és vissza – Az elvándorlás határsainak és a visszavonulás lehetőségeinek értékelése hazánkban. In: Fábíán A.-Bertalan L. (szerk.): *Otthon a Kárpát-medencében*. Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó, Sopron. 115–136.
- Lajtai M. (2009) Fejlődés és visszavándorlás: A politikai csodaszertől a migránsok távlati lehetőségeinek fenntarthatóságáig. *Kisebbségkutatás*, 18, 3, 484–491.
- Lee, E. (1966) A Theory of Migration. *Demography*, 3, 1, pp. 47–57. <https://doi.org/10.2307/2060063>
- Levitt, P. (1998) Social remittances: migration driven local-level forms of cultural diffusion. *International Migration Review*, 32, 4, pp. 926–48.
- Löherer A. (1908) *Az amerikai kivándorlás és a visszavándorlás*. „Pátria” Irod. Váll. és Nyomdai Részvénytársaság Könyvkiadóhivatala, Budapest.
- Massey, S. D. (1990) Social Structure, Household Strategies and the Cumulative Causation of Migration, *Population Index*, 56, 1, pp. 3–26.

- Massey, S. D.–Arango, J.–Hugo, G.–Kouaouci, A.–Pellegrino, A.–Taylor, J. E. (1993) Theories of International Migration: A Review and Appraisal. *Population and Development Review*, 19, pp. 159–178. <https://doi.org/10.2307/2938462>
- Mayr, K.–Peri, G. (2008) *The Importance of Brain Return in the Brain Drain - Brain Gain Debate*. Working Paper 166. The Center for Comparative Immigration Studies University of California, San Diego. https://ccis.ucsd.edu/_files/wp166.pdf, Letöltve: 2020. 08. 09.
- Nyberg-Sorensen, N. (2004) *The Development Dimension of Migrant Remittances*. IOM, Department of Migration Policy, Research and Communications.
- Palasik M. (2020) „A hazatért személyek nagy része megtévedt ember...” Az állambiztonsági szervek szerepe az 1956-os emigráció hazatelepítésében. *Betekintő*, 14, 4, 31-51. <https://doi.org/10.25834/BET.2020.4.2>
- Patay, T. (2017) The Role of Integration of Immigrants and the European Political Attitudes. *Tér-Gazdaság-Ember*, 5, 4, pp. 119–130.
- Poros, M. (2011) *Migrant Social Networks: Vehicles for Migration, Integration, and Development*. Migration Policy Institute. <https://www.migrationpolicy.org/article/migrant-social-networks-vehicles-migration-integration-and-development> Letöltve: 2020. 12. 06.
- Portes, A. (1997) *Globalization from below: The rise of transnational communities*. Working paper series: WPTC-98-01. <http://www.transcomm.ox.ac.uk/working%20papers/portes.pdf> Letöltve: 2020. 08. 09.
- Ravenstein, E. G. (1885) The laws of migration. *Journal of the Statistical Society of London*, 48, 2, pp. 167–235.
- Rédei M. (2007) Változó demográfiai tendenciák. In: Kovács Cs.–Pál V. (szerk.): *A társadalmi földrajz világi*. SZTE, Szeged. 423–432.
- SOPEMI (2008) *Return Migration: A New Perspective*. International Migration Outlook, OECD 2008. <https://www.oecd.org/migration/mig/43999382.pdf> Letöltve: 2020. 08. 24.
- Sislakiné-Szilasi B.–Halász L. (szerk.) (201) *Boldogulni itthon vagy külföldön. Legújabb trendek a magyarországi kivándorlásban*. Miskolci Egyetem Földrajz – Geoinformatika Intézet, Miskolc.
- Stark, O. (1991) *The Migration of Labor*. Basil Blackwell, Cambridge.
- Stark, O.–Bloom, D. E. (1985) The new economics of labor migration. *The American Economic Review*, 75, 2, pp. 173–178.
- Sussman, N. M. (2010) *Return migration and identity*. A global phenomenon: A Hong Kong Case. Hong Kong University Press, Hong Kong. <https://doi.org/10.5790/hong-kong/97898888028832.001.0001>
- Személyi L.–Csanádi M. (2011) Some sociological aspects of skilled migration from Hungary. *Social Analysis*, 1, 1, pp. 27–46.
- Szécsényi A. (2019) Felszabadult magyar deportáltak Svédországban: Rehabilitáció, menekültkérdés, emigráció, hazatérés, 1945-1946. In: Braham, R. L. (szerk.): *Tanulmányok a Holokausztról X.*, Budapest. 197–235.
- Szilágyi Á. J.–Pál I. (2018) „...kisebb-nagyobb ütést mértünk a jobboldali emigrációra...”, avagy az „Odier”-ügy: Kóródy Tibor hazatérése az argentinai emigrációból. *Múltunk - Politikatörténeti Folyóirat*, 63, 4, 1–33.
- Szilvay G. (2018) Hazatérő erdélyi magyar arisztokraták. *Magyar Szemle*, 27, 3–4, 77–82.
- Tamási Á. (1934) *Ábel Amerikában*. IV. rész. Szépirodalmi, Budapest.

- Tezcan, T. (2018) What initiates, what postpones return migration intention? The case of Turkish immigrants residing in Germany. *Population, Space and Place*, 25, e2175. <https://doi.org/10.1002/psp.2175>
- Tilly, C. (2007) Trust networks in transnational migration. *Sociological Forum*, 22, 1, pp. 3–24.
- Todaro, M. (1969) A Model of Labor Migration and Urban Unemployment in Less Developed Countries. *The American Economic Review*, 59, 1, pp. 138–148.
- Tóth E. Zs. (2003) „Mi lesz akkor, ha meggyökerezek?": A vándorlás és a visszavándorlás megéléstörténetei munkásnők életút-elbeszéléseiben. *Korall: Társadalomtörténeti Folyóirat*, 4, 13, 49–64.
- Tovar Cuevas, L. M.-Victoria Paredes, M. T. (2013) Migración Internacional de Retorno y Emprendimiento: Revisión de la Literatura. *Revista de Economía Institucional*, 15, 29, pp. 41–65.
- Van Houte, M.-Siegel, M.-Davids, T. (2015) Return to Afghanistan: Migration as Reinforcement of Socio Economic Stratification. *Population, Space and Place*, 21, 8, pp. 692–703.
- Wessendorf, S. (2007) 'Roots Migrants': Transnationalism and 'Return' among Second-Generation Italians in Switzerland. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 33, 7, pp. 1083–1102. <https://doi.org/10.1080/13691830701541614>

A felnőttképzés és a felnőttoktatás területi különbségei Magyarországon 2013 és 2019 között

Regional differences between adult training and adult education in Hungary between 2013 and 2019

Absztrakt

A tanulmány célkitűzése, hogy a résztvevők létszámadatai alapján bemutassa a felnőttképzés és a felnőttoktatás eltérő térbeli szerkezetét Magyarországon. A felnőttkori tanulás mindkét formájának alapvető feladata, hogy kiszolgálja a munkaerőpiaci igényeket és segítse a résztvevőket a munkavállalásban vagy egy kedvező váltásban. Az egyes ország-részek eltérő gazdasági-társadalmi viszonyai természetesen eltérő feladatok elé állítják ezt az intézményrendszert is, amely által visszautalhatunk a területi egyenlőtlenségek kiváltó okaira. A vizsgálati eredmények gyakorlati jelentősége, hogy hozzásegítheti a támogatói szférát a támogatások elosztásának ártértékelésére mind a két képzési rendszer, mind a területegységek között. A tanulmány alapját az interneten elérhető szekunder adatbázisok jelentik, amelyek lehetővé tették a települési szintű vizsgálatokon túl a finanszírozási formák közötti összehasonlítást is. A képzésen résztvevők adatainak elemzése a 2013 és 2019 közötti időszakot ölelte át. A területi egyenlőtlenségek kimutatásához, a térbeli jelenségek klaszterezéséhez és térképi megjelenítéséhez területi autokorrelációs és HotSpot elemzésekre került sor. A felnőttképzésben résztvevők száma jóval meghaladja az iskolarendszerű felnőttoktatásban résztvevőket. Az adatsorok elemzése alapján megállapításra került, hogy melyek azok a megyék, ahol a két képzési forma átlag feletti szerepet kap a hátrányok ledolgozásában és a munkaerőpiaci igények kielégítésében. Külön hangsúlyt került a megyeszékhelyek megyéken belüli szerepkörének vizsgálatára, és arra, hogy melyek a magyar városhálózatnak azok a további tagjai, amelyek jelentősebb térségi szerepkört töltenek be a vizsgált ágazatokban.

Kulcsszavak: felnőttoktatás, felnőttképzés, támogatási gyakorlat, területi egyenlőtlenségek

Abstract

The objective of the study is to present the different spatial structure of adult training and adult education in Hungary based on the number of participants. Both forms of learning in adulthood have a fundamental role to play in meeting labour market needs and helping participants to find job or make a favourable change. Of course, the different economic and social conditions of the individual parts of the country also require different institutional systems, by which we can refer back to the root causes of territorial inequalities. The practical significance of the research results is that it can help the support sector to re-evaluate the distribution of support between both the two training systems and the territorial units. The study is based on secondary databases available on the Internet, which have made it possible to compare not only settlement-level studies but also forms of financing. The

analysis of the data of the participants in the training covered the period from 2013 to 2019. To investigate spatial inequalities, to group and map spatial phenomena territorial autocorrelation and HotSpot analyses was made. The number of participants in adult training is much higher than the number of participants in school-based adult education. Based on the analysis of the data sets it was determined which are the counties where the two forms of training play an above-average role in overcoming the disadvantages and satisfying the needs of the labour market. The study placed special emphasis on the examination of the role of county capitals within counties, and on which are the other members of the Hungarian city network that play a more significant regional role in the examined sectors.

Keywords: adult education, adult training, support practice, territorial inequalities

JEL kód: I26, J24, M53

BEVEZETÉS

A tanulmány a felnőttképzés és a felnőttoktatás különbségeit vizsgálja Magyarországon a képzésben résztvevők (felnőttképzés), illetve tanulók (felnőttoktatás) területi megoszlása és koncentrációja alapján. Mindkét oktatási rendszer egy dologra hivatott, a „felnőttek” oktatására, viszont a képzésben résztvevők számadatai szerint a felnőttképzésben tanulók létszáma többszöröse a felnőttoktatásba beiratkozottakéhoz viszonyítva. Az összehasonlításokat a két képzési rendszer között országosan és megyei szinten végeztem el a tanuló létszámok összehasonlításával. Vizsgáltam a megyeszékhelyek koncentrációját és a képzések elérhetőségét, azaz, hogy melyik képzési rendszer mennyi településen érhető el, mekkora intézményi ellátottsággal. A területi egyenlőtlenség települési szintű elemzésénél speciális térinformatikai eszköztárat alkalmaztam, a területi autokorreláció és a HotSpot analízis módszerét használtam fel a szignifikáns térbeli hasonlóságok és különbségek kimutatására. A tanulmány segítségével a felnőttek oktatásával foglalkozó intézmények információt kaphatnak arról, hogyan tehetik munkaerőpiaci szempontból előnyösebbé tevékenységüket.

Tanulmányomban elsőként a felnőttkori tanulás jelentőségét, majd a felnőttképzés és felnőttoktatás különbözőségét és a kapcsolódó munkaerőpiaci kihívásokat mutatom be szakirodalmi és jogszabályi források alapján. Ezt követően ismertetem a felnőttképzésre és felnőttoktatásra vonatkozó szekunder adatbázisok elemzése során alkalmazott térinformatikai és területi statisztikai módszertant. Kutatási eredményeim ismertetése keretében kitérek a felnőttképzés és felnőttoktatás eltérő területi struktúrájának bemutatására megyei és települési szinten, amelyen belül kiemelt figyelmet fordítok e funkciók területi koncentrációjának jellegzetességeire. Következtetéseimet úgy fogalmaztam meg, hogy az elősegítse a támogatások hatékonyabb területi allokációját.

1. A FELNŐTTKORI TANULÁS MUNKAERŐPIACI KAPCSOLÓDÁSAI

A felnőttképzést és a felnőttoktatást a köznyelvben egymás szinonimájaként használják. Éles határt nem lehet húzni a két oktatási struktúra között, hiszen számos összefüggés fellelhető közöttük, mint például mindkettő ismeretek elsajátítására és kompetencia fejlesztésére irányul. Mindkét tevékenység hat egymásra, hisz egy jó képzés további önművelésre ösztönöz. Egy jó képzés épít a tanulók élettapasztalataira, személyiséget formál és készséget is fejleszt. A felnőttképzés és a felnőttoktatás között mégis számos különbség fellelhető (Csoma, 2005). A felnőttképzés rugalmas időbeosztású, tervezhetőbb képzési forma, míg a felnőttoktatás kötöttebb, szabályozottabb (Hajdú, 2020).

1.1. A KÉPZÉSI RENDSZEREK FOGALMI MEGHATÁROZÁSAI, TÖRVÉNYI SZABÁLYOZÁSA

A felnőttkori tanulással kapcsolatos szakterület nem rendelkezik letisztult fogalomrendszerrel. Általánosságban elmondható, hogy mind a felnőttképzés, mind a felnőttoktatás nagykorú személyek képzését jelenti (Polónyi, 2018). A felnőttoktatás iskolarendszerben, míg a felnőttképzés iskolarendszeren kívüli oktatással valósul meg, azonban a legnagyobb különbség az az, hogy a felnőttképzés során a résztvevők nem állnak sem hallgatói, sem tanulói jogviszonyban a képző intézménnyel (Farkas, 2017).

A felnőttoktatás az a képzés, amelyben a „tanuló munkahelyi, családi vagy más irányú elfoglaltságához, a meglévő ismereteihez és életkorához igazodó iskolai oktatásban” vesz részt (2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről, 60. §(1)). A felnőttoktatást a köznevelési törvény (2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről) szabályozza, mivel ez a tevékenység csak köznevelési intézményben szerveződhet (Cseszka, 2017). A felnőttképzés nem számít sem közoktatásnak, sem felsőoktatási képzésnek, továbbá nem ad diplomát sem. A felnőttképzésben a tanuló nem minősül diáknak, így nem jogosult sem diákigazolványra, sem családi pótlékra, sem árvaellátásra. A jogviszony alkalmazását a felnőttképzési törvény szabályozza, továbbá a felnőttképzési szerződés határozza meg, mely a képzésben résztvevő és a felnőttképzést szervező intézmény között kerül megkötésre (Zakota, 2007).

A felnőttképzést a felnőttképzésről szóló 2013. évi LXXVII. törvény szabályozza. A felnőttképzésben részt vehet az, aki a tankötelezettségét teljesítette, vagy olyan tanköteles tanuló, aki tankötelezettsége teljesítése mellett csatlakozik be felnőttképzésbe (Farkas, 2016). Szekunder kutatásom adatsorait ugyan nem érintette, azonban fontos megemlíteni, hogy 2020 előtt a felnőttképzési törvény az alábbi négy képzési kört szabályozta (Farkas, 2014):

- Országos Képzési Jegyzékben szereplő szakmai képzések megszerzésére irányuló képzéseket,
- Országos Képzési Jegyzékben nem szereplő, azaz államilag nem elismert szakmai képzéseket,

- általános és nyelvi képzéseket,
- egyéb képzéseket.

A 2019. évi LXXX. törvény a szakképzésről a felnőttképzést illetően számos fontos változást hozott. Ezáltal az iskolarendszeren kívüli felnőttképzési tevékenység – néhány kivételtől eltekintve – a felnőttképzési törvény hatálya alá került. A szakképzési törvény 2020-tól hatályos szabályozása alapján az Országos Képzési Jegyzékben szereplő szakmai képzések 2020. szeptember 1-től kifutó rendszere megszűnt, a helyét és szerepkörét a Szakmajegyzék vette át. Amellett, hogy a szakmajegyzék mindössze 175 szakmát tartalmaz (szemben a közel 800 szakképesítést tartalmazó OKJ-val), jelentős változás, hogy a szakmajegyzékben szereplő szakmák elsajátítására kizárólag szakképző intézményben (iskolarendszerben) van lehetőség felnőttkorban is.

1.2. A FELNŐTTEK TANULÁSÁNAK MUNKAERŐPIACI HATÁSAI

Az oktatás, a képzés, a tudás és a tanulás elérhetősége és az oktatás minősége folyamatos hatást gyakorol a régiók versenyképességére és a gazdasági növekedésére (Enyedi, 1996), ennek következtében kiemelt cél napjainkban a tudásalapú gazdaság és társadalom eszméjének megvalósítását segítő beavatkozások támogatása (Alpek-Tésits, 2014). Az emberi tőkébe fektetett beruházás teljesen felértékelődik, elsődleges prioritássá válik az élethosszig tartó tanuláshoz szükséges kompetenciák fejlesztése (Kálmán, 2012).

Mind a felnőttképzésben, mind a felnőttoktatásban való részvétel fontos szerepet játszhat abban, hogy a résztvevők alkalmazkodjanak a változó munkaerőpiaci igényekhez (Vámosi, 2018). Viszont az iskolarendszeren kívüli képzés (felnőttképzés) tud a munkaerőpiaci változásokhoz a leggyorsabban alkalmazkodni érdemben, hisz a felnőttoktatás 1–2 éves képzéseket kínál a résztvevőknek, míg a felnőttképzésben a tanulók ugyanazon képzést 3–8 hónap alatt tudják elvégezni (2013. évi LXXVII. törvény; 2011. évi CXC. törvény a nemzeti köznevelésről).

A felnőttképzés tehát hasonló célok mentén, azonban eltérő rendszerben igyekszik csökkenteni a munkaerő felkészültsége és a munkaadók elvárásai között nyilvánvalóan fennálló különbségeket. Ezeknek az eltéréseknek az idő múlásával csak bővíthet a száma, azonban annak is több oka lehet, hogy az aktuálisan megszerzett ismereteket sem tudják az iskolából kikerülő tanulók a munkaerőpiacon kamatoztatni (Balcsók-Koncz, 2005). Livingstone (2010) szerint a munka és az oktatás világában nyújtott egyéni teljesítmény nincs összhangban egymással. Középpontba került a szakismeretek átadása, amelynek következtében nem biztos, hogy az oktatás megfelelő módon felkészíti az egyéneket a munka világának összetettségére. A formális oktatásban elsajátított ismereteket a szakmai gyakorlaton belül kell elhelyezni (Nilsson, 2010). A munka és az oktatás között létrejövő szakadék áthidalása során, szem előtt kell tartani mind a keresleti, mind a kínálati oldalt és azon folyamatokat, amelyek által a munkavállalók kompeten-

ciája illeszkedni tud a munkahelyek követelményeihez. A szakmai és szakképzés szerepe abban kiemelkedően fontos, hogy a társadalom tagjait el tudják helyezni a munkaerőpiacon és a társadalomban. Egyre hangsúlyosabb a felnőttképzésben a munkaerőpiacra történő felkészítés jelentősége, amelynek igényei időben és térben is változóak (Nilsson-Nyström, 2013).

2. A TERÜLETI EGYENLŐTLENSÉGEK FELTÁRÁSA A VIZSGÁLT ÁGAZATOKBAN

2.1. MÓDSZERTAN

A szekunder kutatás megalapozásaként a témakörben elérhető hazai és nemzetközi szakkönyveket és folyóiratcikkeket tekintetem át. A vonatkozó szakirodalmi háttér feldolgozását követően az Oktatási Hivatal honlapján, valamint a Pest Megyei Kormányhivatal által üzemeltetett OSAP 1665 Statisztikai Felületen elérhető adatbázisokat töltöttem le és dolgoztam fel a kutatási célkitűzéseimnek megfelelően Magyarország megyéire és településeire vonatkozóan. A kutatás a 2013-tól 2019-ig terjedő időszakot dolgozza fel. Ebben az időszakban mindkét képzési forma jogszabályi változásokon ment keresztül, amely nagyban befolyásolhatta a résztvevői szándékot. Az elemzés során a felnőttoktatásban tanulók és a felnőttképzésben résztvevők létszámadatait tekintetem át. Összehasonlítást végeztem a résztvevői adatok alapján országos és megyei szinteken egyaránt, ezt követően mindkét képzési rendszerben meghatároztam a megyeszékhelyeknek a megyéken belüli szerepkörét a tanulói létszámok koncentrációja alapján. A képzések elérhetőségét vizsgálva a képző intézmények számát és területi eloszlását vizsgáltam. Az összegyűjtött adatbázisok feldolgozását, kiértékelését a Microsoft Office 2013 programcsomag Excel programjának segítségével végeztem el. A számított statisztikai adatok térbeli elemzéséhez és a kapott eredmények térképes megjelenítéséhez ArcGIS 10.6.1. GIS szoftvert használtam.

A képzéseken résztvevők térbeli összefüggésrendszerének feltárása érdekében területi autokorrelációs vizsgálatot végeztem Local Moran statisztika segítségével, amelynek képlete az alábbi:

$$I = \frac{n}{2A} \frac{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n \delta_{ij} (y_i - \bar{y})(y_j - \bar{y})}{\sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2},$$

„ahol n a területegységek száma, y_i és y_j a vizsgált változó értéke az egyes területegységekben, \bar{y} a vizsgált mutató számtani átlaga, A a szomszédsági kapcsolatok száma, a δ_{ij} együttható értéke pedig 1, ha i és j szomszédosok, egyébként pedig 0. Az n az elemszámot jelzi. Ha $I > -1/n-1$, akkor pozitív, ha $I < -1/n-1$, akkor negatív az autokorrelációs kapcsolat. Amennyiben $I = -1/n-1$, nem áll fenn autokorrelációs kapcsolat az egyes területi egységek között.” (Egri, 2017, 548)

A területi elemzések alapkérdései közé tartozik, hogy a vizsgált jelenség területi eloszlásában kimutatható-e valamilyen szabályszerűség, vagy véletlenszerűnek tekinthető az adatok eloszlása. Szabályszerű elrendeződés esetén az egymással szomszédos terület egységek hasonló adatokkal rendelkeznek, vagyis a magas érték közelében magas értékeket találunk (pozitív autokorreláció). Ellenkező esetben a szomszédos területek adatai eltérők, vagyis a magas értékű területek mellett alacsony értékűeket találunk (negatív autokorreláció) (Szendi, 2019).

„... a nullához közeli értékek az adatok véletlenszerű térbeli eloszlását jelzik, az eloszlás nem terület- és szomszédosságfüggő. Ekkor az egyes terület egységek szomszédosságában ugyanolyan valószínűséggel találunk nagyobb és kisebb értékű területeket is.” Local Moran I statisztika esetében „a szélsőértékek nagysága nem adható meg olyan egyértelműen, mint korrelációs együtthatónál, mert nagyságuk függ a terület egységek számától és a Dij mátrixban rögzített területi konfigurációtól is. A maximális 1 értékeket végtelen vagy folytonos tér esetén érhetné el, illetve ha a vizsgált terület két, belsőleg homogén, de egymással szomszédossági kapcsolatban nem álló terület egységre oszlik.” (Dusek, 2004, 207)

A térbeli mintázatok ismertetésére az alábbiakat használtam: térbeli autokorreláció lokális próbafüggvény, az Anselin által 1995-ben létrehozott egyváltozós Local Moran I módszer (Egri, 2017 alapján). E módszer megfelelő arra, hogy láthatóvá tegye azokat a területeket, amelyek hasonlóak, illetve különbözőek a szomszédjaiktól (Tóth, 2014). „A Local Moran I képlete az alábbi:

$$I_{i,t} = z_{i,t} \sum_i W_{ij} z_{j,t}$$

ahol $z_{i,t}$ és $z_{j,t}$ a megfigyelési egységek standardizált értékei t időpontban. Az egyváltozós Local Moran esetében $z_{i,t}$ és $z_{j,t}$ ugyanarra az adatbázisra vonatkozik. W_{ij} a területi súlymátrix (Anselin, 1995).” (Egri, 2017, 548–549) A Local Moran I mutató a Moran-index lokális változata, amely minden terület egységhez hozzárendel egy konkrét számértéket. Ha a mutató negatív, az negatív, ha pozitív, az pozitív autokorrelációt mutat (Tóth-Nagy, 2013). Az eredmény alapján négy csoportba sorolhatók a települések (Tóth, 2014, 62):

1. „Magas-magas (HH): magas értékkel rendelkező terület egységek, amelyek esetén a szomszédosság is magas értékkel rendelkezik.
2. Magas-alacsony (HL): magas értékkel rendelkező terület egységek, amelyek esetén a szomszédosság alacsony értékkel rendelkezik.
3. Alacsony-alacsony (LL): alacsony értékkel rendelkező terület egységek, ahol a szomszédosság is alacsony értékkel rendelkezik.
4. Alacsony-magas (LH): alacsony értékkel rendelkező terület egységek, amelyek esetén a szomszédosság magas értékkel rendelkezik”.

A Local Moran szignifikanciafilterét 0,05 alatt határoztam meg, a permutációk számát pedig 499-ben. A felnőttképzésben és felnőttoktatásban résztvevők számát összesítettem LAU 2 szinten. Az aggregátumok területi szempontú vizsgálatához HotSpot-elemzést végeztem, általános G statisztikák alapján. Az elemzéshez egy

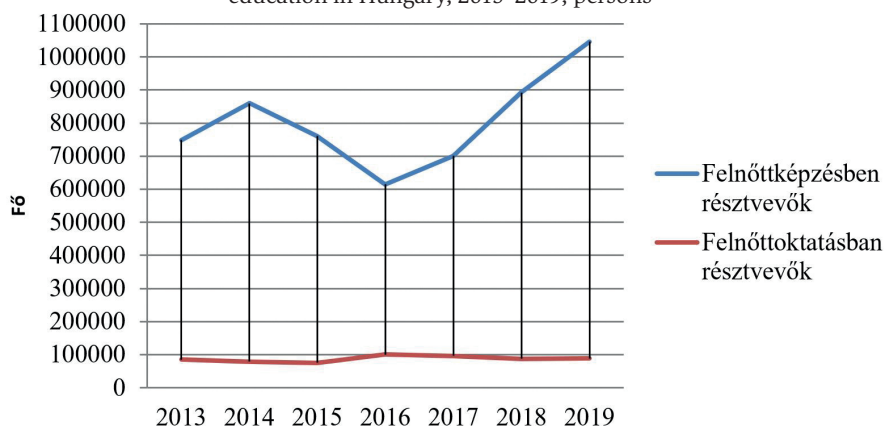
„queen contiguity” súlymátrixot használtam, amelynek szignifikancia szintjét $p < 0,05$ -nél határoztam meg.

2.2. A FELNŐTTKÉPZÉS ÉS FELNŐTTOKTATÁS ELTÉRŐ TÉRSZERKEZETE

A felnőttképzésben és felnőttoktatásban résztvevők száma között eltérés tapasztalható. A felnőttképzésben résztvevők szám 2016-tól lineárisan, dinamikusan növekvő tendenciát mutat, míg a felnőttoktatásban résztvevők száma kisebb ingadozásokkal stagnált a vizsgált időszakban, ami annak is köszönhető, hogy folyamatos növekedést mutat Magyarország lakosságának átlagos iskolázottsági színvonala. A felnőttoktatásban a legtöbb tanuló 2016-ban (100 092 fő) volt, ezzel szemben a felnőttképzés ekkor volt a legkevesebb résztvevő (614 711 fő). A felnőttképzésben tanulók számának visszaesése a pályázati körök zárásának volt köszönhető. Elmondható, hogy egyik képzési formában sem a fizetős képzéseket részesítik előnyben a tanulók (Hajdú, 2020), azaz a fizetős képzések kevesebb tanulót vonzanak. Azonban megállapítást nyert, hogy a felnőttképzés a vizsgált időszak legalacsonyabb értékkel rendelkező évében (2016) is hatszor annyi résztvevőt vonzott be, mint a felnőttoktatás. A felnőttképzésben tanulók magasabb létszáma számos tényezőnek köszönhető, mint például a több képzési helyszín, magasabb számú képző, rövidebb idő alatt megszerezhető végzettségek etc.. A felnőttképzésben a legtöbb résztvevő 2019-ben volt, amikor átlépték az egymillió főt (1 046 710 fő) (1. ábra).

1. ábra: A felnőttképzésben és a felnőttoktatásban résztvevők számának összehasonlítása Magyarországon, 2013–2019, fő

Figure 1 Comparison of the number of participants in adult training and adult education in Hungary, 2013–2019, persons

Forrás: Saját szerkesztés osap.mer.gov.hu, oktatas.hu/koznevelis alapján

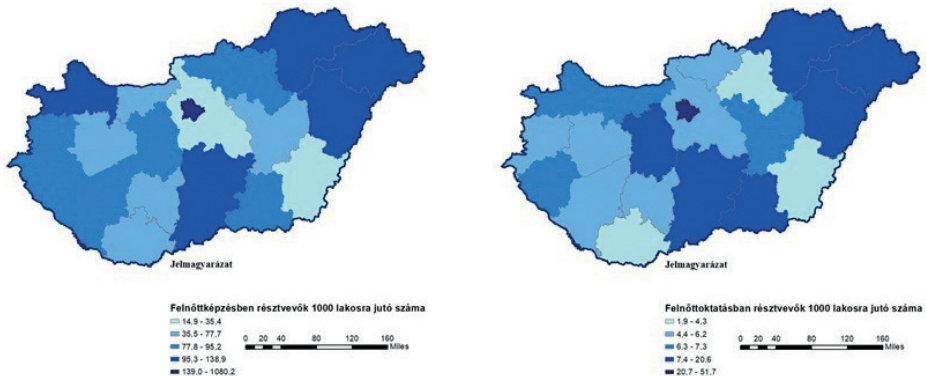
2.2.1. TERÜLETI KÜLÖNBSÉGEK

A 2. ábra Magyarország megyéit ábrázoló tematikus térképen mutatja be a résztvevők ezer főre vetített száma alapján, hogy a felnőttképzés és felnőttoktatás jelentősége és területi eloszlása között mekkora különbségek mutathatók ki a létszámadatok alapján. Mindkét oktatási formát vizsgálva a főváros, Borsod-Abaúj-Zemplén megye, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és Bács-Kiskun megye rendelkezett a legnagyobb tanulói létszámmal a lakossághoz viszonyítva. Bár a felnőttképzésben résztvevők száma többszöröse a felnőttoktatáshoz viszonyítva, így sem kerülhető meg a felnőttoktatás gazdasági és munkaerő-piaci szerepe. A felnőttoktatás és a felnőttképzés is, a képzésben résztvevők munkaerőpiaci szenzitivitását és munkaerőpiaci pozíciójának javítását célozza meg. Emellett a felnőttoktatásnak meghatározó szerepe van abban, hogy a tanulók felzárkóztatásával (általános iskola befejezése, felkészítés érettségire) lehetővé tegye további szakképesítések megszerzését.

Budapest jelentőségét jól mutatja, hogy a felnőttoktatásban résztvevők népességarányos létszáma a fővárosban meghaladta a Pest megyében felnőttképzésben tanulók adatait. A vidéki megyék közül azokban volt a legmagasabb a felnőttképzésben résztvevők ezer lakosra jutó száma, amelyek vagy magas munkanélküliséggel küzdenek (Borsod-Abaúj-Zemplén megye - 138,9 fő és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye - 131,2 fő), vagy ahol megtalálhatóak a magas munkavállalói létszámot foglalkoztató multinacionális vállalkozások (Győr-Moson-Sopron megye - 126,4) (Hajdú, 2020). A felnőttképzés szempontjából a munkanélküliség az álláskeresőknél szóló ingyenes képzések szempontjából emeli a résztvevői arányt, míg a multinacionális cégek a belső képzéseikkel és a továbbképzésekkel gyarapítja a felnőttképzésben tanulók létszámát.

2. ábra: Felnőttképzésben és felnőttoktatásban résztvevők ezer lakosra jutó száma Magyarország megyéiben, 2019

Figure 2 Number of participants in adult training and adult education per thousand inhabitants in the counties of Hungary, 2019

Forrás: Saját szerkesztés osap.mer.gov.hu, oktatas.hu/koznevelas alapján

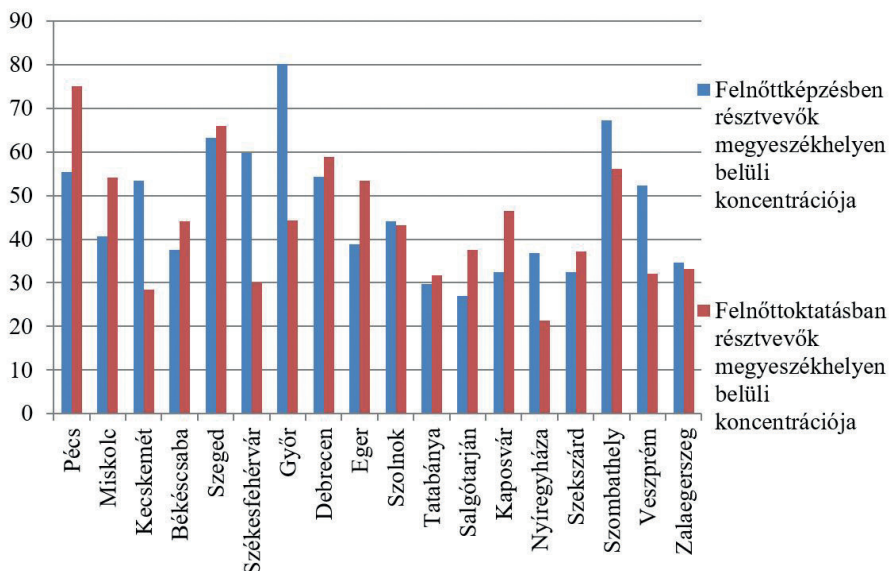
A tanulók megyén belüli területi koncentrációját mindkét képzési forma esetében megvizsgáltam, elsődlegesen a megyeszékhelyek megyén belüli jelentőségére helyezve a hangsúlyt. A felnőttoktatás tíz esetben ért el magasabb megyén belüli részesedést a megyeszékhelyeken, mint a felnőttképzés. A felnőttoktatás területileg koncentráltabb eloszlása nem tekinthető meglepő eredménynek, mivel a felnőttképzésben a képzés indításához szükséges helyszín egy egyszerű terem-bérleti szerződéssel biztosítható. Szemben a jóval kötöttebb felnőttoktatással, amelynek keretében minden évben egyszer lehetséges képzési helyszínt megjelölni az intézmény az alapító okiratában és a működési engedélyében megjelölni, így nincs nagy mozgáster a felnőttoktatást folytató intézményeknek. A felnőttoktatás kötöttsége még abból is adódik, hogy a tanévhez alkalmazkodik a képzések indítása, míg a felnőttképzésben oktatott képzések az év bármelyik időpontjában elindíthatók. Ebből is következik, hogy a felnőttképzés gyorsabban tud alkalmazkodni a munkaerőpiac és a gazdaság változásaihoz.

Budapest és Pest megye figyelmen kívül hagyásával a megyeszékhelyeken tanuló koncentrációját a felnőttképzésben átlagosan 46,7%, míg a felnőttoktatás esetében 44,1%. Így összességében elmondható, hogy a felnőttképzés megyén belüli megyeszékhelyre vetített tanuló koncentrációját 2,6 százalékponttal magasabb, mint a felnőttoktatásban tanulók esetében (3. ábra). A megyék között igen jelentős különbségek mutatkoznak az egyes megyék település- és gazdaságföldrajzi adottságainak megfelelően. Győr-Moson-Sopron megyében a felnőttképzés megyeszékhelyre (Győr) vetített koncentrációját meghaladja a 80%-ot, Pécs esetében pedig a felnőttoktatásban résztvevők megyeszékhelyre vetített koncentrációját a 75%-ot.

A vizsgálat során fény derült arra is, hogy nem minden megyeszékhely létszámadatainak megyén belüli koncentrációját magas. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a megyeszékhelyen, Nyíregyházán kívül több kisebb város is viszonylag erős koncentrációt mutat. Ellensúlypontként jelennek meg a megyében Nyírbátor és Mátészalka, amelyek magas tanulói létszámmal rendelkeznek. Kecskemét esetében is hasonlóan alacsony koncentrációjú találkozunk a tanulói létszámok alapján, azonban Bács-Kiskun megye több mint 20 városa közül csak Kiskunfélfegyháza rendelkezik jelentősebb térségi szereppel.

3. ábra: A megyeszékhelyen tanulók megyén belüli koncentráltsága a két képzési formában, 2019, %

Figure 3 Concentration of students at the county seat within the county in the two forms of education, 2019, %

Forrás: Saját szerkesztés osap.mer.gov.hu, oktatás.hu/koznevelas alapján

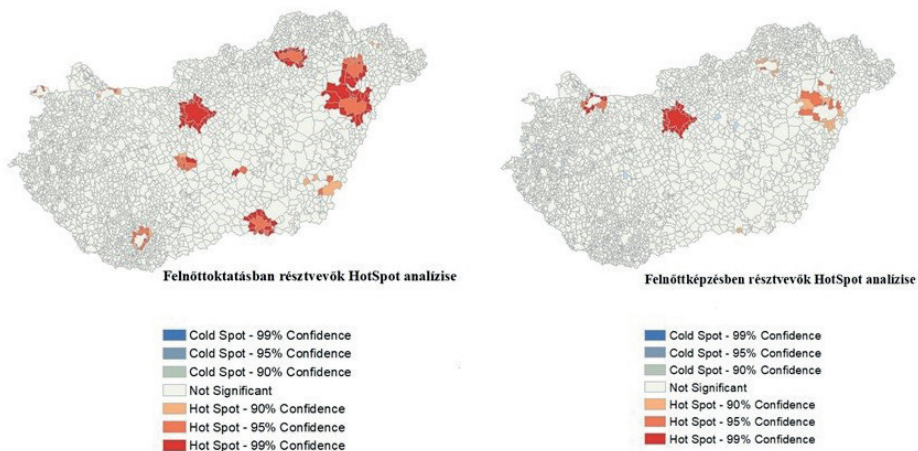
Egyes felnőttképzéseket kifejezetten az alacsony iskolai végzettségűek felzárkóztatása céljából indítanak el Európai Unió forrásokra támaszkodva Magyarországon is, így összességében a felnőttképzéseknek nagyobb szerepe van a felzárkóztatásban. Azokban a megyékben, ahol magas a munkanélküliségi ráta, alapvetően kedvezőtlenebb az álláskereső végzettség szerinti összetétele is, ami fokozott igényt von maga után a felzárkóztató képzések megszervezésére. A 2019. évi adatok szerint a felnőttképzésben résztvevők között 30%-ot meghaladó volt a maximum nyolc általános iskolai osztállyal rendelkezők aránya Szabolcs-Szatmár-Bereg (38,8%), Borsod-Abaúj-Zemplén (32,3%), Békés (31,1%) és Baranya (30,3%) megyékben. Ugyanez a részarány Budapesten mindössze 8,9%, míg Győr-Moson-Sopron megyében 9,9% volt. A felzárkóztató képzések az egyes megyéken belül nem feltétlenül a megyeszékhelyekre koncentrálódnak, azokat igyekeznek közelebb helyezni a leghátrányosabb helyzetben lévő vidéki lakosokhoz, azonban a dekoncentráció mértéke viszonylagos, elsősorban a járási központokra irányul, nem a legkisebb vidéki településekre. Felnőttképzésben a tanulók megszerezhetik az általános iskolai végzettséget (amennyiben a felnőttképzési engedéllyel rendelkező intézmény rendelkezik köznevelési engedéllyel is) és kompetenciafejlesztések is előfordulnak nagy létszámban.

Azokban a városokban, amelyek jelentős ipari üzemekkel rendelkeznek, a felnőttképzésen belül sokkal inkább a munkáltatók által finanszírozott munkavállalói képzések dominálnak. Ezen képzések többsége belső képzés, melyek specifikusan a vállalathoz, a vállalat struktúrájához kapcsolódnak, azonban megtalálhatóak még nyelvi képzések és tréningek is.

Felnőttoktatásban a tanulók jól körülhatárolt képzési formákban vehetnek részt. A legtöbb tanuló az érettségire felkészítő képzésekben vesz részt, majd a szakmai képzések következnek, míg a legkisebb számban az általános iskola hiányzó osztályait végzik el. Hazánkban a legtöbb járási központban megtalálhatóak középiskolák, amelyek csökkenthetik a megyeszékhelyek tanulói koncentrációját, hiszen ha a lakóhely környezetében elérhető az a képzés, amely a nagyvárosokban is, abban az esetben a tanulók kevésbé vállalják a beutazással, ingázással járó idővesztéseket és költségeket.

A felnőttképzés és felnőttoktatás térszerkezetére vonatkozó HotSpot analízis segítségével kirajzolódott, hogy a felnőttoktatásban tanulók koncentráltasága nagyobb, mint a felnőttképzésben résztvevőké. A felnőttoktatásban tanuló felnőttek a fővárosi agglomerációban, valamint Kelet-Magyarország nagyvárosai, továbbá Dunaújváros és Pécs térségében összpontosultak leginkább. A források csak a megyeszékhelyeken és a fővárosban, és azok agglomerációjában jelentek meg, azaz a mutatók térben ezeken a területeken csoportosultak. A HotSpot analízis során megmutatkozott, hogy a felnőttoktatás tekintetében Nyíregyháza és Debrecen összeolvadt egymással, azaz a két város közötti területeken a tanulói létszámok kiemelkednek a két megyéből, így ezeken területeken magas számban megtalálhatóak felnőttoktatásban tanulók. A felnőttképzésben résztvevők szempontjából történt vizsgálat során Északnyugat-Magyarországon kirajzolódott Győr városa, mint a térség felnőttképzési központja. Az ország keleti felén ugyancsak Borsod-Abaúj-Zemplén megye, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és Hajdú-Bihar megye székhelyei emelkednek ki. A felnőttképzés esetében nem olyan erőteljes Nyíregyháza és Debrecen összeolvadása (4. ábra).

4. ábra: Felnőttoktatásban és felnőttképzésben résztvevők HotSpot analízise, 2019
 Figure 4 HotSpot analysis of participants in adult education and training, 2019

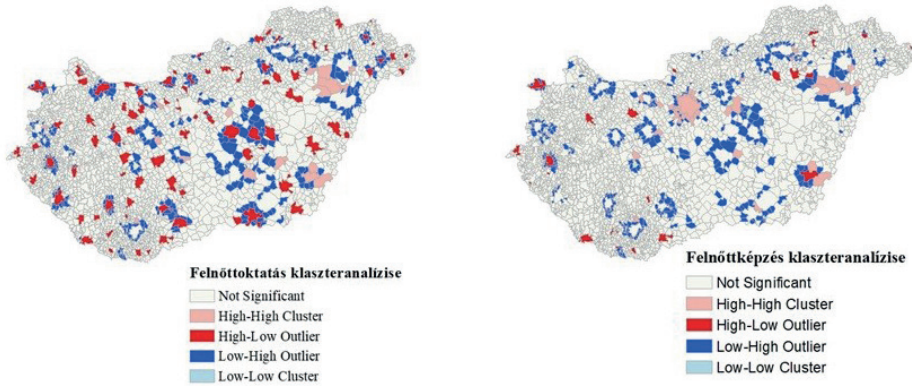

Forrás: Saját szerkesztés osap.mer.gov.hu, oktatas.hu/koznevelas alapján

A Local Moran I statisztikák pozitívan autokorreláltak a hazánkban mindkét oktatási formában résztvevők szempontjából, azonban a kapcsolat erőssége mindkét esetben gyenge volt. Nem voltak kimutathatók jelentősebb, összefüggő homogén térségek. A felnőttoktatásban tanulók térbeli autokorrelációs vizsgálatában kapott 0,025317 Moran index pozitívan korrelált (z-pontszám= 4,100938, p-érték= 0,000041). Magas-alacsony klaszterek nagyobb számban fordultak elő a felnőttoktatás autokorrelációs vizsgálatánál, amelyek leginkább az ország nyugati felében rajzolódtak ki. A fővárosban tanulók magas létszáma következtében nem jöttek létre klaszterek a környező települések alacsony résztvevői létszáma miatt. A felnőttképzésben résztvevők térbeli autokorrelációs vizsgálatában kapott 0,005615 Moran index gyengén korrelált (z-pontszám= 1,682851, p-érték= 0,092404). Magas-alacsony klaszterek kevés esetben mutatkoztak, leginkább az alacsony-magas klaszterezettség jellemezte az országot. A megyeszékhelyek vonatkozásában mindkét oktatási formában alacsony-magas klaszterezettség alakult ki, hisz a megyei jogú városok magas résztvevői számai következtében a környező településeken alacsony számú felnőtt korú tanuló volt jelen. Magas-magas klaszter Nyíregyházát és Debrecent összekötő vertikális egyenesen alakult ki északi irányban (5. ábra).

5. ábra: Felnőttoktatásban és felnőttképzésben résztvevők Local Moran I autokorrelációs vizsgálata, 2019

Figure 5 Autocorrelation study of participants in adult education and training Local Moran I, 2019

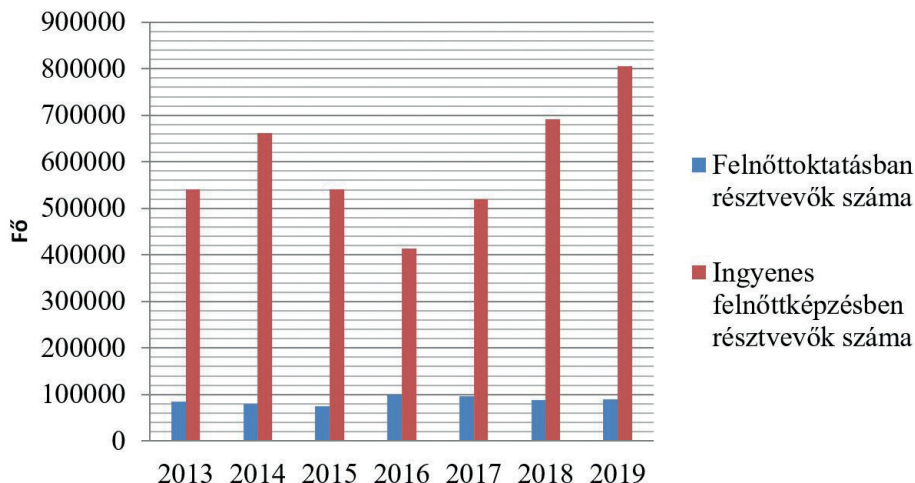
Forrás: Saját szerkesztés osap.mer.gov.hu, oktatás.hu/koznevelés alapján

2.2.2. A KÉPZÉSEK ELÉRHETŐSÉGE TERÜLETI ÉS FINANSZÍROZÁSI SZEMPONTBÓL

A képzések részvételi díjának figyelembevételével elvégzett elemzésben kizárólag csak azokat a felnőttképzési résztvevőket vizsgáltam meg, akik térítésmentesen vettek részt a képzésekben. Erre azért volt szükség, mert felnőttoktatás keretein belül a tanulók a legtöbb esetben ingyenesen vesznek részt az oktatásban. Felnőttképzésben a résztvevők ingyenesen csak ritkán tudnak részt venni. A költségmentes képzések többnyire csak támogatók bevonásával valósíthatók meg. Ilyenek például a megyei kormányhivatalok által indított álláskeresőknél szóló képzések, a munkahelyi képzések, amelyeket Európai Unió forrásból valósítanak meg a munkáltató előfinanszírozása által, a Nemzeti Foglalkoztatási Alapból támogatott képzések, a Szakképzési hozzájárulásból finanszírozott képzések és a munkáltatók által semmilyen támogatást nem igénylő módon indított képzések. A vizsgált időszakban a felnőttképzésben résztvevők száma mindenhol jelentősen meghaladta a felnőttoktatásban résztvevők számát. A képzések elérhetősége mellett ehhez az is hozzájárul, hogy a legtöbb tanulni vágyó a rövidebb időtartamú felnőttképzést részesíti előnyben (amennyiben olyan képzésben szeretne részt venni, amely indítható felnőttoktatásban és felnőttképzésben is), ha ugyanolyan feltételek (költségterítésmentesen) mellett választhatnak a két oktatási forma között (6. ábra).

6. ábra: Felnőttoktatásban és felnőttképzésben térítésmentesen résztvevők száma Magyarországon, 2013–2019, fő

Figure 6 Number of participants in adult education and adult training free of charge in Hungary, 2013–2019, person

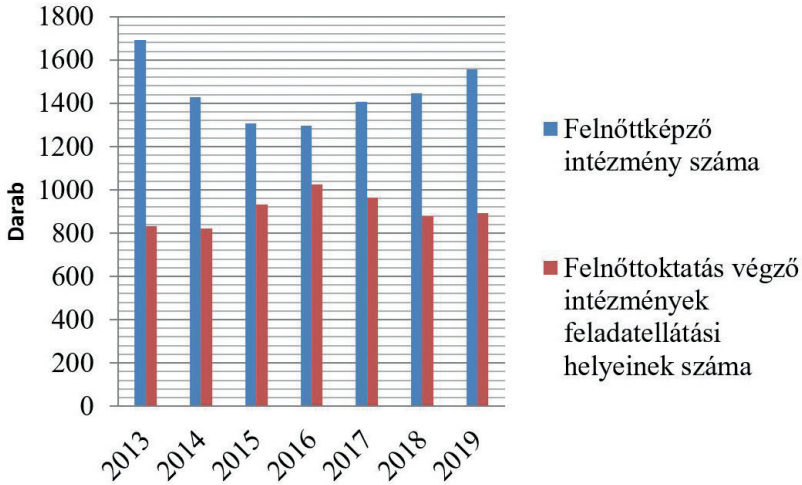

Forrás: Saját szerkesztés www.osap.mer.gov.hu, www.oktatas.hu/koznevelas alapján

A résztvevők létszámának alakulását követően megvizsgáltam a képző intézmények számának változását is. A felnőttoktatási intézmények alacsonyabb száma miatt ennél a kategóriánál a feladatellátási helyek számát vettem figyelembe. Egy intézmény ugyanis gyakran több településen (feladatellátási helyen) is képez diákokat, ami egy intézményként jelenik meg a statisztikákban. Ebből adódóan a feladatellátási helyek vizsgálata sokkal inkább valós képet mutat, mint az oktatási intézmények száma. Az intézmények számának alakulásánál a vizsgált időszakban, minden évben a felnőttképzésben oktató intézmények magasabb száma figyelhető meg, azonban ez nem akkora mértékű, mint a résztvevők esetében tapasztalható létszám különbség. Magyarországon felnőttképzési engedélyhez sokkal könnyebb hozzájutni, mint felnőttoktatási engedélyhez, ennek oka, hogy csak az jut felnőttoktatási engedélyhez, aki rendelkezik köznevelési intézménnyel. Jól látható, hogy 2016-ban tudta csak megközelíteni a felnőttképzési intézmények számát a felnőttoktatást végzők feladatellátási helyek száma. Ez a felnőttképző intézmények számának visszaesésével és a felnőttoktatást végző intézmények feladatellátási helyeinek növekedésével együttesen volt magyarázható. Ezt követően azonban a korábbi trend megfordult, ami napjainkig is tart (7. ábra).

7. ábra: Felnőttoktatással és felnőttképzéssel foglalkozó intézmények száma Magyarországon, 2013–2019, db

Figure 7 Number of institutions dealing with adult education and adult training in Hungary, 2013–2019, pcs

Forrás: Saját készítés www.osap.mer.gov.hu, www.oktatas.hu/koznevelis alapján

2.2.3. TERÜLETI KÜLÖNBBSÉGEK AZON KÉPZÉSEK ESETÉN, MELYEK MINDKÉT OKTATÁSI FORMÁBAN TANULHATÓK

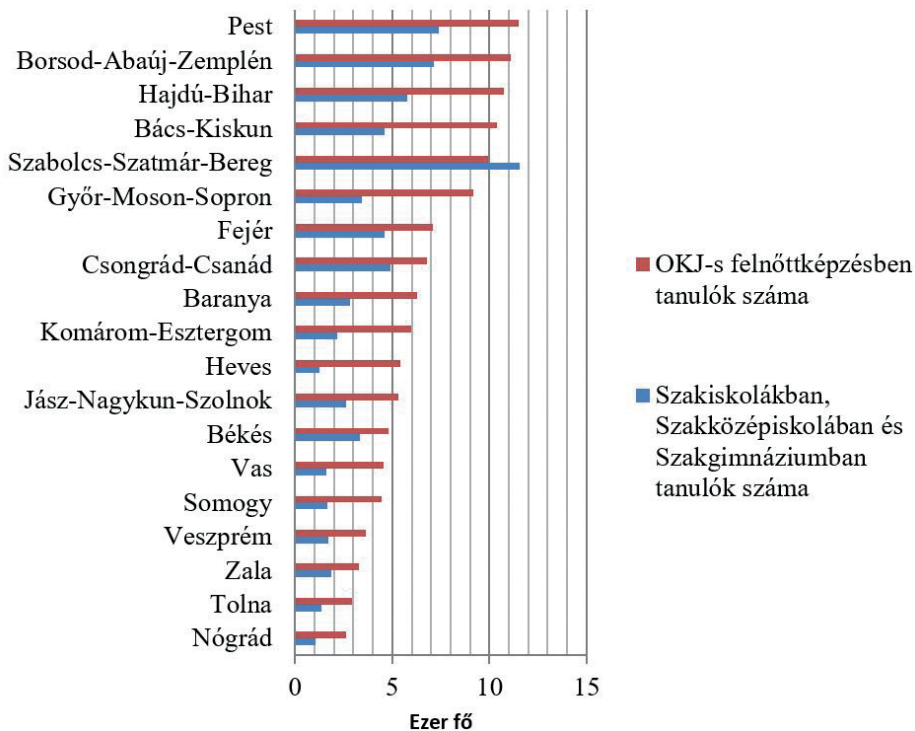
A felnőttoktatást és a felnőttképzést mint oktatási formát nehéz összehasonlítani, hisz felnőttoktatásban a tanulók szoros kereteken belül tanulhatnak, általános iskolában, érettségire felkészítő oktatásban és szakmai oktatásban. Ezzel szemben a felnőttképzés, ettől sokrétűbb, hiszen a felnőttek itt tanulhatnak idegen nyelvet, informatikát, megszerezhetnek különböző szakmai képesítéseket, részt vehetnek kompetenciafejlesztő tréningeken és még általános iskolai felzárkóztatásban is. Ezek alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a leginkább egymáshoz kapcsolódó, átfedő képzések területét célszerű tüzetesebben megvizsgálnom, hogy pontosabb képet kaphassak a képzések közötti eltérésekről. Mindkét oktatási formában az Országos Képzési Jegyzékben szereplő szakmai képzéseken vehetnek részt a felnőttek. A felnőttkori tanulásban leginkább egy új szakma elsajátításának van szerepe a résztvevők munkaerőpiaci helyzetére, ezért fontosnak tartottam, hogy azokat a képzéseket is elemezzem, melyek mindkét formában megtalálhatóak.

Az ország minden megyéjében az Országos Képzési Jegyzékben szereplő szakmai képzéseket vizsgálva, a felnőttképzésben résztvevők száma többszörösen meghaladta a felnőttoktatásban tanulók létszámát. A legtöbb felnőttképzésben és felnőttoktatásban tanuló Budapesten és Pest megyében volt 2019-ben. A vidéki megyéket vizsgálva a felnőttképzésben a legtöbb résztvevő Borsod-Abaúj-Zemp-

lén megyében, míg felnőttoktatásban Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében volt. A legkevesebb Országos Szakmai Jegyzékben szereplő szakmai felnőttoktatásban (1 040 fő) és felnőttképzésben (2 631 fő) résztvevő Nógrád megyében volt. A vidéki megyék átlagos tanuló létszáma felnőttképzésben 6 358 fő volt 2019-ben, átlagon felüli tanulói létszámmal hét megye rendelkezett (Borsod-Abaúj-Zemplén, Bács-Kiskun, Csongrád-Csanád, Fejér, Győr-Moson-Sopron, Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye). Ugyanezek a megyék teljesítették túl az országos átlagot (1 121 fő) felnőttoktatásban is (8. ábra). A legtöbb tanuló Borsod-Abaúj-Zemplén megyében és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében volt, ami rámutat a munkanélküliség csökkentése érdekében tett erőfeszítésekre abban a két megyében, amely a kedvezőtlen gazdasági mutatók mellett nagy népességszámmal is rendelkezik, így fokozott mértékben koncentrálja a hátrányos helyzetű társadalmi csoportokat. A felnőttoktatásban OKJ-s képzéseken résztvevők száma egyedül Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében haladta meg a felnőttképzésben résztvevők számát.

8. ábra: Felnőttoktatásban és felnőttképzésben tanuló szakmai képzésben résztvevők száma a megyékben, 2019, ezer fő

Figure 8 Number of participants in vocational training studying in adult education and adult training in the counties, 2019, thousand persons

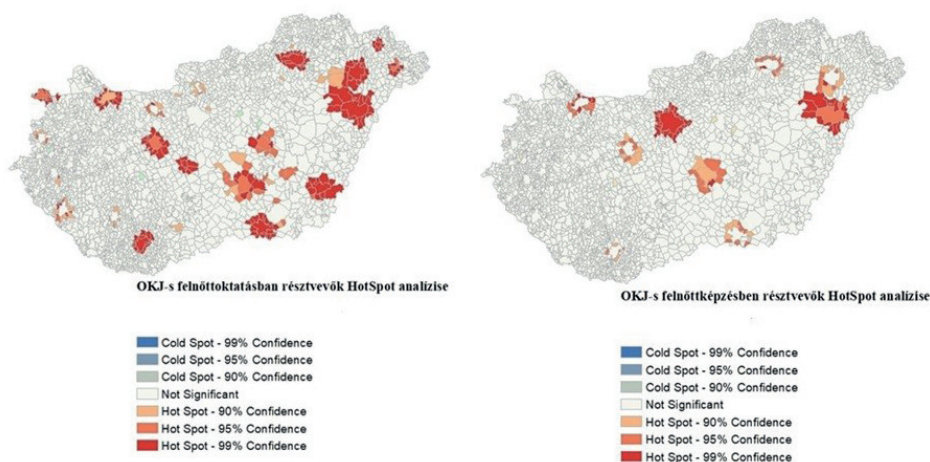

Forrás: Saját szerkesztés www.osap.mer.gov.hu, www.oktatas.hu/koznevelis alapján

A felnőttképzés és felnőttoktatás térszerkezetére vonatkozó HotSpot analízis segítségével kirajzolódott, hogy a felnőttképzés esetében Közép-Magyarországon és Kelet-Magyarországon alakultak forrópontok az Országos Képzési Jegyzékben szereplő szakmai képzésben résztvevők számának tekintetében. Keleten a Miskolc, Nyíregyháza, Debrecen által meghatározott háromszögben a felnőttképzésben résztvevők térbeli koncentrációja a megyeszékhelyeken erőteljes, mert az azokat körülvevő agglomerációkból a megyeszékhelyek „elszívják” a tanulni vágyó felnőtteket. Nyugaton Győr és Székesfehérvár is hasonló képet mutat, azonban Pécs nem rendelkezett olyan mértékű tanulói létszámmal, hogy a Dél-Dunántúli régió felnőttképzési központjává váljon. A felnőttoktatás HotSpot analízise már sokkal szerteágazóbb képet mutat, szinte hazánk összes megyeszékhelye megjelenik forrópontként. Természetesen ez a felnőttoktatás helyhez kötöttsége miatt is releváns (9. ábra).

9. ábra: Felnőttoktatásban és felnőttképzésben OKJ-s képzésben résztvevők HotSpot analízise, 2019

Figure 9 HotSpot analysis of participants in OKJ training in adult education and training, 2019

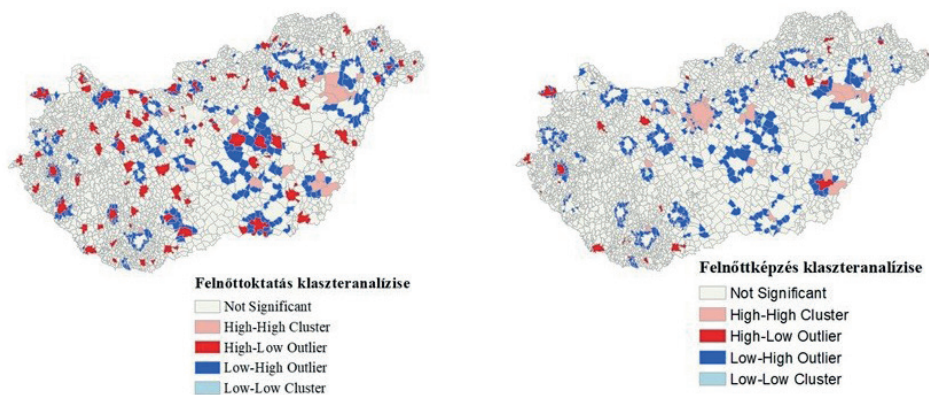
Forrás: Saját szerkesztés www.osap.mer.gov.hu, www.oktatas.hu/koznevelas alapján

A Local Moran I statisztikák autokorreláltak a vizsgált területen az Országos Képzési Jegyzékben szereplő szakmai képzéseken résztvevők szempontjából. A felnőttoktatásban résztvevők térbeli autokorrelációs vizsgálatában kapott $-0,020139$ Moran index negatívan korrelált (z -pontszám= $-1,999199$, p -érték= $0,045587$). Ez arra vezethető vissza, hogy a jelentősebb területi különbségek nem nagyobb területegységeket érintenek, hanem elszórtan, a nagyvárosok agglomerációján belüli településcsoportokban jelennek meg. Magas-magas klaszterek alakultak ki Debrecen és Nyíregyháza közötti településeken és Békéscsaba agglo-

merációjában. Ez arra mutat rá, hogy a szomszédos településeken egyaránt magas a résztvevők létszáma, ami a részvételi hajlandóság mellett azonban rámutat a településhálózat sajátosságaira is, miszerint nagyobb városi jogállású települések helyezkednek el egymás szomszédságában hasonlóan magas értékekkel. Alacsony-magas klaszterek jöttek létre a járási központokban és a magas tanulói létszámmal rendelkező megyeszékhelyek és a főváros környezetében, ahol a központi szerepkörű települést erősen vonzott kisebb települések veszik körül. Felnőttképzésben résztvevők esetében is hasonló képet kaptam, azonban a térbeli autokorrelációs vizsgálat Moran I indexe 0,020598 gyenge pozitív korrelációt mutatott (z-pontszám= 4,305260, p-érték= 0,000017). Magas-magas klaszterek ugyanazon településeken alakultak ki, viszont megjelent a főváros és agglomerációja is. A megyeszékhelyek koncentrációja a felnőttképzésben résztvevők vizsgálatánál mutatkoztak meg leginkább, hisz az ország összes megyeszékhelyét körülvevő települések alacsony-magas klaszterezettséget mutattak. A felnőttképzés esetében erős pozitív klaszterezettség alakult ki, míg a felnőttoktatás esetében negatív szignifikánsan szétszórt klaszterek mutatkoztak. A felnőttképzés esetén tekintettel a 4.3052602414 z-pontszámra, kevesebb, mint 1% annak a valószínűsége, hogy ez a csoportosított minta véletlenszerű véletlen eredménye lenne. Tekintettel a felnőttoktatásban kapott -1,99919948411 z-pontszámra, kevesebb, mint 5% annak a valószínűsége, hogy ez a szétszórt minta véletlenszerű véletlen eredménye lehet (10. ábra).

10. ábra: Felnőttoktatásban és felnőttképzésben OKJ-s képzéseken résztvevők Local Moran I autokorrelációs vizsgálata, 2019

Figure 10 Local Moran I autocorrelation study of participants in OKJ courses in adult education and adult training, 2019

Forrás: Saját szerkesztés www.osap.mer.gov.hu, www.oktatas.hu/koznevelas alapján

A szekunder adatok elemzése során számos új eredményre jutottam. Elsősorban a legfontosabb az, hogy a felnőttképzésben résztvevők száma sokszorosan meghaladja a felnőttoktatásban tanulók létszámát. Megyei bontásban a legszem-

betűnőbb, hogy a megyékben két okból adódóan lehet kiemelkedően magas a felnőttképzésben tanulók létszáma. Az egyik csoportot a magas munkanélküliséggel rendelkező térségek jelentik, a másikat pedig azok, amelyek jelentős feldolgozóipari egységekkel rendelkeznek, azaz nagyobb arányú a multinacionális vállalatok szerepe a megyék gazdaságában.

A főváros mind a két képzési rendszerben résztvevői számok alapján az országban a legnagyobb tanulói létszámmal rendelkezik. A szakmai képzések szerint is meghaladta a felnőttoktatásban résztvevői létszámokat a felnőttképzésben tanulók száma minden egyes megyében.

A megyéken belüli megyeszékhelyek koncentrációja a legtöbb esetben a kötöttebb felnőttoktatási rendszerben magasabb, mint a felnőttképzésben. Természetesen ez annak is köszönhető, hogy a felnőttoktatás iskolarendszerben történik, így egy adott intézményben kell tanulniuk a résztvevőknek, melyek a megyeszékhelyekre koncentrálódnak és csak elvétve találhatóak meg a megyék nagyobb városaiban. A felnőttképzést vizsgálva is magasnak mondható a megyeszékhelyek koncentrációja, ami azért probléma, mert a képzéseket bárhol oktathatnák, így a rurális térségekbe is át lehetne csoportosítani a képzéseket, ezzel is növelve az oktatás elérhetőségét a vidéken élőknek.

3. ÖSSZEGZÉS

Tanulmányom célja a felnőttek oktatásával és képzésével foglalkozó intézmények tevékenységének területi szempontú vizsgálata volt. A területi egyenlőtlenségek feltárása során ágazatspecifikus, azonban az internetről is letölthető szekunder adatbázisokra támaszkodtam. Céljaim megvalósítása érdekében mindkét oktatási rendszerben elemeztem a tanulói létszámadatokat, amelyből kiderült, hogy nagyságrendileg többen választják a felnőttképzés rugalmasabb, rövidebb oktatási rendszerét, mint a kötöttebb és hosszabb felnőttoktatását.

A módszerek megválasztásával elsősorban a területi különbségekre, a térszerkezeti sajátosságokra kívántam rámutatni, a vizsgálat középpontjába a megyei, majd a települési szintet helyezve. A képzések területi koncentrációját a megyeszékhelyek jelentőségén keresztül vizsgáltam a részvételi létszámadatok alapján. Vizsgálati eredményeim szerint a felnőttképzés térszerkezete inkább decentralizált, így vidéki térségekben is elérhetőbb, mint a felnőttoktatás. A felnőttoktatásban a beiratkozottak tanulók száma a vizsgált időszakban szinte stagnált, míg a felnőttképzésben résztvevőké a 2016. évi hullámvölgyet leszámítva gyors ütemben emelkedett.

Az elemzés során külön megvizsgáltam a kizárólag ingyenes oktatásban résztvevők létszámadatait és eloszlását, azonban a felnőttképzésben résztvevők száma ebben az esetben is erőteljesen meghaladta a felnőttoktatásban tanulók létszámát. A legtöbb felnőtt a munkája és családja miatt nem szívesen tölt éveket az iskolapadban, így inkább a felnőttképzést preferálják, hisz ugyanazon képzést, végzettséget sokkal rövidebb idő alatt meg tudják szerezni, mint a kötöttebb felnőttoktatásban.

A felnőttoktatásban a tanulók több szempontból is szabályozottabb keretek között vehetnek részt, elsősorban arra nyílik lehetőségük, hogy befejezzék az általános iskolát, érettségire készüljenek fel, vagy szakmai oktatásban vegyenek részt. Ezzel ellentétben a felnőttképzés kínálata sokkal szabadabb és sokrétűbb, ebben az oktatási formában a tanulók részt vehetnek idegen nyelvi képzésekben, informatikai képzésekben, szakmai képzésekben, kompetenciafejlesztő tréningeken és általános iskolai felzárkóztatásban is. A felnőttképzésben tehát mindent tanulhatnak a résztvevők, amit felnőttoktatásban, kivéve az érettségire felkészítő oktatást.

A felnőttképzés az ország északkeleti részében érint nagyobb tömegeket, amely köszönhető az államilag és az Európai Unió által támogatott képzéseknek. Ugyanakkor Győr-Moson-Sopron és Bács-Kiskun megyék is kiemelkedő mutatókkal rendelkeznek, ahol meghatározóbb a munkahelyi képzések jelenléte. A felnőttoktatásban résztvevők eloszlása alapján is ezeknek a térségeknek az elsődleges szerepét állapíthatjuk meg. Ezeken a területeken magas munkanélküliség is jellemző, ezért bizakodásra ad okot a tanulási hajlandóság, hisz egy újonnan megszerzett képesítés az aktuális munkaerőpiaci igényekhez közelebb álló ismeretekkel vértézi fel a potenciális munkavállalókat.

Általánosságban elmondható, hogy mindkét oktatási forma esetében magas a tanulók megyén belüli koncentrációja a megyeszékhelyeken, ami a felnőttoktatás szabályozásának köszönhetően érthető. A felnőttképzésben azonban több lehetőség nyílna a képzések nagyobb arányú kihelyezésére a rurális településekre, ami kisebb erőfeszítést igényelne, mint amekkora pozitív hatásai lehetnek azáltal, hogy a helyben lebonyolított képzések a szervezésben szerepet kapó vállalkozásokra és a résztvevőkre is ösztönzőleg hathatnak. Természetesen a szakmai képzések gyakorlati képzéseit is a helyi vállalkozók bevonásával kellene végrehajtani, hisz az általa képzett munkaerőt könnyebben alkalmazza, mint az idegen munkavállalókat.

A HotSpot analízisek és a Local Moran I autokorrelációs vizsgálatok során megállapítottam, hogy a felnőttoktatásban az Országos Képzési Jegyzékben szereplő szakmai képzéseken résztvevők tekintetében nagyobb arányban jelennek meg „forrópontok” a képzési helyszínek kötöttsége miatt, azaz sokkal inkább koncentráltabbak, mint a felnőttképzésben résztvevők.

Mindkét oktatási formának óriási jelentősége van a felzárkóztatásban. A felnőttoktatásban résztvevő tanulók többsége érettségire felkészítő képzésben vesz részt, amivel tovább növelik a továbbtanulási esélyeiket, hisz manapság már a legtöbb Országos Képzési Jegyzékben szereplő képzés érettségire épül, vagyis napjainkban az érettségi bemeneti kompetenciának minősül. Felnőttképzésben az álláskeresőknél szóló támogatott képzések és a munkáltatók által támogatott munkaerőpiaci képzések dominálnak.

A felnőttoktatásban a tanuló létszámok növelését a szabályozottságának csökkentésével, a magán iskolák támogatásával lehetne megoldani. Természetesen, ha egy tanuló választhat, hogy egy szakmai képzést teljesen ingyenesen felnőttképzésben hat hónap alatt vagy felnőttoktatásban két év alatt sajátítja el, minden

esetben a felnőttképzést fogja választani, hisz sokkal hamarabb ugyanahhoz a piacképes végzettséghez juthat.

A támogatói szféra nem csak a felnőttoktatást célozza meg, hanem számos esetben a felnőttképzést is, ennek következtében, ha ugyanazon képzéseket felnőttképzésben indítanak el magasabb tanulói létszámot eredményezhetne a képző intézmények számára, s ezáltal rövidebb idő alatt jutnának hozzá ugyanazokhoz a támogatási eszközökhöz.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A tanulmány „Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-3. kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.”

IRODALOMJEGYZÉK

- Alpek B. L.-Tésits R. (2014) A munkaerőpiaci szenzitivitás. *Területi Statisztika*, 54, 4, 333-359.
- Anselin, L. (1995) Local Indicators of Spatial Association. *LISA Geographical Analysis*, 27, 2, pp. 93-115.
- Balcsók I.-Koncz G. (2005) A Hajdú-Bihar megyei városok foglalkoztatási helyzetének alakulása a rendszerváltástól napjainkig. In: *A versenyképesség regionális, vállalati és intézményi dimenziói*. Fiatal Regionalisták IV. Országos Konferenciájának CD kiadványa. Győr.
- Cseszka É. (2017) A felnőttoktatás hatékonysága, különös tekintettel a hátrányos helyzetű rétegek képzésének nehézségeire és lehetőségeire. In: Katona Klára-Kőrösi István (szerk.): *A humán tőke szerepe a gazdaságban*. Pázmány Press, Budapest. 55-75.
- Csoma Gy. (2005) A magyar felnőttképzés új korszakváltásának értelmezéséhez. Gondolatok tizenegy témában kommentátorokkal. In: Csoma Gy. (szerk.): *Andragógiai szemelvények*. Nyitott könyv, Budapest. 264-282.
- Dusek T. (2004) *A területi elemzések alapjai*. MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, ELTE TTK Regionális Földrajzi Tanszék, Budapest.
- Egri Z. (2017) Magyarország városai közötti egészségügyenlőtlenségek. *Területi Statisztika*, 57, 5, 537-575. DOI: 10.15196/TS570504
- Enyedi Gy. (1996) *Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest.
- Farkas É. (2014) A felnőttképzés finanszírozása: hazai folyamatok, nemzetközi trendek. In: Henczi L. (szerk.): *A szak- és felnőttképzés-szervezés gyakorlata*. RAABE Tanácsadó és Kiadó Kft., Budapest. 1-37.

- Farkas É. (2016) *A felnőttképzés jogi szabályozása, minőségbiztosítása, finanszírozása Magyarországon*. Kézirat. Háttér tanulmány az Oktatási Hivatal megbízásából.
- Farkas É. (2017) A tanulási eredmény alapú képzésfejlesztés hatása a felnőttkori tanulás minőségére. *Opus et Educatio: Munka és Nevelés*, 4, 4, 431-448.
- Hajdú D. (2020) A munkanélküliség és felnőttképzés területi eloszlása az Észak-magyarországi régióban. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 17, 2, 62-69. DOI: 10.32976/stratfuz.2020.14
- Kálmán A. (2012) A lifelong learning aktualitásai. Lifelong learning az Európai Unió oktatáspolitikájában. In: Feketéné Szakos É. (szerk.): *Fókuszban a felnőttek tanulása*. Szent István Egyetem, Gödöllő. 95-108.
- Livingstone, D. W. (2010) Job requirements and workers' learning: formal gaps, informal closure, systemic limits. *Journal of Education and Work*, 23, 3, pp. 207-231. DOI: 10.1080/13639081003785732
- Nilsson, S. (2010) On the Meaning of Higher Education in Professional Practice: the case of physicians and engineers. *Journal of Education and Work*, 23, 3, pp. 255-274. DOI: 10.1080/13639080.2010.486397
- Nilsson, S.-Nyström, S. (2013) Adult learning, education, and the labour market in the employability regime. *European Journal for Research on the Education and Learning of Adults*, 4, 2, pp. 171-187. DOI 10.3384/rela.2000-7426.rela9007
- Ping, J. L.-Green, C. J.-Zartman, R. E.-Bronson, K. F. (2004) Exploring Spatial Dependence of Cotton Yield Using Global and Local Autocorrelation Statistics. *Field Crop Research*, 89, 2-3, pp. 219-236.
- Polónyi I. (2018) A felnőttképzés megtérülései. In: Fodorné Tóth K. (szerk.): *A felsőoktatási lifelong learning társadalmi és gazdasági haszna: kutatás - fejlesztés - innováció*. MELLearn Felsőoktatási Hálózat az életen át tartó tanulásért Egyesület, Debrecen. 99-113.
- Szendi D. (2019) Konvergencia és területi autokorreláció Németországban, a fajlagos GDP egyenlőtlenségei 30 évvel a Berlini fal leomlását követően. In: Veresné Somosi M.-Lipták K. (szerk.): *„Mérleg és Kihívások” XI. Nemzetközi Tudományos Konferencia*. ME-GTK, Miskolc. 340-350.
- Tóth G. (2014) *Térinformatika a gyakorlatban közgazdászoknak*. Miskolci Egyetem, Miskolc.
- Tóth G.-Nagy Z. (2013) Eltérő vagy azonos fejlődési pályák? A hazai nagyvárosok és térségek összehasonlító vizsgálata. *Területi Statisztika*, 53, 6, 593-612.
- Vámosi T. (2018) *Átmenet a szakképzési rendszerből a munka világába*. GlobeEdit, Berlin.
- Zakota Z. (2007) Felnőttképzés - felnőttoktatás. *PARTIUMI EGYETEMI SZEMLE*, 6, 1, 61-66.

INTERNETES FORRÁSOK:

- osap.mer.gov.hu - A Pest Megyei Kormányhivatal OSAP 1665 online statisztikai felülete
- oktatas.hu/kozneveles - Az Oktatási Hivatal köznevelési statisztikái

MÁSODKÖZLÉS

A politikai katalanizmus első sikerei Katalóniában, a Mancomunitat

The first successes of political Catalanism in Catalonia, the Mancomunitat

A tanulmány eredeti megjelenése az alábbi monográfia egyik fejezete: Győri Szabó Róbert (2021): Katalónia - a függetlenség álma. Osiris, Budapest.

Absztrakt

A tanulmány témája a manapság rendkívül erőteljes katalanizmus kevésbé ismert előtörténetének politikatörténeti bemutatása és elemzése. A 19. század utolsó harmadában kibontakozó katalán nacionalizmus első igazi sikere a Spanyolországba való teljes betagoztáság kétszáz éve után az 1914-ben felálló, és néhány évig működő félautonómia, a Mancomunitat időszaka volt. A Katalónia közigazgatási szétdaraboltságát megszüntető, a négy katalán provincia közös szerveként működő intézmény a modernizálást és a kulturális, nemzeti önazonosság erősítését tartotta fő feladatának, iskolákat létesített, fejlesztette az infrastruktúrát, de ez még távol állt a teljes autonómiától. Azonban ez a részleges, szerény belső önállóság sem ért meg hosszú időt, mert a 20-as évek spanyolosító, központosító diktatúrája megszüntette. A Mancomunitat működése azonban így is igazolta, hogy a katalánok képesek a hatékony önkormányzásra, ez a tanulmány fő következtetése is.

Kulcsszavak: Katalónia, autonómia, Mancomunitat, katalanizmus, Regionalista Liga

Abstract

The subject of this paper is a political-historical presentation and analysis of the little-known prehistory of Catalanism, which is now very powerful. The first real success of Catalan nationalism, which unfolded in the last third of the 19th century, after two hundred years of full incorporation into Spain, was the period of the semi-autonomy, the Mancomunitat, which was set up in 1914 and operated for a few years. The institution, which abolishes the administrative fragmentation of Catalonia and acts as a joint body of the four Catalan provinces, considered modernization and the strengthening of cultural and national identity to be its main tasks, establishing schools and developing infrastructure, but far from full autonomy. However, this partial, modest internal independence was not worth a long time either, because it was abolished by the centralizing Spanish dictatorship of the 1920s. However, the functioning of Mancomunitat has demonstrated that Catalans are capable of effective self-government, and this is the main conclusion of the paper.

Keywords: Catalonia, autonomy, Mancomunitat, catalanism, Regionalist League

JEL kód: H77

BEVEZETÉS

Katalónia sokak számára az elmúlt tíz évben függetlenségi törekvéseivel került a világ érdeklődésének homlokterébe. A kevésbé tájékozottak nem értették a Spanyolországtól való elszakadás hirtelen szándékát. A katalánok saját állam híján alapvetően kisebbségi helyzetben vannak, de nem tekinthetőek szimplán nemzetiségnek, a katalán nem pusztán egy kisebbségi nyelv: a Katalóniában élő katalánok nemzetet alkotnak, nyelvük nyolcszáz éve az írott kultúra nyelve. Katalóniát feszítő ellentmondás, hogy történelmileg és a modernitásban is az Ibériai-félsziget, majd Spanyolország gazdasági centruma, miközben évszázadok óta utóbinak a politikai perifériája. Az önállóság a katalánok régóta, hosszú évszázadok óta meglévő vágya. Bár a középkor óta nincs önálló katalán állam, a katalán történelem sajátossága az önállóság, a függetlenség valamilyen formája, amit sokszor fenyegetett külső veszély, sőt, sokszor el is vezett, és olyankor a közösségi identitásuk is veszélybe, nyomás alá került. A modernitásban több diktatórikus periódust is végig szenvedtek, mindegyik fellépett az önálló katalán nemzeti lét ellen, ám a katalán nemzeti közösség mindig képes volt megőrizni magát, jobbára erőszakmentesen, az erős szolidaritásból és önazonosságtudatból fakadó kitartással.

A 20. században Katalónia a Spanyolországon belüli viszonylagos önállóság valamilyen szintjét háromszor is visszaszerezte magának, az első alkalom a század elején adódott, erről az intermezzónak bizonyul, rövid időszakra a világ keveset tud, míg a '30-as köztársasági éve idején, illetve a Franco-diktatúra bukását követően kiépült, máig érvényben lévő autonómiáról már jóval több az ismeret. A következőkben a tanulmány a politikai katalanizmus kevésbé ismert, első sikerkorszakát eleveníti fel, kimutatva azt, hogy a katalán nemzeti mozgalom erőteljes hagyományokra támaszkodik, és hogy a katalánok először a Mancomunitat révén – majd később több alkalommal is – bebizonyították a gyakorlatban is, hogy képesek a hatékony önkormányzásra.

1. A KATALÁN POLITIKAI NACIONALIZMUS KIBONTAKOZÁSA

1.1. AZ ELSŐ KATALANISTA POLITIKAI PÁRTOK

Katalóniában a sajátos, önálló történelmi fejlődés korán létrehozott egy külön politikai entitást, továbbá sajátos politikai intézményeket, saját nyelvet, kultúrát, irodalmat eredményezett, az érett középkorban Európa egyik legfejlettebb állama és társadalma volt a katalán. A függetlenség, majd később a belső önállóság elvesztése, Spanyolországba való betagozás és kasztíliaizálás ellenére a 19. század, az európai iparosodás és nacionalizmus korszaka Katalóniában is gazdasági modernizációt és kulturális, nyelvi, nemzeti újjászületést indukált,

olyannyira, hogy a század végén Katalónia Spanyolország legdinamikusabban fejlődő része, gazdasági és kulturális centruma lett. A 19. század végére kialakult a modern katalán nemzet, ráadásul a katalánok modern nemzetté válása nem torpant meg a kulturális nacionalizmusnál, hanem a nemzeti szuverenitás vált a fő jelszóvá, vagyis politikai öntudatra ébredésbe, erőteljes politikai nacionalizmusba torkollt, mégpedig széles, osztársadalmi tömegtámogatással.

A 20. század első negyede a jobboldali, polgári katalán nacionalizmus fénykorának tekinthető, és ez a katalanizmus a katalán önrendelkezés szempontjából bizonyos részsikereket is el tudott érni. Ez a néhány évtized ugyanakkor országszerte és Katalóniában egyaránt a politikai, társadalmi radikalizálódás időszaka, lázadásokkal, terrorista merényletekkel, sztrájkokkal, ami végül diktatúrába torkollott.

Az új évszázad szinte azonnal hatalmas áttörést hozott a katalán nemzeti mozgalomban, hiszen 1901-ben a katalanizmus önálló politikai erővé vált, saját politikai párttal az országos politikában is képviselést nyert. Ekkor alakult meg a korszak két legfőbb katalanista figurája, Francesc Cambó és Prat de la Riba vezetésével az első katalán nemzeti párt, a katalanista mérsékelt, konzervatív, monarchista Regionalista Liga (*Lliga Regionalista de Catalunya*), amely összkatalán nemzeti gyűjtőpárttá próbált válni, és a nemzeti tematikát még óvatosan képviselte (ezért a visszafogott névválasztás is). A „Nagy Katalónia egy nagy Spanyolországban” jelszavát hirdető Liga 1923-ig a legfőbb katalán politikai erő maradt, míg a korábbi évek meghatározó mozgalma, a Katalanista Unió kulturális szervezetként működött inkább tovább, a katalanizmus politikai képviselésében elveszítette a szerepét (Sobrequés, 2007; Harris, 2014; Juan, 2010; Balcells, 1996; 2004; Conversi, 1997).

A Ligába tömörülő katalanisták hittek abban, hogy a spanyol nemzeti identitás összebékíthető a katalanizmussal. Ezt Francesc Cambó a következőképpen fogalmazta meg: „Amit mi határozottan akarunk, az az, hogy a spanyolok ne ellenségüként tekintsenek a katalánokra, hogy őket is igazi spanyoloknak tekintsék, hogy egyszer és mindenkorra értsék meg és fogadják el, hogy mi úgy akarunk spanyolok lenni, hogy katalánok maradjunk. [...] hozzá kell szoktatni az embereket ahhoz, hogy a katalanizmust nem mint valami spanyolelленességet értelmezzék, hanem mint a legspanyolabb jelenséget.” (Anderle, 1985, 206)

A gazdasági modernizációt pártoló Regionalista Liga sikerében komoly szerepet játszott, hogy élvezte a katalán ipari, gazdasági elit jelentős részének a támogatását, hiszen az utolsó gyarmatai elvesztését sirató, magába forduló Európától elszigetelődő Spanyolország az ő érdekeiket is sértette, ők úgy látták, hogy Katalónia a központi járom alatt nem tud kibontakozni, ezért nagyobb önállóságot kell neki kivívni (Dowling, 2013).

A 20. századelejeén a katalán nemzeti mozgalom új korszaka kezdődött azzal, hogy politikai képviselők jutottak a spanyol parlamentben. A Regionalista Liga 1901-ben bejutott ugyanis a madridi Cortesbe – a spanyol történelemben elsőként a nemzetiségi-kisnemzeti pártok közül. A Liga katalán képviselői igyekeztek

megjeleníteni az országos politikában is a katalán érdekeket, és az autonómiát igényelték, amit fokozatosan, békés úton kívántak elérni. Ettől kezdve a katalánok már nem elsősorban az országos spanyol pártokon keresztül, hanem saját pártjaikkal vettek részt az ország politikai életében. Ez fontos lépés volt a katalán nacionalizmus megerősödésében, ami már túlmutatott a hagyományos regionalizmuson. A katalánok a központi parlamentben kérték számon az adózásban, az államigazgatásban, és a kultúrpolitikában tapasztalt madridi részrehajlásokat, az egyenlőtlen teherviselést, mely sokkal inkább a nem spanyolajkú perifériákat sújtotta, mint a központi területeket (Anderle, 1985; Fontana, 2014; Termes, 2000).

Amikor 1904-ben XIII. Alfonz királyként először látogatott el Barcelonába, Francesc Cambó az uralkodótól önkormányzatiságot, autonómiát kért. A regionalisták egy része bojkottálta az uralkodói látogatást, majd kiváltak a Ligából és 1906-ban új pártot alapítottak: a republikánus, radikális demokrata profilú Republikánus Nacionalista Központ (*Centre Nacionalista Republicà, CNR*) balközép pozíciót foglalt el (Balcells, 1996; Termes, 2000). A probléma forrása a katalán autonómiacélok elérésének a mikéntjében rejlett, a Liga óvatosabb, mérsékelt politikával, meggyőzéssel, a decentralizálás különböző fázisain át, hosszabb távon vélte reálisan elérhetőnek az önkormányzatot; míg a baloldali, polgári radikális tábor viszont rövid távon, fokozatok nélkül akarta kivívni az autonómiát. Az első baloldali katalán nemzeti pártot több hasonló szervezet létrejötte követte, ezek a kis pártok minimális jelentőségre tettek szert, és az sem segített rajtuk, hogy néhány évvel később egyesültek (*Unió Federal Nacionalista Republicana, UFNR* néven), ám átmeneti sikerek után az egység rövidesen újra felbomlott. Sajátos kísérlet volt később az 1917-ben alapított *Partit Republicà Català*, amely a republikánus föderalizmust úgy próbálta vegyíteni a katalanizmussal, hogy a munkásság érdekeit is becsatornázza. Azonban nem járt sikerrel, befolyása szintén minimális maradt (McRoberts, 2001; Balcells, 1996).

1906-ban jelent meg Prat de la Riba fő munkája, a *La Nacionalitat Catalana*, ami a katalán nacionalizmus klasszikus alapművének számít. Ebben világosan különbséget tett állam és nemzet között, külön nemzetként írt a katalánokról, akikre a nemzeteket alkotó minden szóba jöhető tényező jellemző, akiknek nemzetként joguk van a saját önálló államiságra, és akiknek a haza Katalóniát jelenti és nem Spanyolországot. Ugyanakkor a spanyol államra tekintettel ez nem szuverén, új államként valósulhat meg, hanem más nemzetekkel föderatív szövetségben, egy spanyol föderális, szövetségi államon belül. Katalónia küldetése, hogy az Ibériai Föderáció létrehozásának fő katalizátora legyen. Mivel a nyelvet tartotta a nemzetet formáló tényezők közül a legfontosabbnak, a spanyolországi föderáció nyelvi alapú megszervezését javasolta, amely négy tagállamból állt volna az elképzelései szerint Kasztíliaból (beleértve Asztúriától Andalúziáig az összes spanyolajkú területet), Galíciából, Baszkföldből (Navarrával együtt) és Katalóniából (Valenciával és a Baleár-szigetekkel) (Llobera, 2004; Conversi, 1997; McRoberts, 2001; Balcells, 1996; Anderle, 1985). A teljes függetlenségről a következő volt a véleménye. „Mi katalánok nem vagyunk szeparatisták, és nem is leszünk mindaddig, amíg Katalónia jól érzi magát Spanyol-

ország részeként, míg a kormány és az államigazgatás jól és becsületes elvek szerint működik. Mindaddig, amíg akadályok nélkül fejlődhetünk, féltékenység és bizalmatlanság, felügyelet és megaláztatások nélkül.” (Vidal, 2013, 8)

1906-ban a Regionalista Liga főszereplésével megalakult a Katalán Szolidaritás (Solidaritat Catalana) választási koalíció, amely szinte az összes katalanista politikai erőt, társadalmi mozgalmat átfogta, és a spanyol föderatív államon belüli önálló katalán tagállam megteremtésének igényével lépett fel. A katalanista összefogást, ezt a kvázi egységfrontot egy barcelonai incidens nyomán született egyértelműen katalánellenes kormányzati lépés váltotta ki. 1905 őszén a spanyol hadsereget kifigurázó karikatúra jelent meg a Ligához kötődő egyik barcelonai lapban (az antimilitarizmus a katalanista mozgalom egyik stabil jellemzője volt), amire válaszul „Halál Katalóniára” jelszóval katonatisztek feldúlták, szétverték az újság szerkesztőségét és nyomdáját. Barcelona katonai kormányzója vezette őket, aki erős kézzel akarta megbüntetni a katalánpártiakat. A történekeért elmaradt a jogi felelősségre vonásuk, sőt, helyette Madridban törvényt hoztak, amely az ország egységét, jelképeit, a hadsereg tekintélyét nem tisztelő, azt veszélyeztető bármiféle tevékenységet bűncselekménynek minősítette (McRoberts, 2001; Sobrequés, 2007; Harris, 2014; Juan, 2010; Anderle, 1985; Termes, 2000; Conversi, 1997).

A Katalán Szolidaritás az év végén százezres tömeggyűlést tartott, soha még ennyi embert nem mozgatót meg a katalanizmus ügye, ebből is világosan kiderült, hogy a katalán nacionalizmus tömegmozgalommá nőtte ki magát. Ide csatlakozott a következő évtizedek katalanista kulcsfigurája, Francesc Macià is, aki mérnökként dolgozott a hadseregben, de politikai katalanizmusa elidegenítette a spanyol uniformistól, majd politikai szerepvállalása miatt ott is kellett hagynia a hivatásos katonatiszti pályát (Balcells, 1996).

A Szolidaritás másik kulcsszereplője a republikánus párt volt, amelynek csatlakozása azonban nem volt problémamentes. A katalán főváros legnépszerűbb pártja választút elé érkezett, vagy szakít a Madrid-központú országos párttal, amelynek Katalónián kívül csekély támogatottsága volt, és csatlakozva a csak Katalóniában tevékeny Szolidaritáshoz egyértelműen katalanistává válik, vagy nem lesz köze a katalanizmushoz. A párt katalán vezetői és tagjai a két opció között ingadoztak.

A Szolidaritás az 1907-es helyhatósági választásokon aratta első sikereit, Barcelonában elnyerték a mandátumok többségét, a Regionalista Liga vezetője, Prat de la Riba lett Barcelona önkormányzatának (*Diputació de Barcelona*) a vezetője. Az új városvezetés a katalán nyelvi akadémia továbbfejlesztéseként megalapította a Katalán Tanulmányok Intézetét (*Institut d'Estudis Catalans*), az új tudományos intézmény hivatott befejezni a katalán nyelv írott, standardizált változatának munkáját (Termes, 2000; *Historia de la Generalitat*).

1907-ben országos választásokat is tartottak, és ezen a Szolidaritás még nagyobb arányú győzelmet aratott egész Katalóniában, a több mint 60%-os részvétel mellett a szavazatok 67%-át szerezte meg. A Madrid-központú országos politikai pártok Katalónia történelmében először vereséget szenvedtek, margi-

nalizálódtak. A Szolidaritás Katalónia 44 képviselői helyéből 41 képviselőt küldhetett a madridi parlamentbe, a fele republikánus volt. Saját értékelésük szerint ezzel jelentős lépést tettek a spanyol politika „europaizálása” felé. Ez volt a katalanizmus és a republikanizmus legnagyobb választási győzelme a monarchia idején. Az ország más részein a köztársaságiak korántsem szerepeltek ilyen jól, ezért a monarchikus berendezkedést különösebb veszély nem fenyegette. Mindenestre ez a választás a katalanizmus történetének egyik fényes mozzanata, mérföldköve volt, megmutatta a katalán nemzeti mozgalom tömegtámogatottságát, illetve az összefogásban rejlő potenciált. A következő években a katalán nacionalisták masszív parlamenti jelenléttel komoly nyomást tudtak gyakorolni a madridi kormányzatra (Balcells, 1996; 2004; Anderle, 1985; Termes 2000).

A látványosan megerősödő katalanizmust az utolsó gyarmatok elvesztése után a félszigetre visszaszoruló spanyol nacionalizmus komoly fenyegetésnek élte meg, annak dacára, hogy Katalónia nem kívánt elszakadni a spanyol államtól. A spanyol politikai, katonai elit azt érezte, hogy miután odalett a külső birodalmi gyűrű, a katalánok veszélybe sodorják a hispán magállam integritását is, belső önállóságuk igényét elfogadhatatlannak, a spanyol nemzetre sértőnek, némelyek egyenesen hazaárulásnak találták.

A katalanisták történelmi jelentőségű sikerét azonban hamar mélyrepülés követte, mert a következő évi barcelonai helyi választáson a Szolidaritás rosszul szerepelt, és ez a republikánusok körében vízválasztónak bizonyult, egy részük otthagya a választási szövetséget. A republikánusoknak a Szolidaritástól elhatárolódó szárnyát az andalúziai származású újságíró, Alejandro Lerroux vezette, aki nyitott a spanyol nacionalizmus, a központosított, egységes spanyol állam irányába, amely egyúttal az antikatalanizmus felé történő elmozdulást is jelentette. Ezzel sok olyan támogatóra tett szert, akiknek korábban sosem jutott volna eszükbe a köztársaságiakra szavazni, és a katalán nacionalisták elleni fellépése jutalmaként Madridtól is pénzügyi segítséget kapott. Ekkor formálódott ki a *lerrouxizmus*, az antikatalanista, antiklerikális, munkáspopulista, demagóg baloldaliság (Balcells, 1996; 2004; Cortázar–Vesga. 2005).

A Lerroux-féle radikálisok forradalmi retorikája és populizmusa gyors, de átmenetinek bizonyuló népszerűséget eredményezett, a katalóniai munkások körében rövid ideig sok támogatóra tettek szert. Ennek köszönhetően 1909 tavaszán megnyerték a helyhatósági választásokat. A Lerroux-jelenség sok katalanistát eljuttatott ahhoz a felismeréshez, hogy kizárólag polgári karakterrel veszélyben a gyűjtőmozgalmi jelleg és az egyre iparosodottabb Katalóniában a munkások integrálására is szükség volna. A katalanizmus alapvetően kezdettől a polgárok mozgalma volt, és ezekben az években is dominánsan az maradt, míg a munkások zöme kimaradt belőle, rájuk a különböző radikális szerveződések csaptak le.

A katalanista pártok hasztalanul igyekeztek nemzeti gyűjtőpártként megjelenni, hogy minél több társadalmi csoportot, érdeket felsorakoztassanak maguk, illetve önkormányzatiságot igénylő törekvéseik mögé. Emiatt centrumpozíciót foglaltak el, legfeljebb némi mérsékelt bal, vagy jobboldalisággal, ám egyre nehe-

zebb volt a politikailag polarizálódó társadalomban ezzel a stratégiával lefedni a politikai spektrumot, sőt, ekkorra ez lehetetlenné is vált.

A republikánusok megosztottsága következtében a Szolidaritás vezető ereje a Regionalista Liga lett. Az a Liga, amely nagy részben Lerroux baloldali katalánellenessége miatt a mérsékelt katalanizmus fő irányát képviselve még inkább elmozdult jobb oldalra, konzervatív irányba. Így a Szolidaritás is konzervatív profilt kapott, a Lerroux-féle baloldaliságtól tartók közül sokan olyanok is kezdték támogatni a szövetséget, akik egyébként nem voltak katalanisták. A katalanizmus jobb és nem túl erős bal oldala kezdett eltávolodni egymástól. A század első néhány éve után a katalán politikai mező tartósan négyosztatúvá vált: egyfelől jelen volt a bal és a jobboldali megosztottság, másfelől a katalán nemzeti és a spanyol nacionalista oldal szembenállása (McRoberts, 2001; Balcells 1996).

1.2. A TRAGIKUS HÉT

Az erőteljesen iparosodott Katalóniában a katalán-spanyol ellentét mellett a bal- és jobboldal közötti konfliktus egyre erőteljesebbé vált, megerősödött a munkásmozgalom, fokozódtak az osztályellentétek. Ennek az első komoly, tömegmértetű megnyilvánulása az 1902-ben az anarchisták által vezényelt általános sztrájk volt Barcelonában, amelyet erőszakos zavargások kísértek, az eredménye több halott és több száz letartóztatott lett. A következő húsz évben az ország legiparosodottabb városaként, ahol a legnagyobb volt a munkásság, illetve a szervezett munkásság száma, Barcelona szenvedett a legtöbbet az ilyen jellegű konfliktusoktól, az összes spanyolországi sztrájk negyede itt zajlott le (Dowling, 2013).

A katalóniai munkásmegmozdulások a későbbiekben is olykor csúnyán elfajultak. Ezek közül kiemelkedtek az 1909 nyarán történtek, amikor a feszültségek sosem látott mértékben eszkalálódtak. A marokkói háborús vereség volt a kiváltó ok, ami után a spanyolországi jobboldal készült a visszavágásra és a harcra, a csorba kiköszörülésére buzdított, míg a háborúellenes baloldal tiltakozott. A kormányzat sorozást, a tartalékosok mozgósítását rendelte el, az ezzel szemben kialakuló katalóniai tiltakozás (politikai hovatartozás nélkül Katalóniában szinte mindenki háborúellenes volt) indította el az események tragikus láncolatát.

Az antimilitarista megmozdulások a munkások általános sztrájkjával kezdődtek Barcelonában, majd hamarosan elszabadultak az indulatok, napokig tartó zavargásokba, barikádokkal, utcai harcokkal tarkított erőszakos tombolásba torkoltak. Anarchista akciók, merényletek, gyilkosságok sora tette súlyossá a helyzetet, számos köztisztületben álló személyt öltek meg. Az eseményeknek durva egyházellenes mozzanatai voltak, mert a századfordulótól ezen a téren is polarizálódott a katalán társadalom, miközben vidéken erős maradt a katolikus egyház, a nagyobb városokban terjedő szekularizáció nyomán egyre erősebb lett a baloldalon az antiklerikalizmus. A kontrollt veszítő tömeg felgyújtott, lerombolt 70 egyházi épületet (templomot, egyházi iskolát, kolostort).

A spanyol állam vezetői ostromállapotot hirdettek Katalóniában és fegyveresen verték le a munkásokat. A jobboldali katalanisták ebben a helyzetben az utcai erőszakot erőteljes rendőri-katonai fellépéssel megfékező, rendteremtő madridi kormányzatot támogatták. A katalán történelmi emlékezetbe „Tragikus Hét” (*Setmana Tràgica*) néven vonult be az incidens. A véres atrocitások mintegy 100 halottal jártak, a zavargások lezárulása után a kétezer letartóztatott közül a katonai bíróság öt anarchista hangadót halálra ítélt, a kivégzések Európa-szerte tiltakozásokat váltottak ki (Termes, 2000; McRoberts, 2001; Vilar, 1984; Fradera, 2009; Conversi, 1997; Balcells, 1996; Segura, 2013).

A *Setmana Tràgica* elsősorban az anarchoszindikalizmus akciója volt, amire azután rátelepedtek az erőszakos akciókat alkalmazó egyéb radikális anarchista csoportok. Katalóniában ugyanis a 20. század elején az előbbi irányzat vált a munkásmozgalom legerősebb szárnyává, egészen Franco diktatúrájáig. A „klaszszikus”, „tisztá” anarchizmus az országon belül szintén Katalóniában dominált, bár támogatói köre egyre szűkülte. Merényleteikkel azonban így is kellő hatást gyakoroltak. S nem csak Katalóniában voltak aktívak, 1906-ban megpróbálták meggyilkolni az uralkodót, XIII. Alfonzot is, de nem jártak sikerrel, viszont a későbbiekben két spanyol miniszterelnököt sikerült meggyilkolniuk (Cortázar-Vesga, 2005).

Az anarchizmus szervezettebb és békésebb változata, az anarchoszindikalizmus egyre népszerűbb lett. A fő eszközként az általános forradalmi sztrájkjal operáló irányzat az országban először Katalóniában jelent meg, és főként itt lett erős. A különböző kisebb csoportokat összefogó szervezetük 1907-ben Munkásszolidaritás néven jött létre (*Solidaridad Obrera*, a Katalán Szolidaritás nevének a mintájára), amely a munkások összefogását hirdette, és a katalán nemzeti erővel nem állt semmiféle kapcsolatban. Az anarchoszindikalisták országos szerve, a Nemzeti Munkászövetség (*Confederación Nacional del Trabajo*, CNT) 1910-ben alakult meg és rövidesen Spanyolország legnagyobb szakszervezetévé nőtte ki magát, a '10-es évek végén több mint 600 ezer tagot számlált. A szervezet súlypontja továbbra is Katalóniában volt, tagjainak zöme innen verbuválódott. A katalán súlypontú spanyol anarchizmus lett a világtörténelem legerősebb anarchista mozgalma. A munkásmozgalom másik meghatározó spanyolországi irányzata, a spanyol szocialista párt, a PSOE nemzeti ügyekben összspanyol felfogást képviselt, a kisnemzeti mozgalmakat idejémtúltnak tekintették, részben ezért, részben más okok miatt szervezettségük és népszerűségük Katalóniában meg sem közelítette az anarchistákét (Sobrequés, 2007; Anderle, 1985; Balcells, 1996; Dowling, 2013).

A Tragikus Hét egész Katalóniát, sőt, egész Spanyolországot megrázta. Ez a néhány napos eseménysorozat kíméletlenül rávilágított két rendkívül mély társadalmi, politikai törésvonalra, amely megosztotta a katalóniai és a spanyolországi népeiséget. Az egyik a katalán kérdés, a katalán-spanyol ellentét, a másik pedig a munkáskérdés, azon belül munkásmozgalmi eszmék szélsőséges, radikális változatainak az elterjedése. XIII. Alfonz idején az ország legproblémásabb tartománya lett Katalónia, a munkások anarchista mozgalma és a polgárok, értelmiségiek katalanizmusa állandó feszültséget okozott.

A Tragikus Hétnek komoly következményei lettek a katalóniai politikai életben. A Solidaritat nem tudott egyben maradni, a Regionalista Liga, a republikánusok és a kisebb katalanista pártok útja szétvált, szervezett együttműködésük megszűnt. A katalánok ilyen széles politikai összefogására egészen az 1970-es évekig nem került újra sor. Az önkormányzás, az autonómia igénye azonban nem csökkent. Az 1910-es parlamenti választásokat a republikánusok nyerték Katalóniában, de messze nem szerepeltek ilyen jól az országban másutt, így ellenzékben maradtak. A Regionalista Liga tartósan a katalanizmus domináns, vezető ereje maradt, míg a polgári katalanista baloldal támogatottsága csekély szintet ért el.

Lerroux radikális pártja a Tragikus Héten elveszítette népszerűségét, a számára különösen kényes helyzetben passzív maradt, forradalmi munkáspopulizmusa így hiteltelenné vált, a munkások zöme inkább az anarchoszindikalizmus, kis része a katalanista baloldal támogatója lett. A következő választáson csúnyán lezerepelt, és hiába próbált új pártot alakítva (Radikális Köztársaságpárt, *Partido Republicano Radical*) megújulni, a hanyatlást nem tudta megállítani. A következő években nem túl jelentős ellenzéki erőként színesítette a politikai palettát. Ez a baloldali, sajátosan republikánus, populista, markánsan katalánellenes politikai erő a továbbiakban alapvetően a Katalóniába az ország többi részéből áttelepült spanyol nemzetiségűekre támaszkodott, de baloldalisága hozott némi támogatást a katalán ipari munkások köréből is. A „lerrouxizmus” kifejezését Katalóniában azóta is előszeretettel használják a katalánellenes demagógiára (Balcells, 1996).

2. A FÉLAUTONÓMIA ÉVTIZEDE A MONARCHIA VÁLSÁGÁNAK IDEJÉN: A MANCOMUNITAT

2.1. A MANCOMUNITAT TEVÉKENYSÉGE

A Tragikus Hétnek lett egy mindenképpen pozitív következménye is, a madridi kormányzatot arra készítette, hogy érdemben foglalkozzon a katalán kérdéssel. Ebbe az irányba hatott a központi parlamentben helyet foglaló népes katalanista politikai képviselőlet kitartó nyomásgyakorlása is, akiket még aktívabb munkára ösztönzött az ír Home Rule mozgalom hatása is. A két tényező eredményeként az 1910-es évek elején nagy vitában elfogadták a decentralizációs törvényt, amely lehetővé tette a provinciák társulását. A provinciák összefogását lehetővé tevő törvény az ország minden régiójára vonatkozott, de egyedül Katalónia közigazgatási egységei éltek a lehetőséggel. A spanyol állam azért is juttathatta némi adminisztratív önállósághoz Katalóniát, mert így részben ki lehetett elégíteni a katalán nemzeti aspirációkat, miközben azt remélték, hogy a korlátozott önkormányzatiság segítségével Katalónia leveszi a terhet a központi kormányzatról és kezelni tudja majd a helyi társadalmi feszültségeket.

A négy katalán provincia (Barcelona, Tarragona, Lleida, Girona) azonnal kihasználta a lehetőséget és a Regionalista Liga vezetésével 1914 áprilisában *Mancomunitat*

de Catalunya néven megalapították közös irányító szervüket. Élére a párt elnöke, Prat de La Riba került, 1917. augusztusi halála után utóda (a civilben építész) Josep Puig i Cadafalch szintén a Ligából került ki (Historia de la Generalitat; Balcells, 1996). Utóbbi példája sokadszorra mutatta meg, hogy a művészek körében a hazafiság gyakran politikai cselekvésre is sarkallt, a szellemi-kulturális elit számos tagja volt politikailag is aktív, vett részt katalán politikai mozgalmakban, pártokban.

A Mancomunitat a négy provincia tanácsainak föderációja volt, pusztán adminisztratív hatásköröket birtokolt és politikai hatalommal nem bírt, legfeljebb félautonómiának lehet minősíteni (Domonkos, 2012; Puigjaner, 1995; Sípós, 1993). Mégis óriási politikai jelentőségre tett szert, hiszen 1714 után, a katalán belső önállóság eltiprását követően pontosan 200 évvel Katalónia egységét és identitását jelképezte, jelenítette meg, mégpedig a spanyol állam által is elismerten. Létrejötté történelmi fontosságú. (A Mancomunitatról ehhez képest érdekes módon sem Cortázar-Vesga, sem Vilar nem tesz említést.) Prat de La Riba is erről beszélt a beiktatási beszédében: „A Mancomunitat lezár egy korszakot, ami kétszáz éve Barcelona elestével és a Nueva Planta dekrétummal kezdődött és holnaptól elindít egy újat.” (Harris, 2014, 194) A négy provincia képviselőit tömörítő 96 fős közgyűlésnek, és a provinciánként két-két taggal működő, nyolcfős tanácsának (valamiféle kormányának) a hivatalos nyelve a katalán lett, és ezzel a nyelv megtette az első lépést a hivatalos státus elnyerése felé. A Mancomunitat szervei természetesen Barcelonában működtek, hiszen a főváros valójában Katalónia és a katalanizmus központja, szíve volt (a katalánok kifejezésével feje és otthona, *cap i casal*).

A Mancomunitatnak nem sok hatásköre volt, de jelentőségét fokozta katalanista vezetőinek elhivatottsága. Egyfelől a kultúra, az oktatás, a kommunikáció és az egészségügy területén volt aktív. Szakiskolai rendszert hozott létre, tudományos, kulturális és egyéb intézményeket alapított (pl. Katalán Meteorológiai Szolgálat, Földrajzi Intézet, Katalán Nemzeti Könyvtár – *Biblioteca Nacional de Catalunya* - és közkönyvtárak hálózata). A testület támogatta a katalán műemlékek, történelmi és kulturális örökség védelmét, illetve az akkoriban kibontakozó, modernizmushoz hasonlóan katalanista és egyben európeér *noucentisme* művészeti, kulturális irányzatát. (A „20. századizmus” 1906-1923 között volt aktív.) Szűkös eszköztárával ösztönözte az írott katalán nyelv használatának elterjedését, katalán nyelvű kulturális, tudományos művek és újságok, napilapok kiadását (Termes, 2000; McRoberts, 2001; Conversi, 1997). Ezen a téren bőven akadt pótolnivaló, az írott sajtó példáján érzékeltetve: Barcelonában tizennégy spanyol nyelvű lap jelent meg ekkoriban, szemben a két katalán nyelvűvel, utóbbiak mindössze az összes eladott példányszám 5%-át adták. A Mancomunitat együttműködött a katalanista egyházi vezetőkkel, támogatta azt a törekvésüket, hogy az egyház teljesen térjen át a katalán nyelvűsége, illetve 1919-ben anyagilag is segítette a *Fundació Bíblica Catalana* (Katalán Biblia Alapítvány) létrehozását (Balcells, 1996; 2004; Dowling, 2013; Juan, 2010; Hargreaves, 2000; Harsányi, 2006).

A Mancomunitat tevékenységétől felbuzdulva egyre több katalán értelmiségi vett részt a katalán nyelv és kultúra felvirágoztatásában. Kiemelkedő közülük a nyelvész,

Pompeu Fabra i Poch munkássága, akinek a vezetésével a Katalán Tanulmányok Intézetében bő tíz év alatt fejeződött be a katalán nyelv modernizálása és standardizálása. Pompeu Fabra 1918-ban tette közzé a katalán nyelvtant összegző, rendszerező munkáját. Érdekesség, hogy a nemzetközi tudományos közvélemény csak ezt követően, egészen pontosan a '20-as évek második felében ismerte el a katalánt önálló nyelvként, addig a dél-franciaországi provanszál (okszitán) nyelvjárásának tartották (McRoberts, 2001; Fradera, 2009; Berta, 2018).

A Mancomunitat másfelől a modernizációt próbálta ösztönözni, elősegítette a további iparosodást, fejlesztette az infrastruktúrát, a közlekedést, a közutakat, a telefonhálózatot, a vidék villamosítását, szorgalmazta a nyitást Európa felé. Ez a törekvés is teljesen indokoltnak tekinthető, hiszen miközben Katalónia volt az ország ipari központja, az állam infrastrukturális beruházásaiból továbbra is nagyon kevés jutott ide. A Mancomunitat a provinciák szűkös forrásaiból próbálta a hiányosságokat pótolni. Anyagi mozgástere azonban rendkívül szűkös volt, Barcelona városi tanácsának a költségvetése kétszer akkora volt, mint az egész Katalóniában illetékes testületnek. Ebben az időszakban Katalónia gazdaságilag prosperáló időszakot ért meg, részben annak köszönhetően, hogy Spanyolország semlegesként kimaradt az első világháborúból, ami 1917-ig az egész ország gazdaságát megóvta a súlyosabb kataklizmáktól. (Nem minden katalán hagyta ki a világháborút, sok száz katalán önkéntes harcolt a francia hadseregben, részben azért, hogy a nemzetközi közösség előtt megjelentsék a katalán identitást.) (Creus, 2013; Strubell, 2011; Sobrequés, 2007; Castro, 2013; Conversi, 1997; Balcells, 1996; Fontana, 2014; Segura, 2013).

Összességében a Mancomunitat lökést és optimizmust adott Katalóniának, miközben Spanyolország még mindig a birodalmi álmait siratta, magába zárkózott, hanyatlása sok tekintetben felgyorsult. A katalán nyelv és kultúra újabb virágzó korszakát élte meg.

2.2. ORSZÁGOS SZINTŰ KATALÁN POLITIKAI KEZDEMÉNYEZÉSEK

A Regionalista Liga ezzel párhuzamosan az országos politikáról sem feledkezett el, illetve tovább törekedett Madridban a katalán érdekérvényesítésre. A korlátozott katalóniai önkormányzás eredményeire alapozva 1916-ban megpróbált intenzívebben bekapcsolódni az országos politikai ügyekbe, ennek indításként manifesztumot adott közre „Katalóniáért és a Spanyolország nagyságáért” címen (*Per Catalunya i l'Espanya Gran*), amelyben a rosszul működő spanyol állam reformjáért és modernizációjáért szállt síkra. Egy év múlva ennek érdekében parlamenti képviselők részvételével egy alternatív testületet hozott létre, az *Assemblea de Parlamentaris* (Képviselők Gyűlése) meg akarta újítani a korrump spanyol politikai intézményrendszert. A Liga továbbá terjeszkedésbe kezdett a szomszédos, katalán nyelvű tartományokban, helyi pártszervezeteket hozott létre Valenciában és Mallorcán. Ez utóbbi kísérlet nem ért el számottevő eredményt. Az ország politikai

irányításába viszont sikerült bekapcsolódni. A kormányon lévő spanyol konzervatívokkal ápolta jó kapcsolatának köszönhetően 1918-ban a spanyol kormány közmunkaügyi minisztere egyik vezető politikusuk, Francesc Cambó lett, aki be akarta hozni a katalán infrastrukturális lemaradásokat, az infrastruktúra-fejlesztés irányítását decentralizálni próbálta, leosztva azt a provinciáknak, katalán esetben a Mancomunitatnak, ám a kormány tagjai leszavazták. A kormányba bekerülése azért is nagy szó, mert a 20. század első harminc évében Spanyolország 182 miniszteréből csupán 13 volt katalán (Balcells, 1996; 2004; Dowling, 2013; Llobera, 2004; Termes, 2000).

A világháború után a katalán nacionalisták a wilsoni 14 ponttól, pontosabban a nemzetek önrendelkezésének elvére alapozó békerendezési tervtől fellelkesülve abban reménykedtek, hogy a győztes antant hatalmak a nemzetiségek helyzetét egész Európában megnyugtatóan javítani fogják. A katalanista csoportok saját törekvéseik legitimálását látták a wilsoni politikában, hitték, hogy ezúttal Katalónia valódi önállósághoz juthat. A lelkesedés az egész katalán társadalmat áthatotta. Ebből az indíttatásból a Mancomunitat elfogadott egy dokumentumot (*Missatge i bases de l'autonomia*) a vágyott belső önrendelkezés, a teljes autonómia alapelemeiről, ami után a katalán képviselők 1918 végén Katalónia autonómiájáról szóló, 34 cikkből álló statútum-tervezetet nyújtottak be a spanyol parlamentnek. Ezt azonban a többségi nemzet honatyái – egyetértésben a kormánnyal – határozottan visszautasították. Mint ahogy azt a javaslatot is, hogy az autonómia létrehozásáról katalóniai népszavazás döntsön. A parlamenti vitában a spanyol politikusok a katalán álláspontot képviselő Cambónak a szemére vetették, hogy egyszerre akar Katalónia Simon Bolívarja és Spanyolország Bismarckja lenni, ami lehetetlen, választania kell a két szerep közül. A spanyol politikai elit elutasító reakciója rímelt a spanyolországi közhangulatra, szerte az országban felháborodással fogadták a katalán autonómiaigényt (Historia de la Generalitat; McRoberts, 2001; Anderle, 1985; Balcells, 1996).

Cambó és számos katalán politikus társa csalódottan konstataálta, hogy a spanyol központi állami szerveken keresztül, akár országos nagypolitikai pozícióba kerülve sem lehet érdemben javítani a katalánok helyzetén. A kudarc radikalizálta a katalanisták egy részét, azt szűrték le a történetekből, hogy a központosított spanyol államon belül képtelenség elérni Katalónia kiterjedt önkormányzását, és a katalán érdekeket csak a spanyol állammal szemben lehet érvényesíteni. Ösztönözte őket az ír példa, az írek függetlenségi mozgalmának az eredményei az 1916-os Húsvéti felkelést követően. A katalán nacionalizmus radikalizálódásával megerősödtek a baloldali, köztársaságpárti irányzatok. 1922-ben Francesc Macià vezetésével megalakították a függetlenségi, szeparatista *Estat Català* (Katalán Állam) mozgalmat, amely ötvözte a nacionalizmust és a társadalmi radikalizmust, és az önálló katalán köztársaságot szándékozta létrehozni a föderalizált, demokratikus, köztársasági Spanyolország tagállamaként. Ugyanabban az évben a Regionalista Ligából kiváló csoport, beleértve számos meghatározó politikust, értelmiségit, megalapította az *Acció Catalana* (Katalán Akció)

nevű liberális katalanista pártot. A két friss radikális katalanista szervezet azonban komoly támogatottságra tett szert, utóbbi 1923-ban megnyerte Katalóniában a választásokat, míg a Regionalista Liga mérsékelt politikája vesztett a népszerűségéből, a katalanista mozgalmon belüli dominanciája végleg elveszett (Creus, 2013; Termes, 2000; Conversi, 1997; Anderle, 1992; Balcells, 1996).

A katalán nemzeti mozgalom ekkor lett igazán tömegtámogatott, utcai tüntetéseken, tömeggyűléseken követelték az autonómiát. Radikalizálódtak a megnyilvánulási formái is, spanyol zászlókat gyűjtöttek fel rendszeresen, az egyetemen illegálisan katalánul kezdtek oktatni. Ugyanakkor a katalán politikai erők között folyamatossá vált a széles körű egyeztetés katalán össznemzeti ügyekben. A katalanista baloldal bekapcsolódott a Mancomunitat munkájába, 1919 elején szinte az összes katalóniai település (több mint ezer) vezetői egyeztettek a spanyol kormánnyal szemben képviselt politikáról.

Sőt, a katalán nacionalisták nyitottak a többi kisnemzet, a baszk és gallego nemzeti erők felé is. A kapcsolatfelvételtől 1923-ban valamiféle szövetség is kialakult, amikor az Acció Catalana kezdeményezésére a két új radikális katalanista párt megállapodott két baszk és két galíciai párttal az együttműködésről. Konkrét kooperációra nem került közöttük sor, mert az események közbeszóltak, de így is nagy jelentőségűnek tekinthető ez a fejlemény, hiszen először fordult elő, hogy a kisebbségben lévő három spanyolországi náció nemzeti erői próbálták együttműködni egymással, ami a spanyol kormányzatot kellően meg is rémítette (Anderle, 1985; Balcells, 1996).

2.3. KÁOSZBÓL DIKTATÚRA (1917–1923)

A Mancomunitat és a katalanista polgári erők tevékenységét az országban eközben eluralkodó zűrzavar nagymértékben megnehezítette. A katalanista radikalizálódás ugyanis csak egyike volt a spanyol monarchikus államot ebben az időben ért kihívásoknak. 1898 kulcsváltása után a hanyatló rendszer ugyan még húsz végig kitartott, pedig egyre több társadalmi és politikai probléma feszítette, de az első világháború következtében kialakult gazdasági gondok már végleg felbomlasztották (hiába maradt az ország semleges, a világháború gazdasági következményei 1917-ben begyűrűztek). Spanyolországban, és azon belül Katalóniában a társadalmi és politikai feszültségek sora eszkalálódott, társadalmi csoportok radikalizálódtak, 1917 és 1923 között eluralkodott a káosz és a zűrzavar. Ez a politikai válságok, a zavargások időszaka volt.

1917-től a fokozódó gazdasági gondok következtében a szocialista és anarchoszindikalista szakszervezet összefogását követően egyre több sztrájk söpört végig az országon, és elsősorban annak ipari centrumában, Katalóniában alakult aggasztóan a helyzet. 1919-ben például a helyi sztrájkok miatt két hónapra lebént a katalán ipar. Elindult egy lefelé húzó spirál, a gazdasági krízis sztrájkokat okozott, az osztályharc fokozódása növelte a gazdasági problémákat. A katalán ipar pénzügyi hinterlandja is megrendült, 1920-ban összeomlott az egyik legjelentősebb

katalán bank, a *Banco de Barcelona*. Komoly krízis kezdett kibontakozni (Dowling, 2013). Az állandó sztrájkokra válaszul ideiglenes vállalatbezárások, tömeges elbocsátások következtek. A munkások és a munkaadók közötti viszony ezt követően teljesen elmérgesedett, kezelhetetlenné vált, elszabadultak az indulatok, elharapódzott az erőszak. A szakszervezeti harcot az oroszországi bolsevik hatalomátvételtől is feltűzelve erőszakos anarchista akciók, fegyveres terrorista merényletek váltották fel Katalóniában, amire hasonlóan erőszakos választ adtak a munkaadók szövetsége által felbérelt fegyveres csoportok. Bandáik ellenmerényleteket hajtottak végre, kölcsönösen dúlt a pistolerismo. 1920 és 1923 között több száz ilyen támadásra került sor vállalkozók-tőkésék, rendőrök, polgárőrök, illetve szakszervezeti, anarchista vezetők és egyszerű munkások ellen, nem egy halálos áldozattal is járt. Katalóniában a mindennapossá váló tömegsztrájkok, az erőszakos merényletek, a politikai bérgyilkosságok, az anarchista megmozdulások következtében szinte polgárháború dúlt. Ezekben az években Barcelonában több ilyen típusú incidens történt, mint az ezen a téren legtöbb gonddal küzdő másik öt spanyol városban együttvéve, pedig (az egész országban egymást érték a zavargások), a katalán főváros volt Európa legkevésbé biztonságos, legveszélyesebb települése (Sobrequés, 2007; Termes, 2000; Juan, 2010; Cortázar–Vesga, 2005; Vilar, 1984).

A munkásmegmozdulásokhoz a katalanista erők ambivalensen viszonyultak, a Regionalista Liga elítélte az erőszakos megnyilvánulásokat, a törvényesség és a rend felbomlasztása miatt. A radikális, liberális pártok ellenben bizonyos fokig rokonszenveztek az anarchistákkal, a Katalán Akció egyik politikusa, a jogász Lluís Companys például jogi védelmet nyújtott a CNT aktivistáinak (Dowling, 2013).

A zűrzavart a madridi kormány képtelen volt megfékezni, tehetetlenségében hiába vezette be a hadiállapotot, a helyzet csak tovább romlott. A politikai válság, a káosz 1921-ben érte el a mélypontját, a zavargások kiterjedtek az egész országra és az anarchisták a spanyol miniszterelnököt is meggyilkolták. A következő két évben sem javult a helyzet, sőt, a társadalmi, politikai feszültségeket a marokkói válság elhúzódása, az ottani 1922-es katasztrofális katonai vereség még tovább fokozta. 1923-ban több mint 800 politikai merényletet követtek el az országban, őszig Barcelonában és környékén mintegy 1 500 sztrájk, tüntetés, zavargás, terrorakció történt. A spanyol állam a szétesés szélére került (Anderle, 1992).

Miután XIII. Alfonz nem látott más kiutat, mint hogy egy tekintélyes tábornok vezetésével katonai hatalomátvétellel tegyen rendet az országban, Katalónia katonai kormányzóját kérték fel a küldetés teljesítésére. Így vetett véget az egyre nagyobb politikai-társadalmi zűrzavarnak 1923 őszén Miguel Primo de Rivera tábornok, aki az uralkodó és a jobboldal támogatásával államcsínynyel megragadta a hatalmat és katonai diktatúrát vezetett be Spanyolországban. Rendszere rendkívüli állapotot hirdetett, betiltotta a politikai pártokat, felszámolta a parlamentáris, alkotmányos berendezkedést, eltörölte a polgári szabadságjogokat, törvényerejű rendeletekkel kormányzott, a provinciák katonai irányítás alá kerültek, a munkásokat fasiszta ihletésű korporatív szervezetekbe kényszerítette, sok ellenzéki száműzetésbe kényszerült. Némileg Mussolini friss

olaszországi példája nyomán tehát a forradalmi helyzetet preventív módon diktatúrával kezelték, megerősítve a monarchiát.

A diktatúra ékesen megmutatta, hogy a 20. század első felében a spanyol társadalomban eluralkodott a militarizmus, a spanyol nacionalizmus fő támaszává még inkább a hadsereg lépett elő, aminek már megvoltak a múlt századi előzményei. A spanyol államnak a perifériák kisnemzeteinek erősödő nacionalizmusa és az alacsony státusú társadalmi rétegek lázongásai ellen nem volt más hathatós védelmi eszköze. Az 1917 óta mélyülő zűrzavar, az erőszakos incidensek sora a kezére játszott a hadseregeknek, amely egyre hajlamosabbá vált arra, hogy beavatkozzon a hatalmi kérdésekbe. A hadsereg azonban nem tisztelte a parlamentarizmust, a demokráciát, és radikális nézetei voltak a haza egységéről és annak ellenségeiről.

A katalán nagypolgárság, maga a Regionalista Liga, kiváltképpen annak vezetője, *Puig i Cadafalch* kezdetben támogatta az új rendszert. Korábról jól ismerték és viszonylag jó kapcsolatot ápoltak a tábornokkal, azt várták tőle, hogy a kaotikus állapotok után végre rendet, biztonságot és nyugalmat teremtsen. A diktátor ezt kétségtelenül megtette, véget ért a sztrájkok, a tömegmegmozdulások, a merényletek, betiltotta az anarchista szervezeteket (így járt a CNT is), vezetőit börtönbe záratta. Ráadásul megoldotta, pacifikálta a Marokkó-kérdést is. Azonban ezzel párhuzamosan letört minden decentralizációs törekvést, minden ilyet szeparatizmusnak tekintett. Az új hatalom első kiáltványa a három fő veszélyként a kommunizmust, a terrorizmust és a szeparatizmust sorolta fel (Balcells, 1996; Segura, 2013; Termes, 2000).

Atábornoka korábbiaknál is erősebben központosított rezsime hozott létre, amely intenzív spanyolosításba is kezdett, a rend ugyanis az ő értelmezésében centralizált spanyol rendet jelentett. Nacionalizmusa értelemszerűen katalán- és baszkellenességet jelentett. Néhány nappal a hatalomra jutása után a tábornok már a katalánok és nyelvük ellen hozott rendelkezéseket, diktatúrája a katalánság minden megnyilvánulását figyelte és üldözte, erőteljesebben és keményebben lépett fel ellene, mint a munkásmozgalom ellen. Betiltotta a katalán nemzeti jelképeket (például a zászlót, a himnuszt, a Diada napi ünnepi megemlékezést), a katalán nyelv közeleti, hivatalos használatát, kitiltotta a nyelvet az egyházi szertartásokból, száműzte az utcákról a katalán nyelvű feliratokat, utcaneveket. A nyelv visszaszorult a magánszférába. A diktatúra betiltotta továbbá a nemzeti, nemzetiségi szerveződések, így a katalán politikai pártokat, intézményeket, számos más szervezetet (mintegy 150 különféle, túlságosan patriotának értékelt katalán organizációt, többek között a híres kórus, az Orfeo Catalá is ilyennek minősült), vezetőiket sok esetben letartóztatták. Előbb ellehetetlenítette, majd 1925-ben felszámolta a Mancomunitatot, és annak szinte az összes intézkedését eltörölte. Az uralkodó, XIII. Alfonz is betársult mellé, aki nyilvánosan szót emelt a katalanista mozgalmakkal és a katalán nyelv használatával szemben. A Rivera-diktatúra tovább fokozta a régió kifosztását is, 1926-ban az országban összesen beszedett adó 30%-át Katalónia fizette be (Sobrequés, 2007; Juan, 2010; Conversi, 1997; Creus, 2013).

A katalanista politikai erők a puccs után néhány hónapig még hittek az új rendszerben, reménykedtek a kismemzeteket sújtó intézkedések ideiglenességében, abban, hogy a rendteremtés után ezeket a rendelkezéseket visszavonják, és lépéseket lehet tenni az autonómia megteremtésének irányába. Nem voltak ezzel egyedül, 1923-ban aragón, valenciai, baszkföldi autonómia-tervezetek, igények születtek. Az év végére ébredtek rá arra, hogy várapozásaikkal illúziókat kergettek, hiszen a kismemzeti mozgalmak és identitások elleni kemény fellépés tartós eleme a rezsimnek, és teljesen kiábrándultak Rivera rendszeréből (Anderle, 1985).

3. KÖZVETLEN UTÓHATÁSOK

A katalán nacionalisták egy része a diktatúra hatására radikalizálódott. A franciaországi száműzetésbe vonuló Macià által vezetett radikális katalanisták aktív ellenállásba is kezdtek, fegyveres csoportokat szerveztek, akcióik azonban meghiúsultak. Leghíresebb próbálkozásuk a Prats de Molló összeesküvés volt 1926 őszén, az Estat Catalá 500 fegyverrel próbálta volna meg átvenni a hatalmat, de gerillaakciójuk csúnyán elvetélt, a csapatot már a francia-katalán határ előtt lekapcsolták. Kiáltványuk, amely így semmilyen hatást sem érhetett el, így szólt: „A független Katalán Köztársaság létrehozását akarjuk, amely képes arra, hogy megállja a helyét, és jobban éljen Spanyolország nélkül, mint ahogy ma él.” (Anderle, 1985) A párizsi nyilvános bírósági tárgyalást Macià ügyesen a spanyol diktatúra bűneinek a leleplezésére használta, nimbusza, népszerűsége ekkor jelentősen megnőtt, nemzeti hős vált belőle. Az általa választott utat, az erőszakos szeparatizmust ugyanakkor Katalóniában nagyon kevesen támogatták. 1928-ban Macià más emigránsokkal együtt már nevében is egyértelműen szeparatista pártot alapított (Katalán Forradalmi Szeparatista Párt, *Partit Separatista Revolucionari de Catalunya*), a havanai szeparatista „csúcson” létrehozott új szervezet elfogadta Katalónia ideiglenes alkotmányát, amely szerint a katalán állam és Spanyolország konföderációban kapcsolódna egymáshoz, de Katalóniának joga volna a külső önrendelkezéshez, a teljes függetlenséghez. Ekkor alkották meg a katalán függetlenségi lobogót, a hagyományos katalán nemzeti zászlót kiegészítve a kék háromszögben elhelyezkedő fehér csillaggal (Sobrequeés, 2007; Balcells, 1996; Conversi, 1997; Harris, 2014; McRoberts, 2001; Dowling, 2013).

Az évtized végére Spanyolországban már szinte minden társadalmi csoport szembe fordult a diktatúrával. A kibontakozó gazdasági világválság még tovább fokozta a rendszer gondjait. Primo de Rivera hatalma ellehetetlenült, 1930 januárjában önként lemondott és átadta a hatalmat. Utódja, Dámaso Berenguer tábornok helyreállította az alkotmányosságot, de egy éves uralma nem tudta megerősíteni a monarchiát, nem teremtett társadalmi nyugalmat és rendet. A spanyol társadalom nem kért többé a diktatúrával sokáig azonosuló uralkodóból, illetve a monarchikus államformából sem. A diktatúra bukása a királyság bukásához vezetett. Az ország perifériaként kezelt területei pedig nem kértek többé a centralizált államszerkezetből, a Madrid-központú unitárius állam is megbukott. A diktatúra következményeként

országszerte erősödő radikalizmus Katalóniában duplán jelentkezett, radikalizálódott a nacionalista, katalanista polgárság és a munkásmozgalom is. A spanyolosító diktatúra évei a katalánok zömének megváltoztatták politikai értékrendjét, preferenciáit. Szinte mindenki és szinte minden katalán nemzeti szervezet köztársaságpárti lett, és a többség egyben a baloldal felé húzott (Sobrequés, 2007; Juan, 2010).

A társadalom többsége országszerte köztársaságot akart, és ez nem sokkal később be is következett. Ez már azonban egy másik történet.

IRODALOMJEGYZÉK

- Anderle Á. (1985) *Megosztott Hispánia*. Kossuth, Budapest.
- Anderle Á. (1992) *Spanyolország története*. Móra, Budapest.
- Balcells, A. (1996) *Catalan Nationalism: Past and Present*. Macmillan, London.
- Balcells, A. (2004) *Breve historia del nacionalismo catalán*. Alianza Editorial, Madrid.
- Berta T. (2018) Nyelv és identitás: a katalán esete. *Szépirodalmi Figyelő*, 1, 45–54.
- Castro, L. (ed.) (2013) *What's up with Catalonia?* Catalonia Press, Ashfield.
- Creus, J. (ed.) (2013) *Catalonia Calling - What the world has to know*. Sapiens, Barcelona.
- Conversi, D. (1997) *The Basques, the Catalans and Spain*. Hurst & Company, London.
- Cortazar, F. G. de-Vesga, J. M. G. (2005) *Spanyolország története*. Osiris, Budapest.
- Domonkos E. (2012) *Nemzetközi autonómia-modellek és kisebbségi kérdés: a katalán regionális autonómia és tapasztalatai*. Budapesti Gazdasági Főiskola, Budapest.
- Dowling, A. (2013) *Catalonia since the Spanish Civil War - Reconstructing the Nation*. Sussex Academic Press, Brighton.
- Fontana, J. (2014) *La formacio d'una identitat. Una història de Catalunya*. Eumo Editorial SAU, Vic.
- Fradera, J. M. (2009) *La Pàtria dels Catalans: història, política, cultura*. La Magrana. Barcelona.
- Hargreaves, J. (2000) *Freedom for Catalonia? Catalan Nationalism, Spanish Identity and the Barcelona Olympic Games*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Harris, S. (2014) *Catalonia is not Spain. A Historical Perspective*. 4Catsbooks, Barcelona.
- Harsányi I. (2006) *Spanyol dilemmák - spanyol megoldások a 19-20. század útvesztőiben*. Pannónia Könyvek, Pécs.
- *Historia de la Generalitat de Catalunya*. <https://web.gencat.cat/en/generalitat/historia>
- Juan, X. de (ed.) (2010) *The History of Catalonia*. Museu d'Història de Catalunya, Barcelona.
- Llobera, J. R. (2004) *Foundations of National Identity - From Catalonia to Europe*. Berghahn Books, New York-Oxford.

- McRoberts, K. (2001) *Catalonia - Nation Building without a State*. Oxford University Press, Oxford.
- Puigjaner, J-M. (1995) *Everything about Catalonia*. Generalitat, Barcelona.
- Segura, A. (2013) *Crònica del Catalanisme. De l'autonomia a la independència*. Angle Editorial. Barcelona.
- Sipos K. (1993) *A regionalizmus történeti és jogi aspektusai*. MTA Jogtudományi Intézet, Budapest.
- Sobrequés i Callicó, J. (2007) *History of Catalonia*. Editorial Base, Barcelona.
- Strubell, T. (2011) *What Catalans Want - „Could Catalonia become Europe's next State?* Catalonia Press, Ashfield.
- Termes, J (2000) *Història del Catalanisme fins al 1923*. Pàrtic, Barcelona.
- Vidal-Folch, X. (2013) *Cataluña independiente? Fundación Alternativas, Madrid*.
- Vilar, P. (1984) *Spanyolország története*. Gondolat, Budapest.

ANGOL NYELVŰ TANULMÁNYOK

Importance of Local Taxes in the Budget of Hungarian Local Governments – Focusing on Tourist Tax

Abstract

Primary revenue sources of Hungarian local governments are local taxes. During budgetary planning, municipalities focus firstly on payment obligations of local undertakings, regarding not only local business tax, but also other local taxes. The relevance of this analysis has been in the forefront due to the economic recession caused by pandemic since almost all Hungarian local governments need to reorganise their budgets. The situation is aggravated by changes in legal conditions concerning new regulations on tax payment, the freezing of local tax rates and the suspension of government grants for resort activities. The aim of this research is to analyse the structure of local tax revenues in touristic municipalities.

Keywords: local governments, tourism, local taxes

INTRODUCTION

The financial autonomy of local governments is embodied in independent budget management in which local taxes make up a significant proportion of revenues. The basic condition for the operation of local governments is local taxation that provides financial opportunities and autonomy, which has a tight connection to both macro- and microeconomic processes.

In Hungary, in the years following the introduction of the local tax system, own resources only accounted for one-fifth of the revenues (Horváth et al., 2014). Nowadays this proportion exceeds 30 percent. However, there have been huge differences between the own revenue capacities of local governments in terms of geography and settlement size due to the dominance of local business tax. The high level of income inequality of the Hungarian local government system is confirmed by the fact that local governments with the highest local business tax revenue only account for 20% of the population but take a 50% share of the national local business tax base (Berczik, 2018).

Tourism tax has a special place in the local tax system since it does not generate significant revenue in a national context; however, it plays an important role in tax-derived resources in the case of certain local governments' budgets.

The research points out the structural differences in local tax revenues highlight the role of legislative changes and the impact of the economic consequences of Covid19 with a focus on those local governments that have been mostly affected by the decline in tourism.

The selection of settlements was developed using the method of indexing. The indexing takes the specific tourist tax revenue of local governments and the guest nights of accommodations into account as well. Local tourist tax and local business tax paid by touristic service providers played a determinant role among the revenues of municipalities involved in this analysis in the recent period. However, regarding changes in the economic situation and legal regulations, these local governments would suffer the consequences of local tax revenue decrease in 2021 and in the following years.

1. IMPORTANCE OF TOURIST TAX REVENUES

Observing the national average, the share of local business tax among all local tax revenues of municipalities was around 80% in the latter years, while the share of tourist tax did not reach 2% (Gróf-Németh, 2021). Out of the 3,178 Hungarian local governments, 844 levied tourism tax in 2018; however, only 757 local governments generated tax revenue from it.

The size of the revenues from the tourist tax varies from region to region and from city to city. Budapest represents an outstanding value, its revenue in 2018 was HUF 6.412 billion; therefore, the relevant data of the city is distributed among the districts and each are treated as local governments in the surveys. The highest per capita tax revenues were recorded in the settlements of Western Transdanubia (Zalakaros, Hévíz, Bük), but several other spa towns and villages, settlements at Lake Balaton, as well as Mátraszentimre and Parádsasvár from the northern Hungarian region also represented a significant proportion.

Examining the data in the Table 1, the highest tourism tax revenue per capita was generated in the districts of Budapest, however the role of this type of tax is the most significant in the villages.

Table 1 Changes in the amount of tourist tax revenue and its proportion in local tax revenue by type of settlement in 2018

	Nr.	Sum of tourist tax revenue (million HUF)	Tourist tax revenue per local government (million HUF)	Tourist tax revenue per capita (HUF)	Proportion of tourist tax within local taxes (%)
Capital districts	23	6,102	290.6	3,487	3.17
County status cities	23	1,633	71.0	835	0.71
Cities	188	5,223	27.8	2,472	3.02
Large villages	37	222	6.0	1,693	3.46
Villages	485	1,567	3.2	2,972	7.50

Source: own calculation based on MÁK database (2021)

The relevance of tourism tax is also shown by the fact that revenues from this type of tax in several settlements accounted for more than half of the municipal public revenues, for instance in Aggtelek, Cserkeszölő and Hegykő (TEIR, 2019).

2. CHANGES IN THE REGULATORY ENVIRONMENT

Local taxes constitute typically a significant share of local government revenues. Looking at the national average, the share of tax revenues within total municipal revenues was around 35% until 2007, then it dropped to 20–22% from 2008, following this the rate showed an increase from 2015, and in 2020 it was 28.86% (OECD). In addition to the economic performance, changes in legislation on taxation also have been a significant impact on the tax revenues of municipalities. Both the regulations on transferred central taxes and local taxes, as well as the changes in the conditions of subsidies related to collected taxes are forcing local governments to restructure (Gróf-Németh, 2021).

2.1. CHANGES IN MUNICIPAL FINANCE

Instead of the resource regulation method that has been operating since the change of regime, in the framework of the 2012 local government reform, the Law No CLXXXIX of 2011 on Hungarian local authorities, a system was introduced based on task financing, in which the state provides for the performance of mandatory tasks with task-based support. The purpose of the amendment was to eliminate or reduce debt and underfunding. The support is determined by taking into account frugal budgeting, statutory expected own revenues of the local governments and the actual own revenues (Fellegi, 2015).

Both advantages and disadvantages of task financing system are highlighted in the literature. On the one hand, according to Török (2014), task financing creates stricter budget management because only the given task can be financed in this way, but on the other hand, there is less of an incentive to generate tax revenue (Giday, 2014; Nagy 2019).

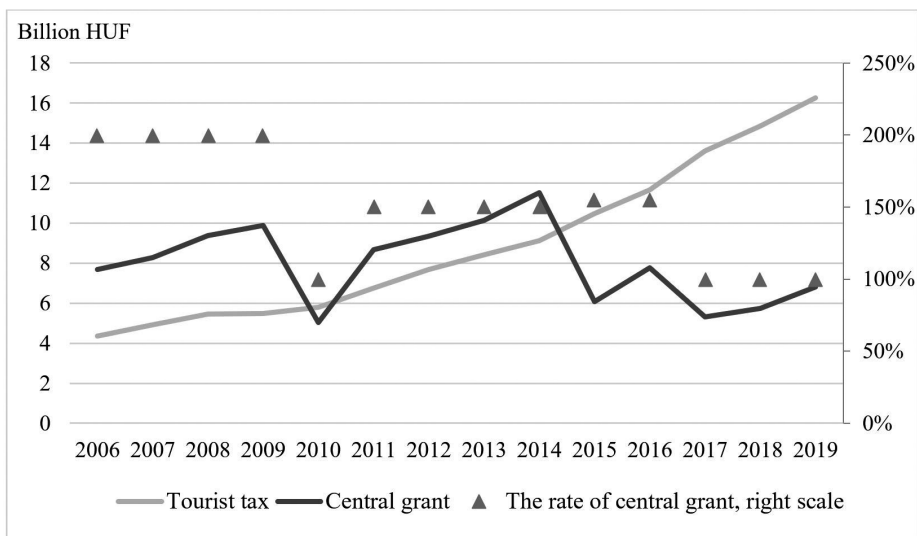
In terms of own revenue capacities, there were large differences among Hungarian municipalities by area and settlement size, due to the dominance of the business tax. This dominance also means, that the business tax base has become a kind of indicator measuring the general development of a settlement (Péteri, 2015). A system of offsetting and supplementation has been introduced to compensate for income disparities; moreover, the Budget Act of 2017 added a new element to the financing system of local governments. This is the solidarity contribution, which will serve as the income equalization alone from 2021 onwards. The solidarity contribution is paid to the central budget by the local governments with a tax capacity of more than HUF 22,000 per capita, taking into consideration the business tax capacity of the settlements (Budget Act of 2021).

With the restructuring of the financing system, the share of transferred central taxes among the tax revenues of local governments decreased significantly: in 2012, 8% of personal income tax, 100% of duties and 100% of vehicle tax went to local governments, of which only the 40% of the vehicle tax could remain in the local government budget from 2013. This amounted to HUF 33.7 billion in 2019, but in 2020 local governments had to transfer all vehicle tax revenue to the central budget, according to the 92/2020 government decree. The centralization of vehicle tax meant another HUF 35 billion deduction from local governments.

2.2. TOURIST TAX GRANT

Tourist tax plays an important role in the budgets of municipalities with a strong tourism profile. Related to local tourist tax, the grant provided by the central budget was also not forgotten. For resort activities, municipalities could count on an additional central grant with a rate of 100 per cent for each HUF tourist tax revenue unit (Figure 1). Local governments received one HUF after each unit of collected tourist tax, however, the actual amount decreased depending on the business tax capacity of the municipality according to the regulation of the previous offsetting system (Budget Act of 2019). Nevertheless, in most settlements it was still a significant source of local revenues.

Figure 1 Municipal revenues from tourist tax and resort activities grant, 2006–2019

Source: own calculation based on MÁK database (2021)

The revenue from tourist tax increased continuously in Hungary and was more than HUF 16 billion in 2019. Its growth rate was almost the same as for guest

nights, while municipalities raised their applied tax rate following the maximum statutory rate adjusted for inflation in each year (Table 2).

Table 2 Trend of tourist tax rates (HUF per person per night)

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Average rate of tourist tax	253	256	261	268	273	276	280	285
Maximum rate	469	497	505	504	504	506	518	532

Source: own calculation based on MÁK database (2021) and Act C of 1990 on local taxes
 The highest tax rate, HUF 530, was applied by several local governments from 1 January 2020: Balatonfüred, Budapest XIV. kerület, Bük, Hévíz, Nagypáli, Sopron, Tihany and Velence (MÁK, 2020).

3. IMPACT OF THE COVID-19 PANDEMIC

Due to the dominance of local business tax, local tax revenues typically follow the changes in the economic performance of companies in settlements, and in an economic recession, tax revenues also immediately decrease. Municipalities are more or less prepared for these economic downturns, based on local possibilities, even in the absence of preventive means, at least by taking into account the fluctuations of business tax revenues. On the contrary, a Hungarian professor, Kamplér (2006) identified tourist tax as a stable source of local revenues similar to wealth taxes and the communal tax. It means, he thought that tourist tax not depends on business cycles. Until now, local governments have not anticipated the possibility of a decline in tourism tax revenues as much as they faced in March 2020, when the almost total decline in tourism did not generate any tourism tax revenue. For instance, during the first 9 months of 2020, the number of registered domestic tourists declined by 47% in Budapest, whereas the number of foreign/international tourists decreased by 76% compared to the same period from the year before. This is approximately the same tourism level as it was 8 years ago (Probáld, 2020). However, the decrease of these revenues not only affected the referenced months but it will also have longer-term impacts.

The 535/2020 (XII.1.) government decree on local tax provisions in the interest of mitigating the impact of the coronavirus pandemic on the national economy provides that local governments could not set a higher tourist tax rate than what they previously introduced, despite the fact that the statutory maximum rate is HUF 550 per person per guest night in 2021, which is adjusted for inflation. Until 30 June 2021, taxpayers did not have to collect the tax from guests and pay it to the local tax authority, however, they had to submit even then a return on the number of taxable nights, which were spent at their accommodation by guests (498/2020 government decree). Municipalities could request state grant in 2020 for all non-collected but declared taxable nights spent in their administrative area.

The Act LX of 2020 amending the Central Budget Act for 2020 suspended the payment of resort activities grant, and this grant is no longer included in the Act of Central Budget for 2021. Elimination of the resort activities grant also contributed to the decrease in local revenues.

Beyond these losses, the reduction in the business tax of tourism service providers will have a negative impact on business tax advances and tax revenues in the coming years.

In addition, according to the 639/2020 government decree, the local business tax rate will drop to 1 percent by 2021, if the current business tax rate is already higher in the settlement. Only micro, small and medium-sized enterprises are eligible for the discount, whose turnover or balance sheet total does not exceed HUF 4 billion. An additional benefit for these companies is that in 2021 they will only have to pay 50% of their local business tax advance.

All this could cause not only liquidity but also longer-term financial difficulties, thus setting new challenges for local governments interested in tourist tax.

4. ANALYSIS OF THE TOP10 MUNICIPALITIES

With the collapse of tourism in 2020, the number of guest nights dropped drastically compared to previous years. Municipalities that had to deal with the biggest challenge were those where the revenue from tourist tax, the related resort activities grant, and the business tax paid by the tourism service providers played the largest role in their budget.

4.1. TOP50, TOP10 METHODOLOGY

Municipalities in which the tourist industry has a significant influence on their budget were selected for further analyses. Hungarian local authorities were ranked according to the efficiency of their tourism performance and their tourist tax power. The investigation database was provided by the budget outturn figures for the year 2018, reflecting the actual pre-pandemic conditions.

In order to make the data sets comparable, the study took into account the relative values of each variable. To normalize the data sets, an index was assigned to the selected variables. The calculation of each sub-index was accomplished with the following formula (Obádovics-Kulcsár, 2003):

$$I_i = \frac{X_i - X_{\min}}{X_{\max} - X_{\min}}$$

where X_i is the current value of the variable,

X_{\max} is the fixed maximum value of the variable,

X_{\min} is the fixed minimum value of the variable.

Altogether three sub-indexes were required in order to calculate the tourism concentration index of municipalities:

1. *I₁*: *Tourist tax revenue index*, which is formed from tourist tax revenue per capita;
2. *I₂*: *Tourist traffic index*, which is based on the guest nights spent per capita;
3. *I₃*: *Tourist tax share index*, which shows the share of tourist tax revenues in the total budgetary revenues of municipalities.

Finally, the main indicator used to rank the settlements was determined by a simple arithmetic average of the calculated indices according to the following formula:

$$I = \frac{I_1 + I_2 + I_3}{3}$$

With the help of the index, it was possible to establish a ranking of Hungarian local authorities concerning tourism concentration. The TOP50 local authorities resulting from the ranking formed a sample for further investigations, in certain cases it was narrowed down to the TOP10 municipalities (Table 3).

Table 3 TOP10 Hungarian municipalities by tourism concentration index, 2018

	Municipality	Population 2018 (person)	Guest nights, 2018	Tourist tax revenue, 2018 (million HUF)	1. sub-index	2. sub-index	3. sub-index	Index
1	Zalakaros	1,996	723,052	273.2	1.0000	1.0000	0.8278	0.9426
2	Hévíz	4,633	1,279,882	610.7	0.9630	0.7626	1.0000	0.9085
3	Mátraszentimre	417	137,936	42.2	0.7393	0.9131	0.5482	0.7335
4	Bük	3,631	840,451	342.7	0.6895	0.6390	0.7658	0.6981
5	Zamárdi	2,410	350,724	166.8	0.5057	0.4017	0.6470	0.5182
6	Visegrád	1,841	287,991	101.6	0.4032	0.4318	0.7135	0.5162
7	Parádsasvár	328	45,741	19.0	0.4243	0.3850	0.7012	0.5035
8	Berekfürdő	1,001	138,027	54.4	0.3973	0.3806	0.6167	0.4649
9	Egerszalók	2,024	235,703	90.5	0.3265	0.3215	0.6541	0.4340
10	Tihany	1,342	169,565	70.5	0.3836	0.3488	0.4136	0.3820

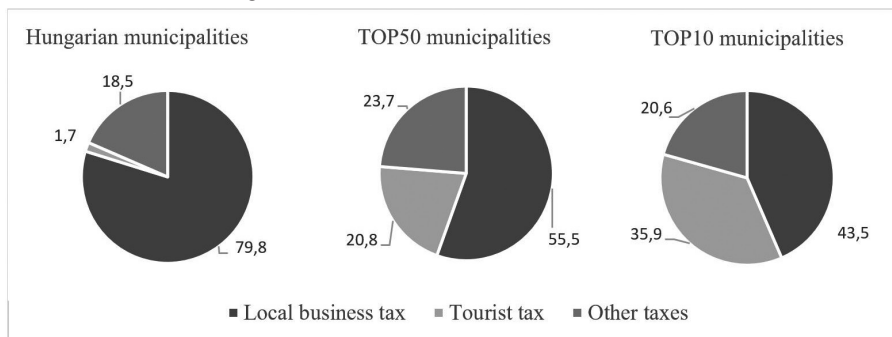
Source: own calculations based on MÁK (2021) and KSH (2021) database

4.2. DISCUSSION OF THE FINDINGS

At national level the seemingly modest tourist tax is extremely important among the tax revenues of the top tourism concentrated settlements. In the first 10 settlements

according to the tourism concentration ranking, the revenues from the tourist tax accounted for more than one third of their local tax revenues (Figure 2)..

Figure 2 Share of local tax revenues, %, 2018

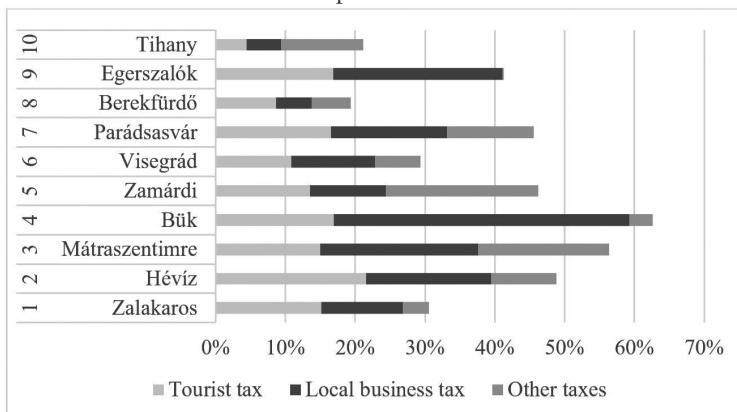

Source: own calculation based on MÁK (2021) database

Settlements with tourism suffer the greatest disadvantage of the economic crisis caused by the pandemic. At the same time, even regarding the tax revenues of the TOP10 settlements, the business tax is decisive. It has a strong dominance in Bük (Figure 3). Before the pandemic, in 2019 Bük realized the two-thirds of its local tax revenues from business tax; this proportion grew to 84 per cent in 2020. The amount of business tax stayed considerable because its most enormous enterprises work in the processing industry.

It is also important to emphasize that for the examined year the share of the revenue from tourist tax in the total revenues of the TOP10 local governments was higher than 20% only in Hévíz (22%), while in the case of Tihany it did not reach 4%.

Figure 3 Tourist tax and business tax revenues as percentage of total revenue at TOP10 municipalities in 2019

Source: own calculation based on MÁK (2021) database

4.3. CHALLENGES AND OPPORTUNITIES

However, the proportions described in the previous section have changed significantly as a result of the pandemic. Based on 2020 data, tourist tax revenues at the TOP10 municipalities fell by an average of 85%. In Zamárdi, only 6 percent of the planned revenue was received, Tihany and Berekfürdő collected around 10 percent of the targeted amount of tourist tax revenues (Table 4). According to the figures, guest nights in the settlements of Lake Balaton decreased more significantly than in municipalities with a spa or thermal bath. While in those municipalities where tourism is not based on spa tourism, such as in Visegrád or Mátraszentimre, there was a slight decrease in the number of taxable guest nights at tourist accommodations.

Table 4 Tourist tax revenues in the TOP10 municipalities, 2020

Ranking	Municipality	Initial appropriation (million HUF)	Result (million HUF)	Downturn %
1	Zalakaros	265	71.5	73%
2	Hévíz	600	137.5	77%
3	Mátraszentimre	40	13.4	67%
4	Bük	330	71.1	78%
5	Zamárdi	130	8.2	94%
6	Visegrád	100	40.0*	60%
7	Parádsasvár	18	5.1	72%
8	Berekfürdő	54	5.2	90%
9	Egerszalók	95	24.5	74%
10	Tihany	75.5	7.9	90%

* Last modified on 29 October 2020

Source: own calculation based on MÁK (2021) database

Due to the sudden decline in revenues, the role of business tax from companies with a non-tourism main profile is becoming more important in these municipalities. Greater emphasis needs to be placed on industrial investment, especially in those sectors that are less vulnerable to similar pandemics or economic recessions.

In order to compensate for lost local tax revenues, for example in the case of Egerszalók, it would be “obvious” to impose additional taxes, whether that is to introduce a property type or a settlement tax. However, due to the restriction in force from 1 January 2021 that neither a new type of tax nor a higher tax rate can be introduced by municipalities, local tax revenues can be difficult to increase (535/2020 government decree on local tax provisions in the interest of mitigating the impact of the coronavirus pandemic on the national economy).

Depending on the current financial situation of the local economic actors, the fulfilment of the tax payment obligations for 2020 and 2021 will be stalled with payment deferrals and the loss spread over several years. All of these have called for the revision of annual budgets and, in more serious cases, the postponement of developments and investments, not only in this year but in the near future, as well.

5. CONCLUSIONS

The budget revenues and development opportunities of the settlements are determined by the operation of the economy. As a result of the recession associated with the pandemic, these revenues declined significantly.

The role of tourism is outstanding in the life of the TOP10 settlements, which is the focus of the study, so in all probability, they had to book the biggest loss in local tax revenues. These municipalities have been able to calculate the tourist tax as a constant or even increasing revenue for years. In addition, tourism has had an impact on business tax revenues, among other things, through the tax payments of tourism service providers and other services used by visitors.

However, it is important to find out what additional resources are available in the studied settlements to increase the revenues from local taxes. Taking these into account and constantly adapting to most recent government measures, it is necessary to carefully shape local government budgets.

Overall, the situation is expected to be expensive, as the impact of the seemingly stable tourist tax revenues should not be taken for granted. Municipalities should ensure that they have more possibilities in terms of local taxes, given their own opportunities to prevent fluctuations in resources; furthermore, it is advisable to be especially careful when planning tax revenues.

REFERENCES

- Berczik, Á. (2018) *The framework of local government budget for 2018*. Ministry of National Economy. Presentation, 13 02 2018 <https://slideplayer.hu/slide/14002275/> Downloaded: 12 07 2021
- Fellegi, M. (2015) New financing and local tax system: life after debt consolidation. *Prosperitas*, 2, 1, pp. 111-122.
- Giday, A. (2014) Önkormányzati finanszírozás – lépések a térségi vagyongazdálkodás felé? *Pénzügyi Szemle*, 59, 3, 403-412.
- Gróf, K.-Németh, S. (2021) Shaping local tax system after the COVID-19 pandemic, through the example of Hungary. In: Vazov, Grigorii (ed.): *Actual issues of modern development of socioeconomic systems in terms of the COVID-19 pandemic*. VUZF Publishing House “St. Grigorii Bogoslov” pp. 171-182.
- Horváth, M. T.-Péteri, G.-Vécsei, P. (2014) A helyi forrásszabályozási rendszer magyarországi példája, 1990-2012. *Közgazdasági Szemle*, 61, 2, 121-147.
- Kampler, B. (2006) *Theoretical and practical issues of municipal taxation*. Doctoral dissertation, University of Szeged.

- KSH (Hungarian Central Statistical Office) (2021) Dissemination database. *Statistics about Accommodation services*. <https://statinfo.ksh.hu/Statinfo/> Downloaded: 06 07 2021
- MÁK (Hungarian State Treasury) (2020) *Information on the rules of introduced local taxes. Database for 1.1.2020* Downloaded: 25 07 2021
- MÁK (Hungarian State Treasury) (2021) *Local government financial database by public information request*. Downloaded: 25 07 2021
- Nagy, K. (2019) Paradigmatikus változások, avagy változások előtt vagy változások után vannak-e az önkormányzatok? *Új Magyar Közigazgatás*, 12, 2, 1-11.
- Péteri, G. (2015) Kísérletezgetünk: Önkormányzati feladatfinanszírozás. *Közjavak*, 1, 1, 24-28.
- Obádovics, Cs.-Kulcsár, L. (2003) A vidéki népesség humánindexének alakulása Magyarországon. *Területi Statisztika*, 43, 4, 303-322.
- OECD (2021) *Government at a Glance - yearly updates: Public finance and economics*, <https://stats.oecd.org/> Downloaded: 19 08 2021
- Probáld, Á. (2020) Budapest a COVID legnagyobb vesztese. *Vállalkozói Értesítő - Vendéglátás és Turizmus*, 12, 16-19.
- TEIR (National Spatial Development and Spatial Planning Information System) (2019) *Local government database provided by Hungarian State Treasury* Downloaded: 11 03 2021
- Török, T. P. (2014) *A magyar és francia közpénzügyi szabályozás összevetése*. Doktori értekezés. Szegedi Tudományegyetem, Szeged.

REGULATIONS

- Act C of 1990 on local taxes
- Act CLXXXIX of 2011 on Hungarian local authorities
- Act XC of 2016 on the Central Budget of Hungary in 2017
- Act XX of 2018 on the Central Budget of Hungary in 2019, Annex 2
- Act LX of 2020 amending the Central Budget Act for 2020
- Act XC of 2020 on the Central Budget of Hungary in 2021
- 92/2020 (IV.6) Hungarian government decree on certain rules of the Central Budget for 2020 related to the emergency situation
- 498/2020 (XI.12.) Hungarian government regulation on certain economic rules applicable during the emergency.
- 535/2020 (XII.1.) Hungarian government decree about local tax provisions in the interest of mitigating the impact of the coronavirus pandemic on the national economy.
- 639/2020 (XII.22.) Hungarian government decree on certain measures to mitigate the effects of the coronavirus pandemic on the national economy.
- Budget decrees for 2020 of the TOP10 Hungarian local governments

Regional Differences of the Spread of the Coronavirus in Central Europe

Abstract

The Coronavirus pandemic has had a severe impact on a worldwide scale, including on Central Europe, and was characterised by considerable territorial disparities. The aim of this article is to present a statistical analysis of pandemic data to show which regions in Central Europe were the most and least affected by the COVID-19 in each period of the pandemic, since the beginning of the first wave – February 2020 – until the end of the third wave – Summer 2021 –, with a particular focus on the geographical reasons behind the differences. The paper found that cities and tourist regions were heavily affected in the initial phase of each wave due to their prominent role in human mobility; however, over time these disparities disappeared and the vulnerability of each region became the determining factor in mortality which affected rather the rural and peripheral regions in Central Europe.

Keywords: COVID-19, Central Europe, Spatial Diffusion; Epidemic Diffusion, Health Inequalities

JEL-code: I14, I18, O33, P46, P48

INTRODUCTION

The novel Coronavirus pandemic has had a severe global impact but various countries and regions have been affected in a different time and measure. These geographical disparities highlight the need for analysing the spatial characteristics of diffusion and exploring the main factors which facilitate or inhibit the spread of disease. Mobility of population in global networks play a basic role in the spread of epidemics which could affect the spatial pattern of the diffusion: diseases appear firstly in main transportation hubs (usually this means the largest cities and main tourist regions), secondly in lower-level centres and finally in the countryside. However, the later epidemiological situation could be affected by many other factors: social and demographic characteristics of the population, preparedness of the health care system, policy responses etc. It also depends on the temporal factor: different regional differences could be observable in different time frames.

This article is aiming to show the spatiotemporal pattern of the spread of the pandemic and to detect possible affecting geographic factors - regarding Central Europe. First, spatial diffusion models and the spatial characteristics of epidemic spread are presented, based on the literature. This is followed by a description of the research methodology and the spatial and temporal framework of the analysis,

showing the challenges in using pandemic data. The body of the article can be divided into two main parts: while the first examines the spatiotemporal pattern of COVID-19 diffusion and the possible explanatory factors (regional typologies, mobility indicators), the second looks at the regional differences of pandemic indicators (number of cases, mortality) of each wave separately and analyses the impact of possible geographical characteristics on them. Finally, the paper concludes with the spatial characteristics of the spread of COVID-19 in Central Europe.

1. SPATIAL DIFFUSION MODELS OF EPIDEMICS

To understand the spatiality of epidemic spread the so-called spatial diffusion model of Torsten Hägerstrand (1967) plays an important role. Although it mainly focuses on the diffusion of innovations, its main findings can also be applied to epidemic diffusion research: on one hand, spreading pandemics occur in waves, and on the other hand, the geographical position has a fundamental influence on when a wave reaches a given area. The main stages of spatial diffusion waves are the following:

- Primary / initial phase: the beginning of diffusion, only in some centres the phenomenon is still present
- Diffusion phase: the real diffusion, when the phenomenon spreads out from the centres and causes strong regional differences
- Densification phase: in this phase, the number of people affected by the phenomenon increases everywhere, thus reducing regional disparities
- Saturation phase: the diffusion wave slows down and differences continue to decrease.

The spatial pattern of diffusion of phenomena (including epidemics) can be basically classified into two main types, based on regional science theories. One of these is the so-called contiguous-type diffusion, where the spatial pattern of diffusion is based on geographical proximity. The phenomenon first appears in the areas geographically closest to the origin point, then in their neighbours and so on. In the other, so-called hierarchical-type diffusion, the role of certain hubs (usually main cities at the top of the settlement hierarchy) is prominent: the phenomenon spreads first to major centres and then downwards in the settlement hierarchy (Hägerstrand, 1967; Morrill et al., 1988; Nikodémus, 1991; Haggett, 2006; Nemes Nagy, 2009).

What sets human-to-human epidemics apart from most spatial diffusion processes is that human mobility plays a prominent, direct role in them. Individuals carry the virus, which in most cases requires direct contact for transmission. This is why research regarding the role of mobility and the transport networks in spatial diffusion, at a global, national, regional or even municipal-local level, is of paramount importance. However, the diffusion of an epidemic (and the spatial pattern of it) can be influenced by many other special factors. The spatial pattern of diffusion depends essentially on the mode of transmission of the disease:

different spatial patterns could be characteristic in the case of diseases transmitted by droplet transmission (e.g. COVID-19, all diseases associated with coronaviruses or influenza viruses etc.), sexually transmitted diseases (e.g. HIV, syphilis), infected waterborne diseases (e.g. cholera) and animal-borne diseases (e.g. malaria) (Childs et al., 2015). Location of the outbreak is also an important influencing factor; in most cases it is the place where zoonosis, i.e. the transmission of the disease from animals to humans, has occurred. Finally, the time course of the disease (how long it takes for symptoms to appear, how long one is infectious, recovery/death time, etc.), the mortality rate and the likelihood of transmission can also influence it.

Recently, a number of studies and analyses have focused on the spatial differences in the spatial spread of the COVID-19 pandemic at a Hungarian (Kiss, 2020; Uzzoli et al., 2021), Central European (Igari, 2021; Kovalcsik et al., 2021) and international level (Amdaoud et al., 2021; Bourdin et al., 2021; ESPON, 2020; Franch-Pardo, 2020; Rodríguez-Pose-Burlina, 2021). Furthermore, significant attention has been paid to the impact of mobility in spatial diffusion of the pandemic: Chen et al. (2020) investigated the impact of emigration from Wuhan on the spread of the COVID-19 within China, while Kincses and Tóth (2020) examined the links between international migration patterns and the emergence of the pandemic in Europe. There has also been important research on the role of mobility links and networks in the spread of the pandemic: Bogoch et al. (2020) estimated the expected infection levels in the cities most strongly linked to Wuhan from the number of international air routes, at a global level, while Gatto et al. (2020) modelled the role of transport networks in the spread of the pandemic in Italy. In the research of Brockmann and Helbing (2020) the role of the international air transport network in epidemic spread was examined - his research exploring the relationship between mobility networks and epidemic spread started almost two decades ago (Hufnagel et al., 2004; Belik et al., 2011; Brockmann-Helbing, 2013; Iannelli et al., 2017). Although, not topically created, but also relevant is the work of Balcan et al. (2010), who created a global epidemic prediction model using population data, mobility data and epidemic predictions - the so-called GLEAM-model.

Some researchers analyse relationships between people to model the spread of the pandemic (Lennert, 2021). These include agent-based models, in which individual people (actors - agents) “decide” according to given rules: they move in space and time, interacting with each other. Furthermore, a number of other spatially interpretable models have been used to investigate the spread of the pandemic (e.g. Giuliani et al., 2020; Munshi et al., 2020; O’Sullivan et al., 2020), which were designed to outline the expected effects of specific actions based on the available information. In addition to these methods, the COVID-19 pandemic has brought an explosion of research regarding the relationship of mobility and epidemic diffusion, with the huge amount and variety of data available, updated daily, allowing near real-time analysis on various spatial scales. Data from individual’s mobile phones plays a major role in these researches, allowing individ-

ual mobility patterns and inter-personal connections to emerge: Kuchler et al. (2020) investigated the relationship between social media contacts and case rates in sample areas in New York State and Lombardy, Gao et al. (2020) looked at the impact of closures on mobility at the US level, while Chan et al. (2020) used Google's COVID-19 Community Mobility Reports to examine this at a global level.

2. METHODOLOGY OF THE RESEARCH

This chapter presents the used indicators and methods, as well as the spatial and temporal framework of the paper. To *describe the spatial diffusion*, the data of Number of Reported Cases was downloaded from the official government Coronavirus-related websites (see in Annex 1) on a weekly basis.^[1] The indicator of the Weekly New Reported Cases could be calculated from this data. However, in addition to the change in the number of cases, the article tries to show the *impact of the COVID-19 on human lives* through the Number of Reported COVID-19 Deaths – collected also from the official government Coronavirus-related websites on a weekly basis – and the regional level weekly Excess Mortality data based on Eurostat. The Excess Mortality could be described as “an unusual mortality increase during a specific period, in a given population.” (Eurostat, 2021a). It is calculated by measuring the number of deaths from all causes in a given period with the average number of deaths in the same period in the last 5 years. However, to interpret the indicator of Excess Mortality, it should be noted that the weekly number of deaths in the region ranged between 19–25 thousand people in the 2015–2019 period in average: in January–February, on average, 5 thousand more people die in the region each week than in the summer period. For this reason (and other causes of death), Excess Mortality should be used with caveats for small variations, but for larger outliers it gives a better indication of the impact on lives over the period than the indicator of Number of Reported COVID-19 Deaths. (For more about the use of the indicator of Excess Mortality, see Ferenci [2022].) All of these pandemic indicators are summarised and analysed at NUTS 3 level, although for the Number of Reported COVID-19 Deaths and Excess Mortality – in several cases – the data was not available in this territorial level. Furthermore, all data are used in relative measure (per 100,000 inhabitants) so that the values for regions and countries can be compared.

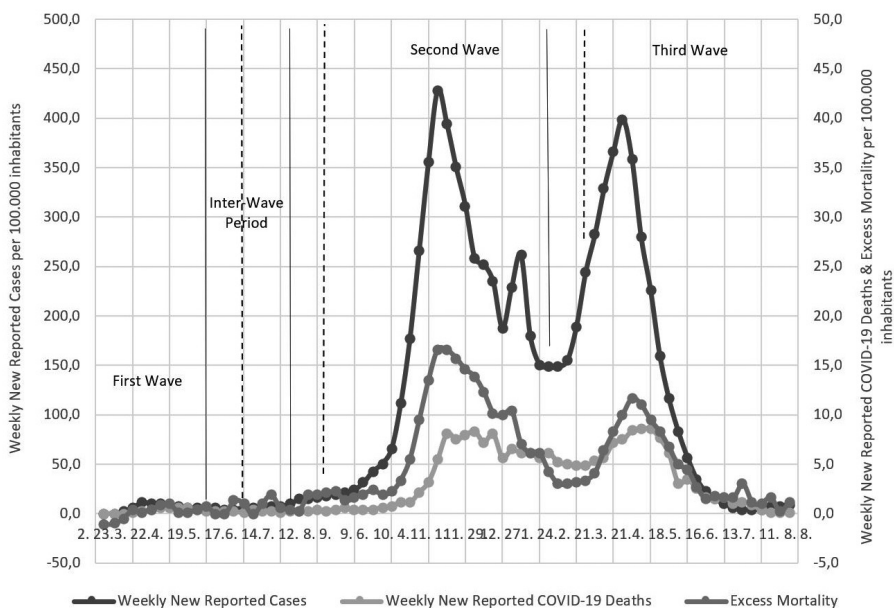
It must be noted, however, that while applying these indicators there are many *challenges in using pandemic data*. Firstly, testing capacity plays an important role in the Number of Reported Cases and in the Number of Reported COVID-19 Deaths. In all reported countries, there have been weeks when more than 20% of the tests performed were positive; it is well above the WHO recommended threshold (5%), meaning that the reliability of the resulting data is

[1] Date of data download: every Monday, the most recent data available for Sunday.

low and many cases remain hidden. There are also significant differences in the methodologies of pandemic data used by countries: while the recording of the Number of Reported Cases follows a broadly uniform methodology, there are significant methodological differences among countries in the recording of Number of Reported COVID-19 Deaths making interpretation of this indicator uncertain; therefore, the indicator of Excess Mortality is also used for this article. Finally, the spatial detail of data publication also varies from country to country, and it has changed many times over the last year.

The *spatial frame* of this research includes countries of Central Europe such as: Austria, Croatia, Czech Republic, Hungary, Poland, Romania, Slovakia, and Slovenia. The NUTS 3 level regions of these countries were the basis for the analysis: both pandemic and other types of data were downloaded focusing on this territorial level - if they were available. The *time frame* of the research is between the date of the first COVID-19 case reported in Central Europe – 25th February 2020 – and the end date for data collection of Number of Reported COVID-19 Cases is 4th July 2021. It is important to note that the waves in case-fatality rates are on average four weeks late - this is also reflected in the Central European data (as Figure 1 shows) and for Excess Mortality, which means that the data collection of mortality related data ends on 1st August 2021.

Figure 1 Weekly COVID-19 related data in Central Europe, from 24th February 2020, until 1st August, 2021

Source: Edited by author, based on official Coronavirus databases, 2021; Eurostat, 2021b

It was also an important task to *separate each wave in time* (even if it is not obvious to determine this exactly by day/week) so that each period can be analysed separately. In total, 3 + 1 periods were identified: the three waves and the Inter-Wave Period during the summer of 2020. It seemed important to analyse the latter separately because the spatial relevance of the epidemic diffusion in this period was different from that of each wave, and because the linking of data from this period to the First or Second Wave is difficult (at which date we determine the switch between waves) or may mislead the analysis. Overall, the following periods have been defined (the periods for the Number of Reported COVID-19 Deaths and Excess Mortality are indicated in brackets; Figure 1 also shows the separation of each period: the solid line shows the separation by number of cases, the dashed line shows the separation by mortality related indicators):

- First Wave: 25th February, 2020 – 17th May, 2020 (12th March, 2020 – 14th June, 2020)
- Inter-Wave Period: 17th May, 2020 – 19th July, 2020 (14th June, 2020 – 16th August, 2020)
- Second Wave: 19th July, 2020 – 31st January, 2021 (16th August, 2020 – 28th February, 2021)
- Third Wave: 31st January, 2021 – 4th July, 2021 (28th February, 2021 – 1st August, 2021)

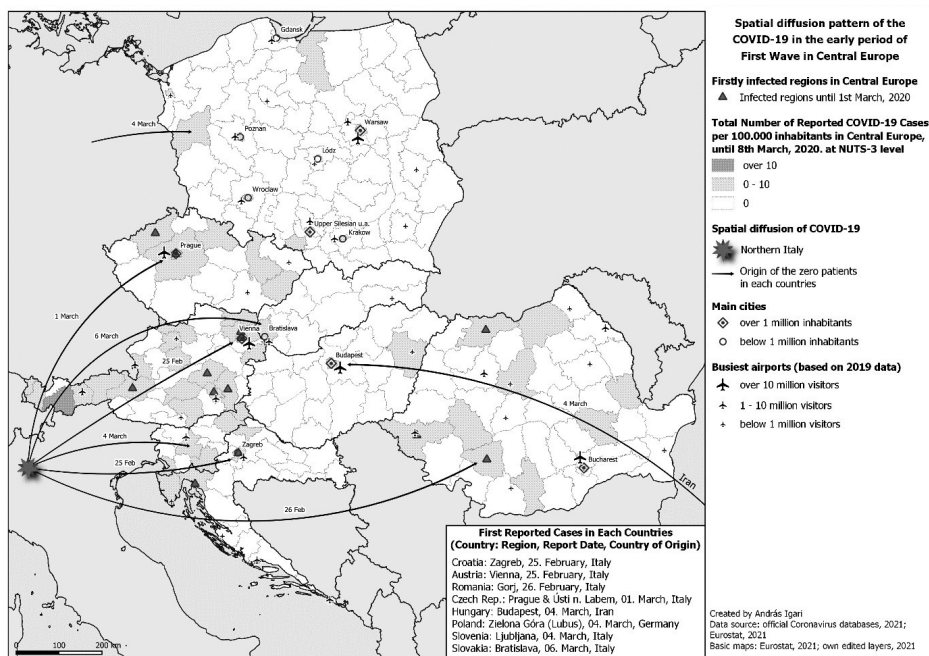
3. SPATIAL DIFFUSION PATTERNS OF COVID-19 WAVES IN CENTRAL EUROPE

In Central Europe, the first cases were reported on the 25th of February 2020 in Zagreb and Vienna, but the virus was probably present in the region weeks earlier. This was followed by further reported cases in Croatia, Austria and Romania, and then in the next week in other countries (for the first infected regions and the possible links of the spread of the disease, see Figure 2). COVID-19 spread essentially throughout the region in March; the last infected region was Harghita County on the 2nd April, 2020.

The spatial pattern of the COVID-19 diffusion during the *First Wave* was influenced by several factors: on the one hand, the disease appeared first in the south-western part of Central Europe, linked to the hotspot in Northern Italy and then spread east and northwards. According to current knowledge, in 6 of the 8 countries in Central Europe the first reported cases connected to Northern Italy. Tourists, students and commuters travelling by air were therefore important transmitters of the outbreak. Regions with international airports (usually capitals and other major cities) were relatively early in the emergence of the virus. Regions with medium or big airports (more than 1 million visitors) were infected 3 days earlier than the regions with small airports (less than 1 million visitors) and 6 and half days before regions without airports, on aver-

age within each country. As Figure 2 shows, the first cases were found in the capital in 6 out of 8 countries, while by 8th March the virus had appeared in most major cities and conurbations in the region, with only a few reports from rural areas. This means that hierarchical diffusion prevailed in Central Europe in the initial phase of the First Wave. Tourism also played an important role, in case of Tyrol, a major beneficiary of winter tourism, becoming the first hotspot in Central Europe. On their return home migrant workers also triggered several early chains of infection (mostly in Poland, Romania and Hungary), as did daily commuting, which contributed to the early spread of the pandemic, both in the agglomerations of large cities and in border regions.

Figure 2 Spatial Diffusion of the COVID-19 in the early period of First Wave, in Central Europe

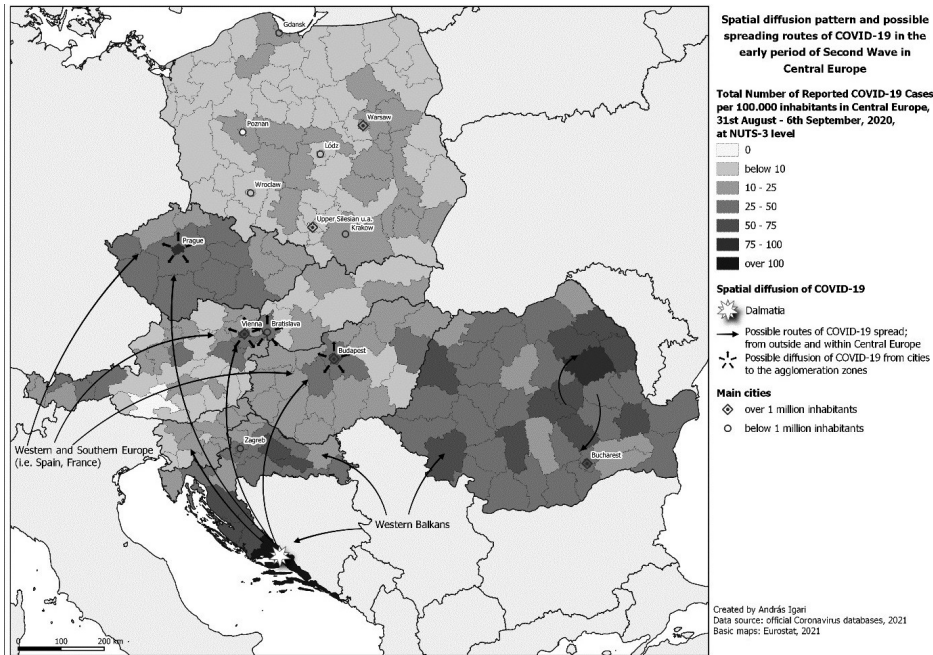
Source: Edited by author, based on official Coronavirus databases, 2021

The First Wave reached its peak very quickly and at a very low level compared to later waves; decline in the Number of Reported Cases already started in early April. This was mainly due to the fact that most countries in the region took strict measures (e.g. declaring a state of emergency, closing borders, closing certain services and shops, restricting events and gatherings) early on after COVID-19 had emerged, taking advantage of the fact that the outbreak reached the region a few weeks later than in Western Europe.

The First Wave was followed by a calmer period during summer in 2020, the *Inter-Wave Period* when the diffusion of COVID-19 was mostly stopped, but COVID-related infections and deaths still happened. However, these did not occur as a wave throughout the region, but were mainly linked to random hotspots, with the highest incidence in the regions of Wallachia and Southern Transylvania in Romania and Silesia in Poland, and later spreading to Moravian-Silesian Region in the Czech Republic (this highlights the fact that the pandemic was able to diffuse across borders in closely connected cross-border regions). The emergence of hotspots linked to specific institutions was still observed. The decline was indicated by the fact that all countries (except Romania and Poland) have seen a decrease in cases and deaths (the latter also in Poland).

Increased contact numbers during the Inter-Wave Period and a partial recovery of cross-border migration led to an intensification of the pandemic in July and August, triggering the *Second Wave* of it. Local hotspots gained strength and new hotspots emerged with a similar spatial pattern to the First Wave: international tourism made Dalmatia the main hotspot in the region by August, while in several countries (Austria, the Czech Republic, Hungary, Slovakia) the number of infected people increased firstly in the capitals and then in their agglomerations, again indicating a hierarchical pattern of diffusion (Figure 3).

Figure 3 Spatial Diffusion of COVID-19 in the early period of Second Wave, in Central Europe

Source: Edited by author, based on official Coronavirus databases, 2021

But there were no more similarities between First and Second Wave; during the autumn the pandemic exploded in Central Europe, with most countries' testing capacity unable to keep up: the peak was the week between 2-8th November, when 421 thousand Weekly New Cases were reported in Central Europe, while one in three tests were positive - presumably leaving many cases undetected. The main hotspots were in the Czech Republic and Slovenia, with weeks when 1% of the population in some regions was newly infected per week.

A further major difference is that while the First Wave of the pandemic ran roughly in parallel in the countries of the region, the Second Wave was much more volatile. The pandemic broke out in different weeks in different countries: at the very beginning of autumn, the Second Wave of the pandemic started rapidly in the regions of the Czech Republic, Southern Poland and Austria, and when it was halted by mid-November with the closures, the Croatian and Hungarian counties took the lead, but from mid-December onwards, the counties of the Czech Republic (the second wave had double-peaked in this country, due to the early withdrawal of the restrictions) and Slovenia were again the most infected.

The *Third Wave* was linked to the emergence of the British (Alpha) variant which arrived in the highly infected population in January 2021. This indicates that the circumstances of the start of this wave were very different from those of the previous two waves. While there were naturally no cases in Central Europe before the First Wave and only a low level of infection rate in most of the region during the Inter-Wave Period before the Second Wave, the start of the Third Wave coincided with the end of the Second Wave. Therefore, at the beginning of the Third Wave, the previous spatial pattern, i.e. the prominence of cities, was no longer present; although it is likely that the first cases associated with British (Alpha) variant were also present mainly in cities, in the absence of detailed data (presenting the variants separately), these cases cannot be separated from the cases related to the Second Wave.

Based on the data available so far, the spatiotemporal pattern of the Third Wave can be described as similar to that of the Second Wave in autumn: countries were severely affected at different time periods. In February, the Czech Republic, in March Hungary and Poland, and in April Croatia and Slovenia became the main hotspots. From May onwards, there was a significant decline observable and at the end of June, the Number of Weekly New Cases were similar as in the Inter-Wave Period. In part it is probably due to increasing vaccination rates: 5% of the population in the region received the full vaccination package at the end of March, 10% at the end of April, 19% at the end of May and one third at the end of June.

4. GEOGRAPHICAL FEATURES AFFECTING THE REGIONAL DIFFERENCES OF COVID-19

The impact of the pandemic's effect on human lives has become one of the most important issues of the past year and a half, both from a professional and a public perspective. This chapter attempts to provide a nuanced picture regarding the degree of exposure to the pandemic (totally and by waves) concerning certain Central European regions using the indicators presented in Chapter 2 and presenting geographical characteristics that may have influenced the differences.

Comparing the periods, huge differences were detectible between the first two periods (First Wave and Inter-Wave Period) and the Second and Third Waves. As Table 1 shows the difference between the weekly numbers of the Second and Third Wave was ten-thirty times higher than the First Wave and the Inter-Wave Period. The largest differences were in the Number of Reported Cases, but there was also a significant difference in the Number of Reported COVID-19 Deaths and Excess Mortality.

Table 1 Total and Weekly average number of COVID-19 related indicators by the different time periods

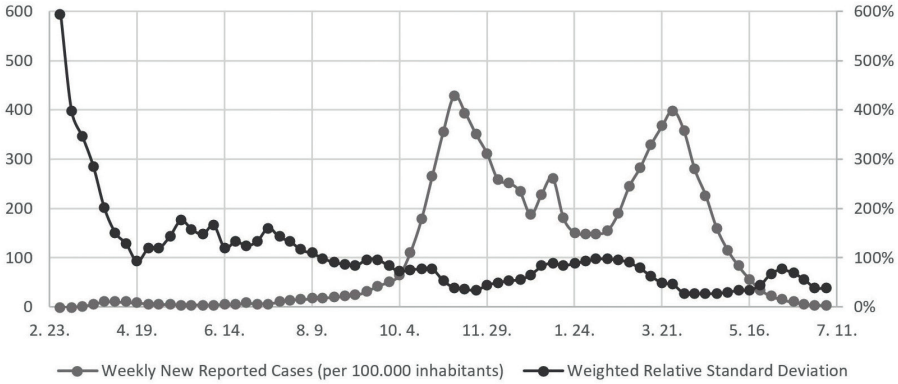
		First Wave (12 weeks)	Inter-Wave Period (9 weeks)	Second Wave (28 weeks)	Third Wave (22 weeks)	TOTAL (71 weeks)
Number of Reported Cases	Total	69,177	55,547	4,538,884	3,430,039	8,093,647
	Weekly average	5,765	6,172	162,103	155,911	113,995
Number of Reported COVID-19 Deaths	Total	4,393	2,400	118,279	80,986	206,058
	Weekly average	366	267	4,224	3,681	2,902
Excess Mortality	Total	6,544	9,953	198,786	101,392	316,676
	Weekly average	545	1,106	7,085	4,609	4,460

Source: Edited by author, based on official Coronavirus databases, 2021; Eurostat, 2021b

Furthermore, it is also observed that the spatial differences of the pandemic indicators change over time. As shown in Figure 4, the spatial disparity (the Weighted Relative Standard Deviation) in the Number of Reported Cases (per 100 thousand inhabitants) was the highest in the first week of the pandemic, from which point it decreased to around 100%. It fluctuated between 100–200% in the summer of 2020 and has decreased again since the Second Wave started. In general, the spatial inequalities were relatively high in the initial phase of each wave, because the Number of Reported Cases only increased in a few hotspots at first. Then the differences began to decrease: the lowest differences

were not at the peak of each wave, but in the following few weeks, as by then the outbreak hotspots started to decline, while the decline was not so marked in the other, less affected regions. Finally, during the waning phase of the waves (as well as during the summer, Inter-Wave Period), the differences again increased; although most regions had very low values at this time, some regions still had an above average value.

Figure 4 Weekly New Reported Cases in Central Europe and the Weighted Relative Standard Deviation of it in NUTS 3 (Poland: NUTS 2) level, 25th February, 2020–4th July, 2021

Source: Edited by author, based on official Coronavirus databases, 2021

If we compare the individual periods, we also find that during the First Wave and the 2020 Inter-Wave Period there were higher spatial differences than during the Second and Third Waves, both at a Central European level and in each country. In the following, I will show the regional pattern of it and the regional characteristics which can influence that.

A closer look at the *spatial pattern of Number of Reported Cases* in each period reveals significant differences (Figure 5). Evaluating data available on the First Wave, we can detect very large spatial disparities. In fact, only a few regional hotspots emerged for specific reasons: in Tyrol, due to the winter tourism and the late closures, and in Suceava (Romania) because of the poor management of the pandemic by the county hospital which resulted in high rates. Furthermore, the hierarchical pattern – that characterised the diffusion of the pandemic at the beginning of the First Wave – has eased, but most countries continued to have infection levels above average in capital regions (regions of Prague, Budapest and Bratislava having the highest infection levels in their countries) and urban areas had 1.5 times higher infection levels than other regions.

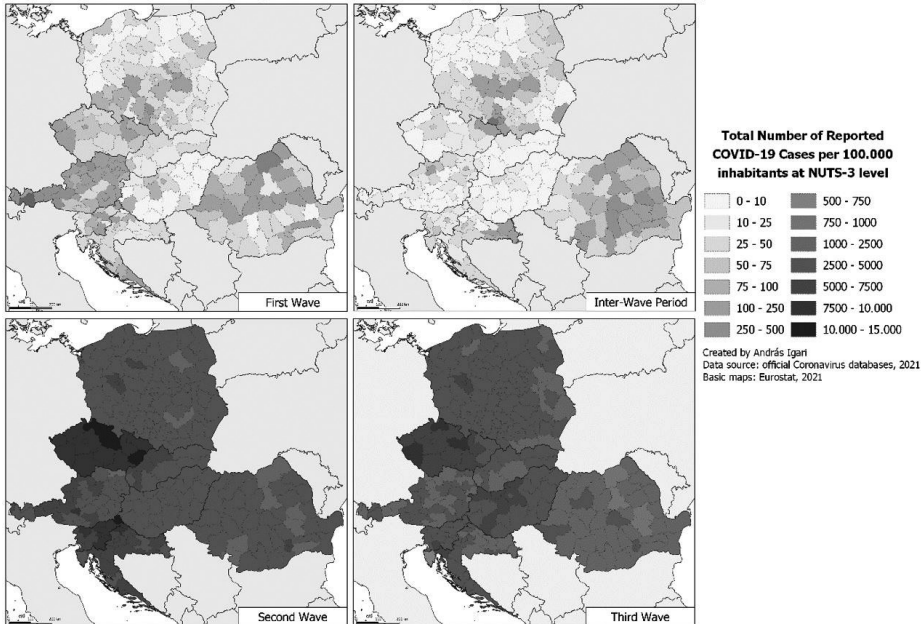
When comparing the First Wave and the 2020 Inter-Wave Period, there were not significant differences in the average Number of Reported Cases, but the type of inequality indicates how the two periods diverged: the national level inequality of the First Wave appeared slightly higher (57% and 55%), while

regional level inequality of the 2020 Inter-Wave Period were substantially higher (117% and 149%). However, the urban-rural disparities have essentially disappeared, and differences among regional hotspots and other areas became more noticeable. This originated more from insufficient protection in these regions than from geographic location or the easing of the first wave restrictions. The vulnerability of border areas should also be highlighted. At the end of the First Wave, countries reopened their borders (cross-border commuting was allowed by most countries during the First Wave, but with significant restrictions) and in several cases new hotspots were found in regions along the borderline with intensive links to previous hotspots on the other side.

During the initial phase of the Second Wave of the pandemic, regional disparities in the Number of Reported COVID-19 Cases increased again, but by the end of this wave, these values had decreased significantly. On one hand this is due to the differences among countries having been reduced (although the Czech Republic and Slovenia had high values, the other countries were not far behind); on the other hand, the differences within countries have essentially disappeared. Thus, the previously existing urban-rural differences were no longer significant (Kovalcsik et al. [2021] also indicates the disappearance of urban-rural difference in Central Europe, but there the focus was more on the shift of the pandemic's centre of gravity from Western part of the region (Germany) to the Eastern part).

Finally, there were only minor changes in spatial differences during the Third Wave: differences among countries remained, but in most countries the deviation among regions increased slightly (except in Austria and Slovenia). These disparities were partly along the regional typologies presented above. Poland and Romania continued to have high levels of urban infection rate (although this was probably due to spatial disparities in testing capacity), while in Croatia, the Dalmatian areas again became above average. However, these differences were not significant, so that the influence of regional typologies could not be identified. All in all, there has been a levelling off in the Number of Reported COVID-19 Cases over time and the initial regional disparities (cities, urban regions, tourist areas) have disappeared over time. As a result, by 4th July 2021, the disparities in infection rates were relatively low and were mainly due to differences among countries rather than among types of regions.

Figure 5 Regional pattern of Number of Reported COVID-19 Cases per 100.000 inhabitants during the examined time periods, in Central Europe

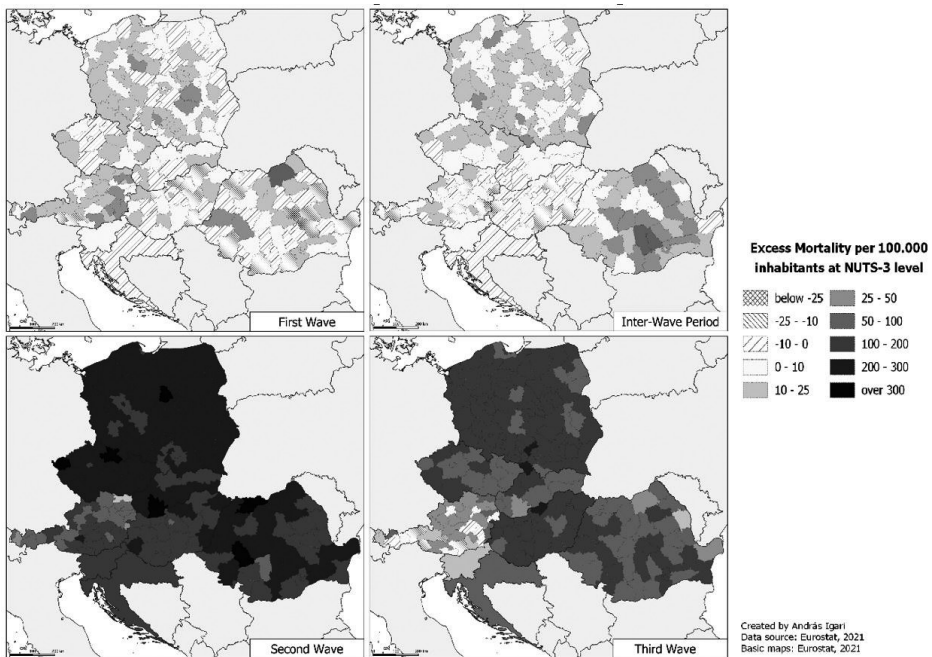
Source: Edited by author, based on official Coronavirus databases, 2021

Turning to *spatial disparities of mortality*, in many aspects different spatial patterns emerge. Both indicators' (Reported COVID-19 Deaths, Excess Mortality) spatial patterns have changed significantly over time. In the case of the First Wave, the highest COVID-19 Death Rates and Excess Mortality Rates were associated with the main hotspots: Suceava, Tyrol and Styria. In addition, in most countries, metropolitan and predominantly urban regions had above average mortality rates, due to their relatively high infection rates. However, the moderate impact of the pandemic is reflected in the negative Excess Mortality in Croatia and in some other regions. It was the same case in the 2020 Inter-Wave Period, with Hungary and Croatia having lower number of deaths than the average of the last five years. In contrast, above-average Excess Mortality Rates were found in Romania and Poland, partly overlapping with the local hotspots (Figure 6).

The Second Wave was characterised by a levelling off in terms of Reported Cases Rates, but by a more severe impact on deaths (including both indicators examined) in rural areas: in all countries of Central Europe, the mortality rates of predominantly urban and metropolitan regions were below average, despite the fact that the average infection rate was not lower in these regions. This may have been due to better health care in urban areas and lower vulnerability of the population living there (Balás et al., 2020; ESPON 2020; Guzzi et al., 2020; Kovács-Uzzoli, 2020; Uzzoli et al., 2020; Vinci et al., 2020). Finally, during the Third Wave,

although infection levels were close to those of the Second Wave, mortality rates were slightly lower; presumably due in part to the onset of vaccination. During the Third Wave, the urban-rural differences disappeared in most countries, except in the Czech Republic, Slovakia and Hungary, where the mortality rates in the capital regions were below the national level. However, the differences among countries increased again, for several possible reasons: different vaccination levels in each country, different treatment of the pandemic wave, and possibly data management issues (the temporal separation of the Second and Third Waves is difficult). Poland and Hungary were hardest hit by the Third Wave, while several regions in Austria already had negative Excess Mortality Rate (Figure 6).

Figure 6 Regional pattern of Excess Mortality per 100,000 inhabitants during the examined time periods, in Central Europe

Edited by author, based on Eurostat, 2021b.

All in all, the chapter finds that while there was a levelling off over time in the Number of Reported COVID-19 Cases, the Excess Mortality Rate was below average in urban areas and metropolitan regions while in some peripheral regions it was well above average. This was the case in the Second Wave but these differences disappeared again by the Third Wave and urban-rural disparities are not significant. Analysing the pandemic as a whole, the highest Excess Mortality Rates were in Poland and the Czech Republic (above 350 per 100,000 inhabitants), while in Austria they remained particularly low (below 150). I also found that

although urban areas had slightly lower Excess Mortality Rates than other regions, this is only so evidenced in a few countries: in the Czech Republic, Hungary and Slovakia, the capital had the lowest Excess Mortality Rate, while in Poland urban regions had better than average rates (e.g. Gdansk-Gdynia, Krakow). In contrast, Bucharest and Vienna had Excess Mortality Rates very close to the national averages for Romania and Austria.

5. CONCLUSIONS

The article analysed the spread of the COVID-19 pandemic in Central Europe until the end of the Third Wave. It focused on the spatial pattern of COVID-19 diffusion and regional disparities concerning pandemic data for each period. The aim was also to examine possible geographical factors and how they influenced the spatial diffusion of the pandemic. As a result of this research, it can be concluded that although the spatial pattern of each wave and period was different, certain geographical characteristics were present as influencing factors in several cases. The main findings are shown in Table 2.

Table 2 Characteristics and main affecting factors of each time period of COVID-19 spread in Central Europe

Characteristics / Periods		First Wave	Inter-Wave Period	Second Wave	Third Wave
Initial status and affecting factors	Infection level at the beginning of period	-	Low	Low	High
	Touristic season at the beginning of the period	Winter	-	Summer	-
	Characteristics of government actions	Timely, rigorous	Mitigation measures	Delayed action	Delayed action (some cases are preceded by mitigations)
Spatial pattern of...	the infections in the early part of the period	Hierarchical (hotspots: cities, winter tourist regions)	Random hotspots (Contiguous-type diffusion)	Hierarchical (hotspots: summer tourist regions, cities)	Difficult to determine - coincides with the end of the Second Wave
	the infections for the whole period	Slightly hierarchical	Random hotspots	Balanced	Balanced
	the mortality for the whole period	Slightly hierarchical	Random hotspots	Below average in cities	Differences among countries dominate
The severity of the epidemiological situation for the period as a whole		Low	Low	High	High-medium

Source: Own compilation

The paper found that transport hubs and tourist areas played a prominent role in the spread of each wave of the pandemic; therefore, the initial phase of the First and Second Waves were linked to major cities (with main transportation hubs) and the two main tourist regions of Central Europe; Tyrol and Dalmatia. However, for each period as a whole, the spatial pattern of infection and mortality depended on the severity and temporal frame of the pandemic situation in that period, which were strongly influenced by government measures. Thus, when strict and timely measures were taken by governments to slow the spread of the pandemic, the areas most affected initially (cities, tourist regions) and regions linked to random events (where local hotspots emerged) remained the most affected for the whole period (First Wave). Conversely, when action was delayed, the pandemic spread throughout the whole region, balancing the infection levels and reducing differences among and within countries. At the same time, as the urban-rural differences in infection rates disappeared, the cities were in a relatively favourable position in terms of mortality, thanks to their better health care and generally higher resilience (Second Wave). Finally, when the high infection levels were accompanied by slightly lower mortality rates - presumably due in part to the start of vaccination - the urban-rural differences disappeared in most countries, but the differences among countries increased again (Third Wave).

All in all, although urban-rural differences and tourist regions have a significant impact on the spread of the pandemic, government policies and the conditions at the start of a wave can have a major influence on which characteristics emerge. At the time of writing this essay, the Fourth Wave of the pandemic has not yet started in most countries of Central Europe. Although cities and summer tourist regions are expected to be particularly affected in the initial phase of this wave, in contrast to previous periods, most countries in Central Europe have a high level of vaccination (around 40-50% of the population is fully vaccinated; except Romania), which could also significantly influence the spatial pattern of spread regarding the new wave. There are also significant spatial disparities in this case, with urban areas in most countries having higher vaccination rate than rural areas, while the most vulnerable peripheral zones often have the lowest coverage. Changes in the resilience of different regions (and the emergence of new virus variants) can have a significant impact on the pattern of transmission. Further spatial analysis of this dynamically changed situation is an important task that can contribute to effective protection against the pandemic.

ACKNOWLEDGEMENT

I would like to extend my gratitude to the CEO of Hétfa Research Institute, Mr. András Csité PhD, who gave me an opportunity to do the *Weekly progress report on the spread of the Coronavirus pandemic in Eastern-Central Europe* (commissioned by the State Secretariat for National Policy of the Prime Minister's Office) which provided the database and preliminary results that were the basis of this

research. I would also like to express special thanks to my supervisors, Mr. Ákos Jakobi PhD and Mr. Pál Szabó PhD (Eötvös Loránd University, Faculty of Science, Department of Regional Science) for helping me write this paper and to the editors for their valuable comments.

NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI
ÉS INNOVÁCIÓS HIVATAL

Új Nemzeti
Kiválóság Program

INNOVÁCIÓS ÉS TECHNOLÓGIAI
MINISZTERIUM

Supported by the Új Nemzeti Kiválóság Program of the Ministry for Innovation and Technology from the source of the National Research, Development and Innovation Fund.

REFERENCES

- Amdaoud, M.–Arcuri, G.–Levratto, N. (2021) Are regions equal in adversity? A spatial analysis of spread and dynamics of COVID-19 in Europe. *The European Journal of Health Economics*, 22, 4, pp. 629–642. DOI: 10.1007/s10198-021-01280-6
- Balás, G.–Csité, A.–Igari, A.–Lőcsei, H. (2020): *Melyik Magyar járást veszélyeztetetnek leginkább a nyaralójukba leköltözők?* HÉTFA Kutatóintézet, Budapest https://hetfa.hu/wp-content/uploads/2020/04/%C3%BCd%C3%BCl%C5%91k%C3%B6rzetek_mortalit%C3%A1s_j%C3%A1rv%C3%A1ny_H%C3%89TFA.pdf Downloaded: 17. 08. 2021.
- Balcan, D.–Gonçalves, B.–Hu, H.–Ramasco, J. J.–Colizza, V.–Vespignani, A. (2010) Modeling the spatial spread of infectious diseases: The Global Epidemic and Mobility computational model. *Journal of Computational Science*, 1, 3, pp. 132–145. DOI: 10.1016/j.jocs.2010.07.002
- Belik, V.–Geisel, T.–Brockmann, D. (2011) Natural Human Mobility Patterns and Spatial Spread of Infectious Diseases. *Physical Review X*, 1, DOI: 011001 10.1103/PhysRevX.1.011001
- Bogoch, I. I.–Watts, A.–Thomas-Bachli, A.–Huber, C.–Kraemer, M. U.–Khan, K. (2020) Potential for global spread of a novel coronavirus from China. *Journal of travel medicine*, 27, 2. DOI: taaa011 10.1093/jtm/taaa011
- Bourdin D.–Jeanne, L.–Nadou, F.–Noiret, G. (2021) Does lockdown work? A spatial analysis of the spread and concentration of COVID-19 in Italy. *Regional Studies*. 55, 7, pp. 1182–1193. DOI: 10.1080/00343404.2021.1887471
- Brockmann, D.–Helbing D. (2013) The Hidden Geometry of Complex, Network-Driven Contagion Phenomena. *Science*, 342, 6164, pp. 1337–1342. DOI: 10.1126/science.1245200
- Brockmann, D.–Helbing D. (2020) *Spreading Routes on a Global Scale*. Research on Complex Systems, Berlin. <https://rocs.hu-berlin.de/project/viz-event-horizon/> Downloaded: 17. 08. 2021.
- Chan, H. F.–Skali, A.–Torgler, B. (2020) *A Global Dataset of Human Mobility*. Center for Research in Economics, Management and the Arts (CREMA), Zürich.

- Chen, Z.-Zhang, Q.-Lu, Y.-Guo, Z.-Zhang, X.-Zhang, W.-Guo, C.-Liao, C.-Li, Q.-Han, X.-Lu, J. (2020). Distribution of the COVID-19 epidemic and correlation with population emigration from Wuhan, China. *Chinese Medical Journal*, 133, 9, pp. DOI: 1044–1050. 10.1097/CM9.0000000000000782
- Childs, L. M.-Abuelezam, N. N.-Dye, C.-Gupta, S.-Murray, M. B.-Williams, B. G.-Buckee C. O. (2015): Modelling challenges in context: Lessons from malaria, HIV, and tuberculosis. *Epidemics*, 10, pp. 102–107. DOI: 10.1016/j.epidem.2015.02.002
- ESPON (2020) *Geography of COVID-19 outbreak and first policy answers in European regions and cities - Policy Brief*. EPON EGTC, Luxembourg
- Eurostat (2021a) *Excess mortality - statistics*. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Excess_mortality_-_statistics Downloaded: 23. 08. 2021.
- Eurostat (2021b) *Deaths by week, sex, 5-year age group and NUTS 3 region (demo_r_mweek3)*. https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=demo_r_mweek3&lang=en Downloaded: 21. 12. 2021.
- Ferenci T. (2022): *Többlethalálósági adatok európai összevetésben*. <https://github.com/tamas-ferenci/ExcessMortEUR> Downloaded: 25. 01. 2022.
- Franch-Pardo, I.-Napoletano, B. M.-Rosete-Verges, F.-Billa, L. (2020) Spatial analysis and GIS in the study of COVID-19. A review. *Science of The Total Environment*, 739. DOI: 10.1016/j.scitotenv.2020.140033
- Gao, S.-Rao, J.-Kang, Y.-Liang, Y.-Kruse, J. (2020) Mapping county-level mobility pattern changes in the United States in response to COVID-19. *SIGSPATIAL Special*, 12, 1, pp. 16–26. DOI: 10.1145/3404820.3404824
- Gatto, M.-Bertuzzo, E.-Mari, L.-Miccoli, S.-Carraro, L.-Casagrandi, R.-Rinaldo, A. (2020) Spread and dynamics of the COVID-19 epidemic in Italy: Effects of emergency containment measures. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the USA*, 117, 19, pp. 10484–10491. DOI: 10.1073/pnas.2004978117
- Giuliani, D.-Dickson, M. M.-Espa, G.-Santi, F. (2020) Modelling and predicting the spatio-temporal spread of COVID-19 in Italy. *BMC Infectious Diseases*, 20, 700. DOI: 10.1186/s12879-020-05415-7
- Guzzi, P. H.-Tradigo, G.-Veltri, P. (2020) Spatio-Temporal Resource Mapping for Intensive Care Units at Regional Level for COVID-19 Emergency in Italy. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17, 10, p. 3344. DOI: 10.3390/ijerph17103344
- Hägerstrand, T. (1967) *Innovation diffusion as a spatial process*. University of Chicago Press, Chicago
- Haggett, P. (2006) *Geográfia: globális szintézis*. Typotex, Budapest
- Hufnagel, L.-Brockmann, D.-Geisel, T. (2004) Forecast and control of epidemics in a globalized world. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 101, 42, pp. 15124–15129. DOI: 10.1073/pnas.0308344101
- Ianelli, F.-Koher, A.-Brockmann, D.-Hövel, P.-Sokolov I. M. (2017) Effective distances for epidemics spreading on complex networks. *Physical Review E*, 95, 1. arXiv:1608.06201 DOI: 10.1103/PhysRevE.95.012313
- Igari, A. (2021): *Koronavírus: íme a térkép, így terjed a járvány Közép-Európában*. HÉTFA Kutatóintézet, Budapest https://hetfa.hu/wp-content/uploads/2021/02/Koronavirus_KozepEuropa_Hetfa_Igari.pdf Downloaded: 30. 01. 2022.

- Kincses, Á.-Tóth, G. (2020) How coronavirus spread in Europe over time: national probabilities based on migration networks. *Regional Statistics*, 10, 2, 228–231. DOI: 10.15196/RS100210
- Kiss, J. P. (2020): A magyar koronavírus-térkép – és ami abból következik. *HVG*. https://hvg.hu/tudomany/20200408_magyar_koronavirus_terkep_jarvany_teruleti_eloszlas_adatok Downloaded: 30. 01. 2022.
- Kovács, S. Zs.-Uzzoli, A. (2020) A koronavírus-járvány jelenlegi és várható egészségkockázatainak területi különbségei Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 34, 2, 155–170. DOI: 10.17649/TET.34.2.3265
- Kovalcsik, T.-Boros, L.-Pál, V. (2021) A COVID-19-járvány első két hullámának területisége Közép-Európában. *Területi Statisztika*, 61, 3, 263–290. DOI: 10.15196/TS610301
- Kuchler, T.-Russel, D.-Stroebel, J. (2020) *The geographic spread of COVID-19 correlates with the structure of social networks as measured by Facebook*. National Bureau of Economic Research, Cambridge (MA). https://www.nber.org/system/files/working_papers/w26990/w26990.pdf Downloaded: 23. 08. 2021. DOI: 10.3386/w26990
- Lennert, J. (2021) A SARS-CoV-2 vírus magyarországi terjedésének ágens alapú modellezése – az első járványhullám tapasztalatai. *Tér és Társadalom*, 35, 3, 3–32. DOI: 10.17649/TET.35.3.3341
- Morrill, R.-Gale, G. L.-Thrall, G. I. (1988) *Spatial diffusion*. Reprint. Edited by Grant Ian Thrall. WVU Research Repository, 2020.
- Munshi, J.-Roy, I.-Balasubramanian, G. (2020) *Spatiotemporal dynamics in demography-sensitive disease transmission: COVID-19 spread in NY as a case study*. arXiv. <https://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/2005/2005.01001.pdf>
- Nemes Nagy, J. (2009) *Terek, helyek, régiók – A regionális tudomány alapjai*. Akadémia Kiadó, Budapest. DOI: 10.1556/9789630598644
- Nikodémus A. (1991) A térbeli diffúzió problémája és alkalmazási lehetőségei. *Földrajzi Értesítő*, 40, 1–2, 7–24.
- O’Sullivan, D.-Gahegan, M.-Exeter, D. J.-Adams, B. (2020) Spatially explicit models for exploring COVID-19 lockdown strategies. *Transaction in GIS*, 24, 4, pp. 967–1000. DOI: 10.1111/tgis.12660
- Rodríguez-Pose, A.-Burlina, C. (2021) Institutions and the uneven geography of the first wave of the COVID-19 pandemic. *Journal of Regional Science*, pp. 1–25. DOI: 10.1111/jors.12541
- Uzzoli, A.-Egri, Z.-Szilágyi, D.-Pál, V. (2020) Does better availability mean better accessibility? Spatial inequalities in the care of acute myocardial infarction in Hungary. *Hungarian Geographical Bulletin*, 69, 4, pp. 401–418. DOI: 10.15201/hungeobull.69.4.5
- Uzzoli, A.-Kovács, S. Zs.-Páger, B.-Szabó, T. (2021) A hazai COVID-19-járvány-hullámok területi különbségei. *Területi Statisztika*, 61, 3, pp. 291–319. DOI: 10.15196/TS610302
- Vinci, D. L.-Polidori, C.-Polidori, P. (2020) The healthcare and pharmaceutical vulnerability emerging from the new Coronavirus outbreak. *European Journal of Hospital Pharmacy*, 27, 3, pp. 129–130. DOI: 10.1136/ejpharm-2020-002278

ANNEX

Annex 1 COVID-19 related websites in Central European countries

Country	Governmental websites of territorial data	Available territorial level of the different indicators	
		Reported COVID-19 Cases	Reported Covid-19 Deaths
Hungary	https://koronavirus.gov.hu/	NUTS 3	Budapest - Countryside
Austria	https://covid19-dashboard.ages.at/?l=en	LAU	LAU
Slovakia	https://covid-19.nczisk.sk/sk	LAU	NUTS 0
Romania	https://stirioficiale.ro/informatii	NUTS 3	NUTS 0 (NUTS 3 from informal source)
Croatia	https://www.koronavirus.hr/	NUTS 3	NUTS 3
Slovenia	https://www.nijz.si/sl/dnevno-spremljanje-okuzb-s-sars-cov-2-covid-19	LAU	NUTS 3
Czech Rep.	https://onemocneni-aktualne.mzcr.cz/covid-19	LAU	LAU
Poland	https://www.gov.pl/web/koronawirus/wykaz-zarazen-koronawirusem-sars-cov-2	LAU	LAU

Source: Own compilation

Fuzzy Signature Based Organization of Material Handling in Functional Production Systems

Abstract

The efficient management of material handling in a functional production system is just as complex as production scheduling. The costs of production losses are affected by the expertise and the decisions of the operative logistics personnel. Automation is one possible way of increasing the efficiency and decreasing the losses derived from poor human decisions. Although the total automation of material handling using robots and automated guided vehicles is technically possible, it is difficult to realize due to high standardization requirements. To improve efficiency, the replacement of human decisions with computer decisions is a feasible solution for existing companies, however, the exact mathematical modeling of such complex systems may be difficult since special knowledge and expertise is needed. The aim of the article is to present an easier computerized method by modeling human decisions of local experts using fuzzy logic. The fuzzy signature-based method is proposed, based on the operating practices of a real production plant. The experimental results compared with the mathematical optima given by linear programming are presented. The proposed optimization method is more simple than already existing ones, therefore it can be suitable for small and medium-sized companies.

Keywords: functional production system, job shop scheduling, material handling, automation, fuzzy signatures

INTRODUCTION

Functional production systems are widespread among small and medium-size companies due to their flexibility and relatively low investment cost. Compared to other production methods, it has lower efficiency and its scheduling is known to be NP hard. The situation is similar in the case of material handling. The efficiency of material handling strongly depends on the operators and forklift drivers. If the machines are idle the handling tasks are not performed in time, and this will adversely affect the production rate.

An integral, inseparable part of high value-added production systems is the movement of materials to and from productive equipment in the required time. With some production systems, e.g., in process production, material handling equipment is closely integrated. The conveyor belts are practically an inseparable part of the production equipment, like the storage places of the work-in-progress goods as well. This kind of production system is highly effective, but its produc-

tion flexibility is moderate, so it is just suitable for mass-production with predictable demands.

Due to the high investment costs of process production systems, it is more flexible and the functional layout production system has a higher distribution among small and medium-sized companies. Here, the work item travels between the fixed shops. It requires a universal, independent, and flexible handling equipment, tailored to the characteristics of the goods to be produced by the plant. One of the duties of the material handling department in the operating system of the plant is to transport raw materials to the production equipment, half-finished items between each workplace, or finished goods to the warehouse within the required time frame. If the material handling tasks are not performed in time, production may be interrupted.

The automation of production machines is continuously improving, but traditional material handling (with verbal instructions and manually operated forklifts) is still the most common in functional production systems. One of the reasons may be that smart factory solutions with smart machines and smart forklifts are technically available on the market, although they require a very high level of standardization. This standardization has several requirements. One of them is to remove human decisions and replace them with a computerized decision-making system. Human decisions are very complex processes and they are influenced by numerous human factors. Some of these may depend on the personality or changes in the actual mood of the decision-maker. Naturally, they cannot be controlled or predicted. And, in most cases, the outcome is affected by local knowledge and experience. These may vary from worker to worker and they are time-consuming and costly to improve, especially when the turnover of employees is high. Furthermore, continuous decisions without clear rules will increase the stress of the workers. If the decisions are supported by a computer system, these problems can be reduced.

In this paper, we propose a novel approach to support the operative material handling decisions using fuzzy signatures. In the next section, we review the evolutionary levels of automation in material handling management then we provide theoretical background of computerized decision-making methods and fuzzy signatures in Sections 3 and 4, while the proposed fuzzy signature-based model is outlined in Section 5 and the experimental results are presented in Section 6.

1. AUTOMATION IN THE MATERIAL HANDLING OF FUNCTIONAL PRODUCTION SYSTEMS

The material handling methods used by different companies varies from country to country and place to place. These methods can be grouped in terms of various aspects. One of them is the level of automation. Owing to its importance, it is a widely researched topic that has produced several possible definitions and

approaches (Frohm et al., 2008). According to these, the following evolutionary automation levels or groups of material handling can be defined.

- *Traditional management of material handling based on verbal information.* The operators of material handling equipment are responsible for material handling tasks of dedicated areas. In such systems the workload may not be evenly distributed between the different areas, and it requires local knowledge of the operators. Hence the rotation of employees between areas or the integration of the new employees into the system is time-consuming. Even so, because it does not require any directing system and a well-motivated employee with significant local knowledge can manage it quite successfully, it is a commonly used method. The disadvantages of this approach are the higher material handling resources and the critical effect of the subjective human decision that was already mentioned above. The stress level of employees - both forklift drivers and machine operators - may be affected by the poorly distributed workload.
- *Digitized tasks with manual decision.* This level requires the use of an electrical signaling system. The requests arrive at a central dispatcher who decides the proper order of the tasks for each piece of material handling equipment. If there is no central dispatcher, the tasks are visible for each operator and they have to decide the order of the tasks based on their experience. Balancing the workload subjectively might result in decreasing costs. A drawback is that it requires the standardization of information and defining all the processes, which is a significant challenge for several companies. However, this basic step is vital in order to evolve towards further levels.
- *Automated control of material handling processes* is possible if a digitized task handling system is available, and the given parameters of tasks are appropriate for computerized decision making. The decision making is very similar to the widely studied job-shop scheduling problem (e.g., linear programming [LP], priority dispatch rules, genetic algorithm). Here, we propose a novel approach based on the human method that was successful in the previous evolutionary levels, but it utilizes a less complex calculation model in the background than that for the existing operational research solutions. The realization of this level can lead to a significant improvement in efficiency.
- *Automated guided vehicles (AGV).* This high level of the automated logistics, where automatically guided material handling vehicles performing the tasks, is based on input data coming from the requester. The decision-making system may be the same as in the previous level but here there are no forklift drivers, only automated forklifts. This level has several requirements:
 - An available task management system.
 - Autonomous vehicles.
 - The environment of the plant must be able to support the AGVs (e.g., no floor defects).

- It has standardized carriers, packaging, pick-up and unloading areas.
- Last but not least, the working culture of the company should be amendable to change.
- *Automatized or smart factory.* The most advanced level is the totally automatized factory where production machines, robots and material handling machines work together without any human participation. It requires a very complex and integrated planning with clear goals. Due to the high standardization of the requirements, it is ideal when setting up new plants.

For existing companies, achieving of the second-highest level requires significant process reorganization and layout changes. The costs can almost be the same as the costs of setting up a brand new plant. Furthermore, this level of standardization could lead to a significant decrease in the flexibility of the plant. However, the second and third levels are attainable within a reasonable time and cost. Hence, it may be a good solution for small- and medium- sized companies if the wish to improve their processes and efficiency. In the following, we propose a fast and readily achievable solution for this.

A key point of our proposal is that instead of complex mathematical models and calculations, the computerized decision making process is based on expert knowledge and it can be maintained by the experts working in the company.

2. COMPUTERIZED DECISION MAKING METHODS

AGV-dispatching is an increasingly important area of advanced logistics (Rashadi et al., 2020). In contrast to human-driven vehicles, management of AGVs has to handle traffic of the vehicles systematically to prevent accidents, traffic jams, and deadlocks (Taghaboni-Tanchoco, 1995). Therefore, AGV dispatching has two main aspects. First, the scheduling of the tasks to achieve the goals of the system while minimizing the number of vehicles or maximizing utilization. Second, the routing of the AGVs to prevent collisions and deadlocks (Qui et al., 2002). These two aspects have a strong connection to each other, therefore none of them can be investigated separately. As a result, the methods used to dispatch AGVs are not suitable for the management of the material handling in the functional production system where human-driven forklifts are used.

Controlling material handling in functional production systems is quite similar to a job-shop scheduling problem, therefore its methods can be suitable for it also. The mission is to execute open tasks with clear deadlines and process times. Tasks have waiting costs that occur if the tasks are not performed before the deadline. Waiting costs increase linearly over time. Material handling equipment (for the sake of brevity, hereafter we use forklifts) can perform tasks according to their suitability and availability. Another parameter is the travelling time between the places of the tasks. The goal is to find the proper execution order and task distribution between the available forklifts in order to minimize the total waiting

cost. In the literature, there are several methods available for this. Some relevant ones will be presented subsequently. These are priority rules, exact optimization methods, and approximate methods (Zhang et al., 2019; Chaudhry-Abid, 2016).

Priority rule-based methods are the simplest and the most commonly used and perform reasonably well in many instances (Sculli-Tsan, 1990), (Sels et al., 2011). In the case of such a complex problem as total weighted tardiness, they usually cannot provide adequate solution. However, Emmons (1969) proposed a lovely algorithm for minimizing job tardiness. His method is based on the relationship between the parameters of the jobs. The biggest drawback with his method is its excessive complexity. It requires too much sorting and logical steps to calculate the priorities between the jobs.

The exact methods, e.g., linear programming or bunch-and-bound methods provide a mathematical optimum (Razaq et al., 1990; Sen et al., 2003). Linear programming is one of the best known exact methods. It is widely used in problems where relationships between the objective function and the constraints are linear. However, it gives an exact solution, it needs special solver programs, and it requires special knowledge to configure and keep the models up-to-date. It also requires consistent data and an accurate formulation of the target function. If any of these change, it may require a complete redesign of the model.

Another group of methods is called the approximate methods. Although they do not provide optimal results, they give reasonable good solutions within limited time and use significantly fewer calculations. They act like the natural selection process to determine a proper combination and values of variables, providing continuously improving results. Their great advantage is that they are able to produce results within a reasonable period of time, even in the case of high complexity in the given problem (Pezzella et al., 2008; Gonçalves et al., 2005). Their disadvantages are that they require special, accurate modelling and precise input parameters for real-life situations.

Artificial intelligence solutions, based on machine learning can also handle large amounts of data relationships that are opaque to the human mind and predict events to a good approximation (Nemeth et al., 2016). However, due to the large amounts of the required teaching samples in problems like job-shop scheduling they are rather inappropriate.

The common problem of the exact and the approximate methods is that specialized knowledge is required to implement and manage them. The expert who is responsible for the system has to understand the production processes and has to be familiar with the logic of optimization methods. This knowledge is not common and may not be available for the small- and medium-sized companies. The less educated users also have to accept the results of computerized decisions. In the case of a sophisticated and hard to understand calculation, trust in the system may be questionable. Moreover, special software is required. In addition, an expert is needed, who can make the necessary modifications when it is required. Due to constant changes in the life of small- and medium-sized compa-

nies, this can result in the model having to be constantly readjusted. This will decrease the efficiency of the system and increase its operation costs. Therefore, in a real-life situation, a very flexible and simple calculation is required that can be adjusted locally and the users should understand its way of working or logic.

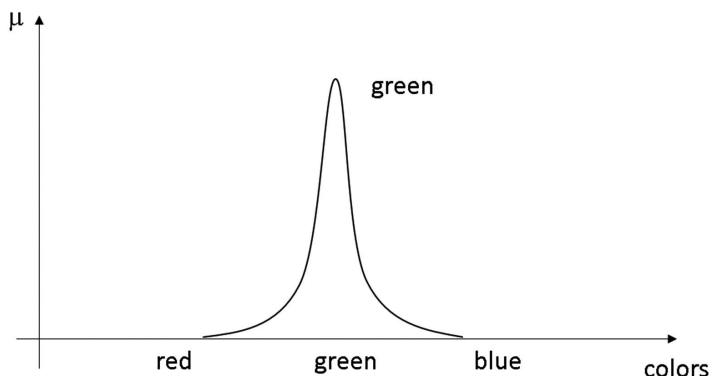
Fuzzy inference systems handle problems in a similar way to human thinking. Fuzzy logic is able to handle general logical connections, hence it provides a flexible solution for complex decision-making situations where numerous variables are related to one another using the logical terms AND and OR. Fuzzy logic is widely used in engineering and to support decision making in business (Carlsson et al., 2012). Linear programming using fuzzy numbers is one known solution (Rommelfanger, 1996; Fuller, 1998; Kumar et al., 2011) but the methods used for calculations can vary due to the “shape” of the fuzzy numbers. Therefore, using this method requires special knowledge and special software, so the problem is the same as in the case of LP with normal numbers.

A combination of fuzzy decisions and priority rules are used by Ahmed et al., in their 2016 study. Their method yields good results compared to traditional priority rules, but the large number of rules used can make real-life applications inflexible and difficult to adopt.

3. FUZZY LOGIC AND SIGNATURES

Fuzzy set theory was introduced by L. A. Zadeh in 1965. The basic idea is that the membership of a phenomenon in a fuzzy set cannot only be described by 0 and 1, but by any value between them. The membership value (μ) tells us to what extent an element is a member of a fuzzy set, not whether it is a member at all. For example, according to this, all the colors are members of the green fuzzy set, but some are stronger and some are weaker. Figure 1 shows the membership function of a fuzzy set of green colors.

Figure 1 A possible fuzzy set of green colors

Source: Own compilation

However, quite good fuzzy inference methods exist for handling problems with complex logical relationships, like Mamdani-Assilian's (1975) or Sugeno's (1985) methods, especially in particular cases, where the aim is the fuzzy quantification of a phenomenon with well-known sub-properties. Fuzzy signatures are a generalization of vector valued fuzzy sets (vector-valued fuzzy sets), which are collections of fuzzy valued properties (Kóczy et al., 1999). Fuzzy signatures are such vectors, where the elements may or may not be fuzzy vectors themselves. In this way, quite complex dependency structures can be readily described and evaluated. Graphically, dependencies are depicted as tree structures, where the given phenomenon is the root and the nodes are devoted to its sub-properties. Of course, the structure contains mathematical functions needed to aggregate the values of the sub-nodes as well. These functions are called aggregation operators. The most commonly used aggregation operators are simple averaging functions, but in special cases other functions, like FISAO (Fuzzy Inference System-like Aggregation Operator), are also useful (Lilik et al., 2021).

4. FUZZY SIGNATURE OF MATERIAL HANDLING IN FUNCTIONAL PRODUCTION SYSTEMS

The problem was analyzed in the hall of a steel forging company. Its main product line is forged components for the automotive industry in medium sized batches. The area of the hall is around 12,000 m² and produces around 50 different types of finished goods. The activities performed in the plant are:

- Cutting the steel rods,
- Heating in an induction chamber
- Forging by semi-automatic forging machines,
- Grinding the burr from the semi-finished parts by manually operated hand grinders,
- Heat treatment in gas-heated chambers,
- Surface cleaning with sandblasting,
- Crack searching,
- Quality inspection, and packaging.

These activities are performed around 50 individual workstations in total. These are grouped in shops according to their technology and supplied by internal storage areas according to an individual schedule. The shops work separately and supply the storage area of the next shop. Since economical production batches are different according to the technology, there is a significant amount of semi-finished inventory in the storage areas. Taking into account the customer demands and economical production quantities, jobs of shops are scheduled backward, so "one piece flow" via the production process is not possible. Due to area constraints in the plant, there is no space for a buffer stock next to the machines, and just one cargo rack space is normally available for the raw material and one for the

finished goods. Hence, cargo racks must be changed as they become empty or full within one cycle of the machine. Otherwise, the machine will stop due to the lack of raw materials or sufficient storage space.

Since the packs of some materials are heavier and the service of some machines requires small and agile forklifts, lighter and taller capacity forklifts have to be operated. Therefore, not all forklifts can perform all material handling tasks.

Operation areas are assigned to forklifts – sometimes to more than one shop –, where they have to “stay alert” to follow the progress of the production. These areas are defined by the management of the logistics department based on previous experience, so the workload of forklifts in theory is balanced. Since no remote signal system is installed, material handling tasks are performed when they are recognized by the forklift drivers. The work instructions for the forklift drivers are the following:

- be familiar with the progression of the production of the dedicated area;
- perform the material handling tasks as soon as possible;
- if there is more than one task at the same time, choose the task with the shortest processing time;
- if more machines stop working at the same time due to the lack of available material, the one with the highest priority list must be served first.

Since work instructions cannot provide adequate support to all situations, the final quality of service is mostly affected by the individual expertise and decisions of forklift drivers. The main disadvantage of this method of working is that there is no real-time overview of the tasks available. The same goes for the forklift drivers and the logistics management. Therefore, the forklift drivers have to make many personal and subjective, individual and uncontrolled decisions. As these decisions are taken in unknown circumstances, it is not possible to measure how the decisions approximate the mathematically available optimum. During our study it was assumed that a radio-based signal system was available, and all tasks were real time and visible for all forklift drivers. Henceforth, the order of tasks will be specified according to the work instruction presented above.

The reasons for production losses are systematically collected to help improve the efficiency of the plant. To get the loss in financial units, the capacity losses are multiplied by the operating costs of the current workplaces. The performance assessment of logistics department is based on the summarized production losses caused by the lack of material handling. Therefore, the main goal of the logistics department is to minimize this cost without increasing the operational costs of the logistics.

The fuzzy signature constructed in our study was developed based on the expertise of the company and the work instructions listed above. Priority is calculated for each task and the one with the highest value is selected for execution. After the task has been executed, time and location parameters are modified, and the calculation is performed again. This process is cyclically repeated.

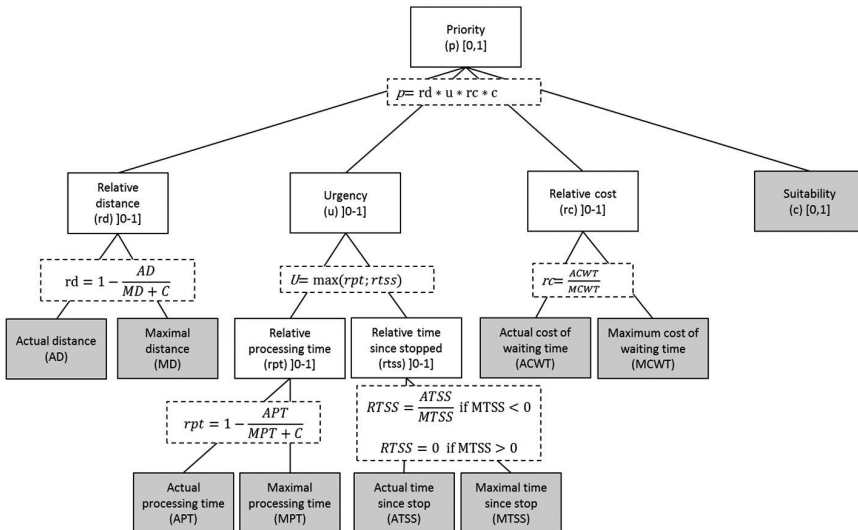
A hierarchical dependency tree of task prioritization processes was established. Priority (p) basically depends on distance, process time, urgency cost, and suitability of the forklift.

In the calculations, not these parameters but their modified versions are used, as follows:

- Relative distance (rd): The distance of the actual task divided by the biggest distance.
- Relative waiting cost (rc): The cost of the actual task divided by the highest cost.
- Relative urgency (u): This is calculated using the following parameters:
 - Relative processing time (rpt): The actual processing time divided by the lowest processing time.
 - Relative time since machine stopped (rtss): The machines that have stopped already are compared to one another. Time passed from the stoppage of the actual machine divided by the highest time since it was stopped.
- Suitability (c): One for forklifts that are able to perform the task and zero for the others.

A visualization of this dependency tree can be seen in Figure 2. This dependency structure can be used directly as a fuzzy signature, so it is complemented with the mathematical functions (in dashed line boxes) that implement the relations between the sub-nodes. Measured real number input parameters are denoted in squares with grey backgrounds. Values of the nodes in fuzzy signatures must lie between 0 and 1. This condition is satisfied by the aggregation functions applied here.

Figure 2 Visualization of the fuzzy signature dependency tree using aggregation functions

Source: Own compilation

5. NUMERICAL EXAMPLE AND RESULTS

The efficiency of the fuzzy signature presented in Sections 5 was tested and compared with results of an LP. Model, which was previously used in the same problem (Ferenczi et al., 2021). Ten different scenarios were created based on data of the investigated plant. Each scenario is a set of eight material handling tasks in actual production that have to be handled by the logistics. It is assumed that all tasks can be started immediately and no other task will arrive at the set during the performance. As an example the task and their parameters of the first scenarios can be seen in Table 1 (other tables contain data of the same scenario). The competency matrix of the forklifts is shown in Table 2. The travelling times between the tasks are shown in Table 3. The asymmetry of the matrix is due to one-way routes of the plant. The results of the first calculation cycle can be seen in Table 4, where task G2 was selected for execution.

Table 1 Parameters of the first scenario

Task ID	Deadline (min)	Processing time (min)	Waiting cost /min
G1	2	4	1,500
G2	4	1	6,000
G3	6	4	2,100
G4	7	2	4,300
G5	8	3	7,800
G6	9	3	1,200
G7	10	3	300
G8	11	3	950

Source: Our own compilation

Table 2 Competency matrix of the first scenario

Competency task ID/forklift	T1	T2
G1	1	0
G2	1	1
G3	0	1
G4	1	1
G5	1	1
G6	1	0
G7	0	1
G8	1	1

Source: Our own compilation

Table 3 Travelling time between the tasks

Travelling time from/to	G1	G2	G3	G4	G5	G6	G7	G8
Start	1	1	1	2	3	5	2	3
G1	0	3	4	4	3	1	5	5
G2	5	0	3	2	1	5	4	4
G3	1	3	0	1	3	1	2	1
G4	3	3	2	0	3	5	4	3
G5	4	2	2	3	0	5	2	3
G6	1	3	2	4	3	0	2	3
G7	1	5	3	3	4	2	0	5
G8	1	2	2	3	3	4	2	0

Source: Our own compilation

Table 4 Results of the first calculation cycle for the T1 forklift

Task ID	Relative distance (rd)	RPT	RTSS	Urgency (u)	Relative cost (rc)	Competency (c)	Priority (p)	Selected
G1	0.8	0.1	0	0.10	0.19	1	0.0160	
G2	0.8	0.75	0	0.75	0.77	1	0.4808	Y
G3	0.8	0.1	0	0.10	0.27	0	0.0000	
G4	0.7	0.5	0	0.50	0.55	1	0.1838	
G5	0.5	0.25	0	0.25	1.00	1	0.1250	
G6	0.2	0.25	0	0.25	0.15	1	0.0064	
G7	0.7	0.25	0	0.25	0.04	0	0.0000	
G8	0.5	0.25	0	0.25	0.12	1	0.0152	

Source: Own compilation

In Table 4, since there is idle stopped machine, RTSS is a constant 0. Tasks G3 and G7 cannot be performed due to zero suitability of the forklift. The highest priority is calculated to G2, so this task is selected for execution.

The results of all 10 test scenarios can be seen in Table 5. Since it has been proven that LP is an exact optimization method, results in the mathematical optimum of the total waiting cost of the optimal order that were calculated using the LP model were compared with the results of the fuzzy signature model. The above results based on fuzzy signature are approximately 41% higher than in case of LP. This means that the decision making with this signature does not attain the effectiveness of the LP model, but it is much easier to handle. The results of fuzzy signature based on the expert knowledge of the company, are more reliable than human decisions because the human factor has been removed from the process. Other aspects of the fuzzy signature approach compared to LP's and another computerized optimization algorithm are:

- Special knowledge needs: The fuzzy signature is based on basic calculations. No special knowledge is needed. In contrast, in the case of LP, the creation of the mathematical model and programming of the solver software requires special skills and expertise, especially when nonlinear phenomena have to be modeled, like the IF function.
- Transparency: The relationship of the sub values and the final value is readily understandable. In the case of LP, the calculations are not transparent, so applying this method can be confusing for users.
- Flexibility: If the circumstances change, the fuzzy signature can be easily modified even by local experts. In the case of LP it may require the complete redesign of the model.

Table 5 Results of comprehension of LP and fuzzy signature

Scenario	1	2	3	4	5	6
Total waiting cost (LP) HUF	237,000	234,000	243,000	239,000	230,000	201,000
Total waiting cost (Fuzzy) HUF	457,000	331,000	327,000	331,000	305,000	281,000
Deviation (%)	92.8%	41.5%	34.6%	38.5%	32.6%	39.8%
Scenario	6	7	8	9	10	Average deviation (%)
Total waiting cost (LP) HUF	201,000	242,000	203,000	240,000	215,000	
Total waiting cost (Fuzzy) HUF	281,000	322,000	293,000	326,000	257,000	
Deviation (%)	39.8%	33.1%	44.3%	35.8%	19.5%	

Source: Own compilation

6. CONCLUSIONS

In this paper a new approach of material handling management in functional production systems was presented. The evolutionary levels of automation were listed and examined. Although, total automation of material handling is technically possible, it has very high requirements and costs. To keep the costs low and increase the efficiency, as an intermediate level of the evolution, we proposed a novel fuzzy signature-based model that supports automatized decision making. In using this, the possible mistakes of human decisions are removed from the process, thus resulting in higher efficiency and coherent outcomes. The result was compared to the optimum given by an LP model. It was found that the fuzzy signature-based results are significantly different from the optimum, but they are still more reliable than haphazard human decisions. Further advantages of the fuzzy signature based optimization approach are its simplicity and that it does not require special knowledge of the system to understand and maintain it. Therefore, it can be implemented and widely used by small and medium-sized companies. These advantages, mainly from a human point of view, can help offset the lower economic results. The automated decision-making increases efficiency and reduces the stress load on employees.

In the near future we will study other mathematical functions for the aggregation and we will try to use different weights for different nodes in order to achieve greater efficiency.

REFERENCES

- Ahmed, R.-Khan, M.-Haque, H.-Rahman, H. (2016) An approach to develop a dynamic job shop scheduling by fuzzy rule-based system and comparative study with the traditional priority rules. *Am. J. Eng. Applied Sci*, 9, pp. 202–212. <https://doi.org/10.3844/ajeassp.2016.202.212>
- Carlsson, C.-Fedrizzi, M.-Fuller, R. (2012) *Fuzzy logic in management*. Springer Science & Business Media.
- Chaudhry, I. A.-Abid, A. K. (2016) A research survey: review of flexible job shop scheduling techniques. *International Transactions in Operational Research*, 23, 3, pp. 551–591. <https://doi.org/10.1111/itor.12199>
- Emmons, H. (1969) One-machine sequencing to minimize certain functions of job tardiness. *Operations Research*, 17, 4, pp. 701–715. <https://doi.org/10.1287/opre.174.701>
- Ferenczi B.-Németh P.-Kulcsár B (2021) Műhely rendszerű termelés anyagmozgatójának optimalizálása. In: Horvath B.-Horvath G. (eds.): XI. *International Conference on Transport Sciences*. University of Győr, Department of Transport, Győr. pp. 388–400.
- Frohm, J.-Lindström, V.-Winroth, M.-Stahre, J. (2008) *Levels of automation in manufacturing*. Ergonomia.
- Fuller, R. (1998) *Fuzzy reasoning and fuzzy optimization*. Turku Centre for Computer Science, Abo.
- Gonçalves, J. F.-de Magalhães Mendes, J. J.-Resende, M. G. (2005) A hybrid genetic algorithm for the job shop scheduling problem. *European journal of operational research*, 167, 1, pp. 77–95. <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2004.03.012>
- Kóczy L. T.-Vámos T. -Bíró G. (1999) *Fuzzy Signatures*. In: Proceedings of EURO-FUSE-SIC '99. pp. 210–217.
- Kumar, A.-Kaur, J.-Singh, P. (2011) A new method for solving fully fuzzy linear programming problems. *Applied mathematical modelling*, 35, 2, pp. 817–823. <https://doi.org/10.1016/j.apm.2010.07.037>
- Lilik, F.-Bukovics, Á.-Kóczy, L. T. (2021) Fuzzy Inference System-like Aggregation Operator (FISAO) for Fuzzy Signatures. In: *European Symposium on Computational Intelligence and Mathematics*, 03–06 Oct 2021, Budapest. in print.
- Mamdani, E. H.-Assilian, S. (1975) An experiment in linguistic synthesis with a fuzzy logic controller. *International Journal of Man Machine Studies*, 7, 1, pp. 1–13. [https://doi.org/10.1016/s0020-7373\(75\)80002-2](https://doi.org/10.1016/s0020-7373(75)80002-2)
- Nemeth, P.-Ladinig, T. B.-Ferenczi, B. (2016) Use of Artificial Neural Networks in the Production Control of Small Batch Production. In: *Proceedings on the International Conference on Artificial Intelligence (ICAI)*. The Steering Committee of The World Congress in Computer Science, Computer Engineering and Applied Computing WorldComp.
- Pezzella, F.-Morganti, G.-Ciaschetti, G. (2008) A genetic algorithm for the flexible job-shop scheduling problem. *Computers & operations research*, 35, 10, pp. 3202–3212. <https://doi.org/10.1016/j.cor.2007.02.014>

- Qiu, L.-Hsu, W. J.-Huang, S. Y.-Wang, H. (2002) Scheduling and routing algorithms for AGVs: a survey. *International Journal of Production Research*, 40, 3, pp. 745-760. <https://doi.org/10.1080/00207540110091712>
- Abdul-Razaq, T. S.-Potts, C. N.-Van Wassenhove, L. N. (1990) A survey of algorithms for the single machine total weighted tardiness scheduling problem. *Discrete Applied Mathematics*, 26, 2-3, pp. 235-253. [https://doi.org/10.1016/0166-218X\(90\)90103-J](https://doi.org/10.1016/0166-218X(90)90103-J)
- Rashidi, H.-Matinfar, F.-Parand, F. (2021) Automated guided vehicles-a review on applications, problem modeling and solutions. *International Journal of Transportation Engineering*, 8, 3, pp. 261-278.
- Rommelfanger, H. (1996) Fuzzy linear programming and applications. *European journal of operational research*, 9, 3, pp. 512-527. [https://doi.org/10.1016/0377-2217\(95\)00008-9](https://doi.org/10.1016/0377-2217(95)00008-9)
- Sculli, D.-Tsan, K. K. (1990) Priority dispatching rules in a fabrication/assembly shop. *Mathematical and Computer Modelling*, 13, 3, pp. 73-79. [https://doi.org/10.1016/0895-7177\(90\)90372-T](https://doi.org/10.1016/0895-7177(90)90372-T)
- Sels, V.-Vanhoucke, M.-Gheysen, N. (2011) A comparison of priority rules for the job shop scheduling problem under different flow time and tardiness related objective functions. *International Journal of Production Research*, 50, 15, pp. 4255-4270. <https://doi.org/10.1080/00207543.2011.611539>
- Sen, T.-Sulek, J. M.-Dileepan, P. (2003) Static scheduling research to minimize weighted and unweighted tardiness: a state-of-the-art survey. *International Journal of Production Economics*, 83, 1, pp. 1-12. [https://doi.org/10.1016/S0925-5273\(02\)00265-7](https://doi.org/10.1016/S0925-5273(02)00265-7)
- Sugeno, M. (1985) An introductory survey of fuzzy control. *Information Science*, 36, 1-2, pp. 59-83. [https://doi.org/10.1016/0020-0255\(85\)90026-x](https://doi.org/10.1016/0020-0255(85)90026-x)
- Taghaboni, F.-Tanchoco, J. M. A. (1995) Comparison of dynamic routing techniques for automated guided vehicle systems. *International Journal of Production Research*, 33, pp. 2653-2669. <https://doi.org/10.1080/00207549508945352>
- Zadeh, L. A. (1965) Fuzzy sets. *Information and control*, 8, pp. 338-353. <https://doi.org/10.21236/ad0608981>
- Zhang, J.-Ding, G.-Zou, Y.-Qin, S.-Fu, J. (2019) Review of job shop scheduling research and its new perspectives under Industry 4.0. *Journal of Intelligent Manufacturing*, 30, 4, pp. 1809-1830. <https://doi.org/10.1007/s10845-017-1350-2>

FELHÍVÁS

Kedves Kollégáink, Barátaink,

Kedves leendő Szerzőink,

A City.hu Várostudományi Szemle szerkesztőbizottsága a 2022/II. számát a Kelet-közép-európai térség térszerkezeti és nagyvároshálózat fejlődési folyamat bemutatására szánja. A kutatókhoz, elemzőkhöz és oktatókhoz, tanácsadókhöz fordulunk, akiknek ebben a témakörben új kutatási eredményei vannak és megosztanának bennünket ezek publikációjával. A publikálás lehetősége ingyenes. Kettő független lektor minősíti a beküldött közleményeket.

Az egyetemi kollégáinkhoz is fordulunk, hogy hívják fel a témakörrel foglalkozó MSC és doktorandusz hallgatók figyelemét a City.hu Várostudományi Szemlében való publikálás lehetőségére.

Az MSC hallgatók és doktoranduszok között az Enyedi Alapítvány 50.000 Ft (könyvutalvány) díjazásban részesíti a legjobbnak ítélt dolgozatot.

A közleményre vonatkozó előírások megtalálhatóak a folyóirat honlapján (cityhu.net) a szerzői tájékoztatóban. Egy tanulmány maximum terjedelme egy ív. Beküldési határidő 2022. április 30. Beküldés helye: szerkesztoseg@cityhu.net

A folyóirat jellegéből adódóan blogokat, könyvismertetőket, ábrákat is be tudunk mutatni, aki ilyen közléssel kíván élni, azok számára is szívesen biztosítunk felületet.

Az online folyóirat az Enyedi György Regionális Tudományi Alapítvány gondozásában jelenik meg évente négy alkalommal és a www.cityhu.net oldalon érhető el. A City.hu Várostudományi Szemle a regionális tudományon belül a városok, a városi térségek, a városi rendszerek elméleti és gyakorlati jelenségeit és kutatásait speciálisan bemutatni kívánó periodikák tekintetében jelenleg a hazai folyóirat-piacon jellemző hiátust kívánja betölteni, illetve a regionalisták, urbanisták, építészek, geográfusok, közgazdászok, földrajzosok, szociológusok közötti ma még hiányos kommunikációt kívánja javítani. Célja továbbá, hogy a várostudomány eredményei iránt érdeklődő szakembereknek, kutatóknak, diákoknak, önkormányzati dolgozóknak, és természetesen a legkülönbözőbb városok lakóinak nyújtson aktuális információkat.

A folyóirat open access formában működik. Az MTA Könyvtár és Információs Központ Repozitóriuma (Repository of the Academy's Library) archiválja a folyóirat számait és cikkeit, ennek megfelelően az MTMT és a Matarka indexeli.

A cikkek DOI (Digital Object Identifier) azonosítót kapnak. A folyóirat az MTA IX. Osztály minősített folyóirat listájára betervezésre került.

Köszönjük, hogy megtisztelő figyelmével követi a City.hu Várostudományi Szemle online folyóiratot!

Üdvözlettel,

Prof. Dr. Szirmai Viktória (főszerkesztő asszony) és Prof. Dr. Rechnitzer János (szerkesztőbizottság elnöke) nevében

Kézai Petra Kinga
titkár, City.hu Várostudományi Szemle

SZERZŐINK

DR. AMBRUS RITA ANNA, PHD: egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem, Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar, Gazdasági Elemzések Tanszék; E-mail: ambrus.rita.anna@sze.hu

Ambrus Rita Anna a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen (Corvinus) szerzett diploma átvételét követően Sopronban, a Magyar Hitel Bank Rt.-nél, majd a Magyar Külkereskedelmi Bank Rt.-nél hitelügyi tanácsadóként dolgozott. A felsőoktatásba 2000-ben, a Nyugat-magyarországi Egyetem munkatársaként kapcsolódott be, ahol 2013-ban a Gazdálkodás- és Szervezéstudományi Doktori Iskolában PhD fokozatot szerzett. Kutatási területe az adózás, adóztatás. 2018-tól a Széchenyi István Egyetemen adózás és számvitel tantárgyakat oktat.

BATA-BALOG AMADEA: PhD hallgató, Nemzeti Közszerológati Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Közigazgatás-tudományi Doktori Iskola; E-mail: bata-balog.amadea@uni-nke.hu

Bata-Balog Amadea a Nemzeti Közszerológati Egyetem, Közigazgatás-tudományi Doktori Iskolájának PhD hallgatója, valamint a Mathias Corvinus Collegium (MCC) senior kutatója. Kutatási területe a nemzetközi migráció, fókuszban a modern kori Latin-Amerika migrációs folyamatai és a kapcsolódó közpolitikák kihívásai a tömeges kivándorlással, bevándorlással és a visszavándorlási folyamatokkal szemben.

DR. BERANEK LÁSZLÓ, PHD: Turnaround EMBA, belgyógyász, endokrinológus, rehabilitációs szakorvos, ügyvezető, Sanitas Corporis Kft.; E-mail: lblberanek@gmail.com

Beranek László a szegedi Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Egyetemen (SZAOTE), a Bolognai és az Uppsalai egyetemen végezte tanulmányait. PhD dolgozatát a SZAOTE-n védte meg. Közben publikált a *Neuroscience Letters* és az *American Journal of Physiology* oldalain. Azóta 12 publikációja jelent meg és 9 projektet vezetett sikerrel. Gyakorló orvos, 2021-ben szerzett EMBA diplomát a Budapesti Metropolitan Egyetem Változás- és Válságmanagement szakirányú továbbképzésén. Jelenleg tanulmányokat folytat a Semmelweis Egyetem Közszerológati Karán, Egészségügyi Menedzser szakon. Kutatási területe: változás- és válságmenedzsment az egészségügyben.

PROF. DR. HABIL CSAPÓ JÁNOS: egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Marketing és Turizmus Intézet; E-mail: csapo.janos@ktk.pte.hu

Csapó János a PTE KTK Marketing és Turizmus Intézetében egyetemi tanár, a turizmus csoport vezetője. Kutatási területe elsősorban a turizmus és a terület-

fejlesztés aspektusainak vizsgálatára terjed ki, továbbá foglalkozik a turisztikai centrum és periféria viszonyok kutatásával, a turizmus térbeli koncentrációjának és dekoncentrációjának komplex hatásaival, regionális (nemzetközi, hazai) turizmusföldrajzzal, turisztikai termékfejlesztéssel, határmenti térségek turizmusfejlesztésével és regionális társadalomföldrajzi vizsgálatokkal. Számos szakmai szervezetben tölt be tagságot, tudományos titkári vagy elnöki pozíciót, továbbá több hazai, földrajz, marketing és turizmus témájú szakmai-tudományos folyóirat szerkesztője, vagy szerkesztőbizottsági tagja.

FERENCZI BALÁZS: PhD hallgató, Széchenyi István Egyetem, Logisztikai és Szállítványozási Tanszék; E-mail: feba79@gmail.com

Ferenczi Balázs a Széchenyi István Egyetem volt hallgatója, 2003 óta különböző logisztikai területeken dolgozik. A Multidiszciplináris Műszaki Doktori Iskola hallgatójaként kutatási területe a logisztikai folyamatok modellezése és optimalizációja.

DR. GRÓF KATALIN, PHD: köztisztviselő, Büki Közös Önkormányzati Hivatal, Helyi adók csoport; E-mail: grof.katalin@buk.hu

Gróf Katalin gazdálkodás- és szervezéstudományok területen 2021-ben szerzett doktori fokozatot a Soproni Egyetem Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Karának Széchenyi István Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskolájában. 2014 óta a Büki Közös Önkormányzati Hivatal köztisztviselője. Kutatási területe a helyi önkormányzati finanszírozás, elsősorban a helyi adózás elemzése. Az "Idegenforgalom helyi adóztatásának vizsgálata európai és hazai vonatkozásban" című doktori értekezéséhez kapcsolódó kutatása az idegenforgalmi adó részletes vizsgálatára irányult.

DR. HABIL. GYŐRI SZABÓ RÓBERT: egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem, Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar; E-mail: szabor@sze.hu

Győri Szabó Róbert 1995-ben diplomázott a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen, 2001-ben ugyanott PhD fokozatot szerzett, 2012-ben a Széchenyi István Egyetemen habilitált. 1995 ősze óta egyetemi oktató, előbb a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen, majd 2004 óta a Széchenyi István Egyetemen, 2005 óta egyetemi docens. Elsősorban a nemzetközi kapcsolatok témakörében oktat és publikál, 7 monográfiája, 4 tankönyve és mintegy 60 tanulmánya jelent meg eddig.

HAJDÚ DÁVID: PhD hallgató, Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem, Gazdaság- és Regionális Tudományi Doktori Iskola; E-mail: hajdu.david91@gmail.com

Hajdú Dávid 30 éve született Miskolcon. 12 éve dolgozik különböző munkakörökben a felnőttképzés és felnőttoktatás szervezésében. 2018-ban vidékfejlesztési agrármérnöki mesterszakon szerzett diplomát Gyöngyösön. 2019 óta a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem Gazdasági- és Regionális Tudományi

Doktori Iskolájának doktorandusza. Doktori témája az Álláskeresőknél szóló képzések hatékonyságának vizsgálata Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, e témakörben rendszeresen publikál. Doktori témájának megválasztásában a munkája során tapasztalt társadalmi-gazdasági anomáliák játszottak szerepet.

IGARI ANDRÁS: PhD hallgató, ELTE TTK Földtudományi Doktori Iskola, Regionális Tudományi Tanszék, Junior elemző, HÉTFA Elemző Központ; E-mail: andris.igari@gmail.com

Igari András (1996) geográfus, regionális elemző. Egyetemi tanulmányait az ELTE TTK-n végezte, -2020ban kitüntetéses diplomát szerzett Geográfus MSc képzésen. 2019 óta a Hétfa Kutatóintézet és Elemző Központ junior elemzője. 2020 szeptemberétől kezdve az ELTE TTK Földtudományi Doktori Iskola PhD-hallgatója. Főbb kutatási témái és érdeklődési területek: térbeli terjedési folyamatok; regionális társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek; városi és rurális térségek; geopolitika; városfejlesztés.

DR. HABIL KATITS ETELKA: stratégiai ügyvezető, pénzügyi turnaround szakértő, KENF üzletviteli tanácsadás; E-mail: kenflife@gmail.com

Katits Etelka több évtized felsőoktatási és kutatási tapasztalattal rendelkezik: 45 tantárgy oktatása alap- és mesterszakon, két doktori iskolában, 17 magyar és 1 angol nyelvű könyv, 15 könyvfejezet szerzője, 100 feletti tanulmány, cikk és konferencia előadás, 5 pályadíjas munka, 3 OTKA/NKFIH-projekt (vezető, szenior kutató). Kutatási területe: a vállalati életciklusok, turnaround és fenntartható pénzügyek, vállalati adatbázis elemzések. Controlling és EWS-rendszereket fejleszt a FINel pénzügyi szakértői rendszerrel. MTA köztestületi tag, a Változás- és Válságmenedzserek Országos Egyesületének tagja.

DR. LILIK FERENC, PHD: tudományos főmunkatárs, Széchenyi István Egyetem, Távközlési Tanszék; E-mail: lilikf@sze.hu

Lilik Ferenc villamosmérnök, a Széchenyi István Egyetem tudományos főmunkatársa. Vezetékes adatközlő kommunikációs technológiák mellett számítási intelligenciára, elsősorban fuzzy logikára specializálódott, ennek keretében különböző szakterületek kutatásaiban is aktívan részt vállal, mint például telekommunikáció, orvosi tudományok, ipari automatizálás.

DR. LŐRINCZ KATALIN, PHD: egyetemi docens, Pannon Egyetem Gazdaságtudományi Kar, Turizmus Intézeti Tanszék, Gazdálkodási Intézet; E-mail: lorincz.katalin@gtk.uni-pannon.hu

Lőrincz Katalin a PE GTK általános dékánhelyettese, a Gazdálkodási Intézet intézetigazgatója, a Turizmus Intézeti Tanszéken egyetemi docens. Kutatási területe a turizmus mobilitással, életminőséggel és fenntarthatósággal való összefüggés vizsgálata. Oktatóként, szakértőként, valamint a körforgásos gazdaság és fenn-

tartható turizmus kutatási projekt vezetőjeként a Balaton turizmusával, a hazai desztinációk térbeli aspektusaival foglalkozik. Aktív szerepet vállal a Veszprém-Balaton 2023 Európa Kulturális Fővárosa projekt előkészítésében. Több turizmus témájú hazai folyóirat szerkesztőbizottsági tagja.

MAGYARI KATINKA, EMBA: Gazdasági tanácsadó - Interim Menedzser, EMBA Turnaround Menedzser, Magyar-Audit Kft.; E-mail: magyariaudit@gmail.com

Magyari Katinka saját gazdasági tanácsadó céget működtet, melyben a hazai vállalkozásoknak segít a profit maximalizálásában, az esetleges hanyatlás visszafordításában, több esetben interim menedzserként. Az alapidiplomájának megszerzését követően 1998-tól foglalkozik a számvitel, a pénzügy és az adózás szakterületével. A hazai társaságok gazdálkodásáról szerzett széleskörű tapasztalatait több mint húsz éves gyakorlata alapozta meg, több helyen gazdasági vezetői és CFO posztot töltött be. 2021-ben Executive MBA Turnaround Menedzser végzettséget szerzett. Legújabb kutatási érdeklődési köre a vállalatok életrajzszakaszainak és a növekedési lehetőségeinek vizsgálata.

SASNÉ DR. GRÓSZ ANNAMÁRIA, PHD: egyetemi docens, Pannon Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Marketing Intézeti Tanszék; E-mail: sasne-grosz.annamaria@gtk.uni-pannon.hu

Sasné Grósz Annamária a PE GTK oktatási dékánhelyettese, a Marketing Intézeti Tanszék egyetemi docense. Doktori fokozatot 2011-ben szerzett a győri Széchenyi István Egyetemen; disszertációjának témája a német nemzeti kisebbség fogyasztói magatartása volt. Kutatásaiban elsősorban az identitás alapú fogyasztói magatartások vizsgálatával és a nemzetközi marketing különböző aspektusaival foglalkozik; további kutatásokat végzett a Balaton-desztinációban élők életminőségével, valamint a preferencia-alapú fogyasztói magatartásokkal és helyi identitással kapcsolatban. Oktatóként a marketing területhez kapcsolódó tárgyakat, nemzetközi marketinget és fogyasztói magatartást tanít 1997 óta.

VARGA ZSUZSANNA, EMBA: Üzletfejlesztési stratégia, közép-kelet európai igazgató, Interstuhl Büromöbel GmbH Co&KG; E-mail: zsvarga1974@gmail.com

Varga Zsuzsanna pénzügyi szakon szerzett gazdasági mérnöki diplomát, nemzetközi üzleti és stratégia szakon MBA diplomát, és Turnaround Management szakon Executive MBA diplomát. 20 év nemzetközi üzletfejlesztési és stratégiai szakmai tapasztalata van nagy és kis-közép méretű cégeknél. Kutatási érdeklődési köre a Behavioural Finance integrálása a Turnaround Management-be, valamint a fenntartható gazdálkodás és növekedés átültetése a gyakorlatba.

AUTHORS

DR. AMBRUS, RITA ANNA, PHD: associate professor, University of Győr, Kautz Gyula Faculty of Business and Economics, Department of Economic Analyses; E-mail: ambrus.rita.anna@sze.hu

Rita Anna Ambrus graduated at Corvinus University of Budapest, she worked as a credit consultant at the Magyar Hitelbank Rt., then at the Magyar Külkereskedelmi Bank Rt. in Sopron. She started her career in higher education in 2000 and received a PhD degree in management and organisation sciences in 2013 at the University of Sopron. Her field of research is taxation. She has been teaching Accounting and Taxation at the University of Győr since 2018.

BATA-BALOG, AMADEA: PhD student, University of Public Service, Faculty of Public Governance and International Studies, Doctoral School of Public Administration Sciences; E-mail: bata-balog.amadea@uni-nke.hu

Amadea Bata-Balog is a PhD student at the University of Public Service, Doctoral School of Public Administration Sciences, and a Senior Researcher at Mathias Corvinus Collegium (MCC). Her research field concerns international migration, focusing on Latin American migration processes in modern history and related public policies and their challenges in the face of mass emigration, immigration, as well as return movements.

DR. BERANEK, LÁSZLÓ, PHD: Turnaround EMBA, internist, endocrinologist, diabetologist, rehabilitation consultant, CEO, Sanitas Corporis Medical Ltd.; E-mail: lblberanek@gmail.com

László Beranek's studies were performed at Szent-Györgyi Albert Medical University Szeged (SZAOTE), Bologna and Uppsala. He defended PhD thesis at SZAOTE. In the meantime, he has published on the pages of Neuroscience Letters and the American Journal of Physiology. 12 publications and 9 projects has been realized by his work since then. Although, he works as a practicing physician, he has graduated as Executive MBA in Turnaround Management, at Metropolitan University Budapest, in 2021. He is attending the third semester at Semmelweis University, School of Health Administration Management. Research interests: turnaround management in the healthcare business.

PROF. DR. HABIL CSAPÓ, JÁNOS: full professor, University of Pécs, Faculty of Business and Economics, Department of Marketing and tourism; E-mail: csapo.janos@ktk.pte.hu

János Csapó is a full professor at the Institute of Marketing and Tourism at the Faculty of Business and Economics and he is the responsible leader of the tourism trainings at the faculty and the leader of the tourism research group. He is a member

of several scientific committees and editorial member of domestic journals related to geography, tourism and marketing. His major fields of research include investigations on the relationship between tourism and regional development, tourism centre and periphery relations, the reasons for the spatial concentration and de-concentration of tourism, regional tourism geography, tourism product development, cross border tourism development, tourism niche products and tourism trends.

FERENCZI, BALÁZS: PhD student, Széchenyi István University, Department of Logistics and Forwarding; E-mail: feba78@gmail.com

Balázs Ferenczi is a logistics engineer, former student of Széchenyi István University. He has been working in different roles of logistics since 2003. As the student of Doctoral School of Multidisciplinary Engineering Sciences, his research area is modelling and optimization of logistics processes.

DR. GRÓF, KATALIN, PHD: civil servant, Local Government Mayor's Office of Bük, Department of Local Taxes; E-mail: grof.katalin@buk.hu

Katalin Gróf received a PhD degree in management and organisation sciences in 2021 at the University of Sopron, Alexandre Lamfalussy Faculty of Economics, István Széchenyi Management and Organisation Sciences Doctoral School. She has been working at Local Government Mayor's Office of Bük since 2014. Her field of research is the analysis of local government finance, primarily the analysis of local taxation. Her doctoral dissertation, entitled „Analysis of local tourist taxation in Europe and in Hungary” is focused particularly on local tourist tax.

DR. HABIL GYŐRI SZABÓ, RÓBERT: associate professor, Széchenyi István University, Kautz Gyula Faculty of Business and Economics; E-mail: szabor@sze.hu

Róbert Győri Szabó graduated as an economist at the Budapest University of Economics in 1995, he got the PhD degree in 2001 at BUE, and the habilitation degree in 2012 at Széchenyi István University in Győr. He was an assistant professor for 8 years at the Budapest University of Economics, than since 2004 at the Széchenyi University, since 2005 he is an associate professor. He teaches and publishes in the field of international relations, he has 7 monographs, 4 textbooks and about 60 studies.

HAJDÚ, DÁVID: PhD student, Hungarian University of Agriculture and Life Sciences Doctoral School of Economics and Regional Science; E-mail: hajdu.david91@gmail.com

Dávid Hajdú was born in Miskolc 30 years ago. He has been working in various positions in organizing adult education and adult education for 12 years. In 2018, he graduated from Gyöngyös with a master's degree in rural development

agricultural engineering. Since 2019, he has been a doctoral student at the Doctoral School of Economics and Regional Sciences of Hungarian University of Agriculture and Life Sciences. His doctoral topic is the study of the effectiveness of trainings for jobseekers in Borsod-Abaúj-Zemplén County, he regularly publishes on this topic. Socio-economic anomalies experienced during his work played a role in the choice of his doctoral topic.

IGARI, ANDRÁS: PhD student, Eötvös Loránd University, Faculty of Science, Doctorate School of Earth Sciences, Department of Regional Studies, Junior analyst, HÉTFA Research Institute; E-mail: andris.igari@gmail.com

András Igari (1996) geographer, regional analyst. He graduated from Eötvös Loránd University of Budapest with honours in 2020 in Geography MSc. Since 2019 he has been working for HÉTFA Research Institute as a junior analyst. Since September 2020 he is a PhD student at the Doctoral School of Earth Sciences at Eötvös Loránd University. His main research topics are: spatial diffusion; regional socio-economic inequalities; urban and rural regions; geopolitics; urban development.

DR. HABIL KATITS, ETELKA: strategic CEO, financial turnaround expert, KENF business consulting; E-mail: kenflife@gmail.com

Etelka Katits has several decades of higher education and research experience: teaching 45 subjects in graduate and master degree program, in two doctoral schools; author of 17 books in Hungarian and 1 in English, author of 15 book chapters, over 100 studies, paper and conference presentations, 5 award-winning works, 3 OTKA/NKFIH projects (leader, senior researcher). Research interests: corporate life cycles, turnaround and sustainable finance, corporate database analysis. She develops controlling and EWS systems with the FINel financial expert system. She is a member of the public body of the Hungarian Academy of Sciences, a member of the National Association of Change and Crisis Managers.

DR. LILIK, FERENC, PHD: senior research fellow, Széchenyi István University, Department of Telecommunications; E-mail: lilikf@sze.hu

Ferenc Lilik as an electrical engineer is a senior research fellow of Széchenyi István University. Beside wired communications technology of access networks he specializes in computational intelligence, particularly in fuzzy logic and fuzzy inferences. He publishes and takes part in various research fields, e.g., telecommunications, medical sciences or industry automation.

DR. LŐRINCZ, KATALIN, PHD: associate professor, University of Pannonia, Faculty of Business and Economics, Department of Tourism, E-mail: lorincz.katalin@gtk.uni-pannon.hu

Katalin Lőrincz is an associate professor and vice dean for general affair at Faculty of Business and Economics, University of Pannonia. Her main research area is the relationship between tourism, mobility, quality of life and sustainability. As a lecturer, expert and leader of a recent circular economy research program, she focuses on the tourism sector of Lake Balaton and the geographical elements of various domestic destinations. Involved in the local community, she takes an active role in the preparation of the Veszprém-Balaton 2023 ECoC project.

MAGYARI, KATINKA, EMBA: Economic Advisor - Interim Manager, EMBA Turnaround Manager, Magyari-Audit Kft.; E-mail: magyariaudit@gmail.com

Katinka Magyari is running her own financial consulting company Magyari Audit Ltd. She helps Hungarian companies to maximize profits, prevent and reverse any decline situations. She is also an in-demand interim CFO expert. After received her degree in 1998, she specialized in accounting, finance and taxation. Her extensive knowledge in practical management is based on more than 20 years of experience, and she has held the position of CFO in several places. In 2021, she graduated as an Executive MBA Turnaround Manager. Her most recent research interest is the study of life stages and growth opportunities of companies.

DR. SASNÉ GRÓSZ, ANNAMÁRIA, PHD: associate professor, University of Pannonia, Faculty of Business and Economics, Department of Marketing; E-mail: sasne-grosz.annamaria@gtk.uni-pannon.hu

Annamária Sas-Grósz is an associate professor and vice dean for academic affairs and at Faculty of Business and Economics, University of Pannonia. She got her PhD at Széchenyi István University, Győr, in 2011 and her dissertation focused on German ethnic minority's consumer behaviour. Her main research areas are identity-based consumer behaviour and international marketing. Besides these themes, she researched other fields such as life quality in Balaton destination, preference-based consumer behaviour and local identity. She has been teaching subjects concerning marketing, international marketing and consumer behaviour since 1997.

VARGA, ZSUZSANNA, EMBA: Business Development Strategist, Head of Central and Eastern European Operations, Interstuhl Büromöbel GmbH Co&KG, E-mail: zsvarga1974@gmail.com

Zsuzsanna Varga earned her bachelor's degree in Economic Engineering specialized in Finance, her MBA degree in International Business and Strategy and her executive MBA in Turnaround Management. She has 20 years of international business development and strategy experience at large corporations and small and medium-sized companies. Her research of interest is Behavioural Finance application in Turnaround Management and also Sustainable Management and growth putting into practice.

LEKTOROK

Bándy Katalin (Széchenyi István Egyetem)
Borbély Katalin (Széchenyi István Egyetem)
Dombi József (Szegedi Tudományegyetem)
Farkas Éva (Szegedi Tudományegyetem Neveléstudományi Doktori Iskola)
Happ Éva (Széchenyi István Egyetem)
Hegedűs Szilárd (Budapesti Gazdasági Egyetem)
Kovács Norbert (Széchenyi István Egyetem)
Lados Gábor (Szegedi Tudományegyetem)
Lennert József (ELKH KRTK Regionális Kutatások Intézete)
Nagy Sándor Gyula (Budapesti Corvinus Egyetem)
Patay Tünde (Bécs Város Önkormányzata, Egészségügyi Stratégiai Főosztály)
Polónyi István (Debreceni Egyetem)
Printz-Markó Erzsébet (Széchenyi István Egyetem)
Schuchmann Júlia (Tomori Pál Főiskola)
Szilágyi István (Pécsi Tudományegyetem)
Uzzoli Annamária (CSFK Földrajztudományi Intézet)

REVIEWERS

Bándy, Katalin (Széchenyi István University)
Borbély, Katalin (Széchenyi István University)
Dombi, József (University of Szeged)
Farkas, Éva (University of Szeged Doctoral School of Education)
Happ, Éva (Széchenyi István University)
Hegedűs, Szilárd (Budapest Business School)
Kovács, Norbert (Széchenyi István University)
Lados, Gábor (University of Szeged)
Lennert, József (LERN Research Centre for Economic & Regional Studies Institute
for Regional Studies)
Nagy, Sándor Gyula (Corvinus University of Budapest)
Patay, Tünde (Municipality of Vienna, Department of Health Strategy)
Polónyi, István (University of Debrecen)
Printz-Markó, Erzsébet (Széchenyi István University)
Schuchmann, Júlia (Tomori Pál College)
Szilágyi, István (University of Szeged)
Uzzoli, Annamária (Research Centre for Astronomy and Earth Sciences,
Geographical Institute)

Minerva baglya csak a beálló alkonyal kezdi meg röptét.
(G. W. F. Hegel)

